
ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 11/2012

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, СІМЕЙНЕ ПРАВО

- Матвійчук А.О.* Особисте немайнове право на сприятливе навколишнє природне середовище: порівняльно-правовий аналіз 7
- Мироненко В.П.* Альтернативні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування 13

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

- Самбор А.М., Самбор М.А.* Телекомунікаційні технології в освітньому процесі на етапі підготовки студентів педагогічних ВНЗ до педагогічної практики 20

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

- Лебідь В.І.* Окремі аспекти правового регулювання рекультивациі земель в Україні 29

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

- Гльєнок Т.В.* Адміністративне правопорушення: доктринальний аспект 34

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

- Карпенко М.І.* Причини і запобігання насильницьких злочинів військовослужбовців 42
- Матвійчук В.К.* Національне кримінальне законодавство і міжнародно-правові акти у подоланні злочинів проти навколишнього природного середовища (співвідношення, проблеми, тенденції) 56
- Олейнічук О.М.* Сьомий та восьмий періоди розвитку українського суспільства та державності (початок ХХ ст. – наш час) у контексті кримінальної відповідальності за злочин, передбачений статтею 175 КК України 73

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ПРАВО

- Претика Ю.Д., Білаш А.В.* Правила судового доказування 82

<i>Сервецький І.В.</i> Оперативне ініціювання – спеціальна розшукова операція	89
---	----

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

<i>Білоножко Є.П.</i> Філософсько-культурологічне навантаження понятійного апарату в сімейно-шлюбному законодавстві західноєвропейських демократій	98
--	----

<i>Присухін С.І.</i> Сучасна філософія права (конспективний виклад лекції в контексті обміну досвідом викладання навчальної дисципліни «Філософія права»)	107
---	-----

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

<i>Пасічник В.К.</i> Суб'єкти господарювання у Збройних Силах України	120
---	-----

ПРИВІТАННЯ З ЮВІЛЕЄМ ЗАСЛУЖЕНОГО ЮРИСТА УКРАЇНИ Г.І. ЗУБЦЯ	128
---	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира	129
---	-----

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 11/2012

СОДЕРЖАНИЕ

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО, СЕМЕЙНОЕ ПРАВО

- Матвейчук А.А.* Личное неимущественное право на благоприятную окружающую природную среду: сравнительно-правовой анализ 7
- Мироненко В.П.* Альтернативные формы воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительского попечительства 13

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

- Самбор А.Н., Самбор Н.А.* Телекоммуникационные технологии в образовательном процессе на этапе подготовки студентов педагогических ВУЗов к педагогической практике 20

ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО

- Лебедь В.И.* Отдельные аспекты правового регулирования рекультивации земель в Украине 29

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

- Ильенок Т.В.* Административное правонарушение: доктринальный аспект 34

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ

- Карпенко Н.И.* Причины и предупреждение насильственных преступлений военнослужащих 42
- Матвейчук В.К.* Национальное уголовное законодательство и международно-правовые акты в преодолении преступлений против окружающей среды (соотношение, проблемы, тенденции) 56
- Олейничук А.Н.* Седьмой и восьмой периоды развития украинского общества и государственности (начало XX ст. – наше время) в контексте уголовной ответственности за преступление, предусмотренное статьей 175 УК Украины 73

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, ОПЕРАТИВНО – РАЗЫСКНОЕ ПРАВО

- Претика Ю.Д., Билаш А.В.* Правила судебного доказывания 82

<i>Сервецкий И.В.</i> Оперативное инициирование — специальная розыскная операция	89
---	----

ФИЛОСОФИЯ И ПРАВО

<i>Билоножко Е.П.</i> Философско-культурологические нагрузки понятийного аппарата в семейно-брачном законодательстве западноевропейских демократий	98
--	----

<i>Присухин С.И.</i> Современная философия права (конспективное изложение лекции в контексте обмена опытом преподавания учебной дисциплины «Философия права»)	107
---	-----

ВОЕННОЕ ПРАВО

<i>Пасечник В.К.</i> Субъекты ведения хозяйства в Вооруженных Силах Украины	120
--	-----

ПОЗДРАВЛЕНИЕ С ЮБИЛЕЕМ ЗАСЛУЖЕННОГО ЮРИСТА УКРАИНЫ Г.И. ЗУБЦА	128
--	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Философия и энциклопедия права в Университете Святого Владимира	129
--	-----

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 11/2012

CONTENTS

CIVIL LAW, FAMILY LAW

- Matviychuk A.O.* Personal non-property right to a favorable natural environment: comparative law research 7
- Myronenko V.P.* Alternative patterns of education of orphans and children deprived of parental care 13

COMMERCIAL LAW

- Sambor A.N., Sambor N.A.* Telecommunication technologies in the educational process at the stage of training of pedagogical universities students for teaching practice 20

LAND LAW

- Lebid V.I.* Some aspects of legal regulation of land reclamation in Ukraine ... 29

ADMINISTRATIVE LAW

- Ilienok T.V.* Administrative offence: a doctrinal aspect 34

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

- Karpenko M.I.* Causes and prevention of violent military crimes 42
- Matviichuk V.K.* National criminal legislation and international legal acts in combating crimes against the environment (correlation, problems, trends) 56
- Oleinichuk O.M.* The seventh and eighth periods of development of the Ukrainian society and statehood (the beginning of the 20th century – present time) in the context of criminal liability for the crime under the Article 175 of The Criminal Code of Ukraine 73

LAW OF CRIMINAL PROCEDURE, OPERATIVELY-SEARCH LAW

- Pretyka I.D., Bilash A.V.* Rules of proof in court proceedings 82
- Servetskyi I.V.* Operational initiation – a special investigation operation 89

PHILOSOPHY AND LAW

- Bilonozhko I.P.* Philosophical and culturological conceptual meaning
in matrimonial law of Western democracies 98
- Prysukhin S.I.* The modern philosophy of law (a lecture outline
in the context of exchange of experience of teaching
a “Philosophy of Law” course) 107

MILITARY LAW

- Pasichnyk V.K.* Entities operating in the Armed Forces of Ukraine 120

**ANNIVERSARY GREETINGS TO G. I. ZUBETS,
THE HONORARY LAWYER OF UKRAINE**

..... 128

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

- Encyclopedia of Philosophy and Law at the University
of St. Vladimir 129

ОСОБИСТЕ НЕМАЙНОВЕ ПРАВО НА СПРИЯТЛИВЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

А. О. Матвійчук

*здобувач кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Дослідження змісту будь-якого правового явища неможливе без проведення порівняльно-правового аналізу. Аналіз функціонування того чи іншого правового інституту у зарубіжних правових системах дозволяє краще зрозуміти сутність відповідних норм вітчизняного законодавства, побачити прогалини у національному законодавстві та шляхи його вдосконалення. У зв'язку з цим видається необхідним провести порівняльно-правове дослідження інституту особистого немайнового права особи на сприятливе навколишнє природне середовище.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До сьогодні порушене питання залишалося поза увагою вітчизняних науковців. Присутні лише окремі праці, що розглядають деякі аспекти природоохоронного законодавства зарубіжних країн, зокрема дисертаційна робота І.В. Тустановської, праці М. Сансі, Л.Г. Заблоцької тощо [1].

Мета статті полягає у проведенні порівняльно-правового дослідження особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище у зарубіжних країнах.

Основні результати дослідження. У вітчизняному законодавстві право на сприятливе навколишнє природне середовище закріплене як на найвищому рівні – в Основному Законі, так і в Цивільному кодексі України, Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», інших актах законодавства. Однак така ситуація характерна далеко не для всіх держав світу. Більше того, за кордоном у науці ведеться активна дискусія щодо того, чи є право на сприятливе навколишнє природне середовище юридичним, чи лише моральним, адже об'єктивно станом на сьогоднішній день воно не може бути забезпечене державою [10, с. 35]. Супротивники закріплення права на сприятливе навколишнє природне середовище у національних конституціях стверджують, що це право:

- невизначене;
- абсолютне;
- іррелевантне;
- недемократичне;

- антропоцентричне;
- форма культурного імперіалізму;
- не може бути забезпечене силою державного примусу чи правосуддя;
- відкриває безмежні можливості для подання позовів до суду;
- відволікає увагу від інших більш важливих прав;
- неналежним чином сфокусоване на індивідуумі;
- вірогідно, буде неефективним;
- породжує нездійсненні надії [10, с. 51].

Права особи стосовно навколишнього природного середовища відображені у чотирьох міжнародних договорах, що охоплюють 115 країн в Америці, Європі, Африці та на Середньому Сході [10, с. 2]. На конституційному рівні питання охорони природи врегульовано у близько 140 державах світу, з яких у 86 закріплене у тому чи іншому формулюванні право на сприятливе навколишнє природне середовище [10, с. 2]. Країни романо-германської правової сім'ї у цьому питанні залишили далеко позаду держави англосаксонського права, більшість з яких – колишні британські колонії і не мають у своїх конституціях положень ані щодо захисту природи загалом, ані права на сприятливе навколишнє природне середовище зокрема. Відповідно це право не закріплене і у цивільному законодавстві зазначених країн. Право на сприятливе навколишнє природне середовище не закріплене на законодавчому рівні у Північній Америці, Карибському басейні та Океанії [10, с. 125-126].

У світі використовується досить різноманітна термінологія для позначення цього права, навіть зважаючи на можливі неточності перекладу. Звісно, не можна говорити, що мова йде про набір повноважень у кожній країні, однак в цілому, ці категорії є близькі за змістом. Так, 58 зі згаданих 86 країн законодавчо закріплюють права на здорове навколишнє природне середовище (healthy environment) або таке, що не є шкідливим для здоров'я (environment, that is not harmful to health). Інші 20 також відображають це право через поняття екологічно збалансованого навколишнього природного середовища. Ще вдесяти йдеться про середовище, придатне чи адекватне для людського розвитку та добробуту. Використовуються такі прикметники, як: захищене, безпечне, чисте, сприятливе, задовільне, природне, незабруднене, здорове, якісне, позбавлене радіоактивних домішків, стабільне, добре, різноманітне, гармонійне, корисне, довговічне, гуманне, приємне та щедре [10, с. 97-98].

Одразу зазначемо, що при проведенні цього дослідження та опрацюванні іншомовної літератури ми виходили з того, що український термін «навколишнє природне середовище» перекладається англійською як «environment», «natural environment», а російською – «окружающая среда, окружающая природная среда». Незважаючи на розбіжності у значенні цього терміну у різних країнах, вважаємо, що саме таке трактування є найбільш доцільним у даному випадку.

Як бачимо, прогресивні правові норми, покликані сприяти забезпеченню права людини на сприятливе навколишнє природне середовище є у багатьох конституціях країн світу. І мова йде не лише про декларацію права на сприятливе навколишнє природне середовище. Наприклад, у Бельгії на рівні

конституції країни закріплено принцип неможливості пом'якшення природоохоронного законодавства [10, с. 141]. Цей приклад доцільно наслідувати в Україні.

Натомість, у цивільно-правовому аспекті малоюка держава може похвалитися закріпленням на законодавчому рівні не лише права на сприятливе навколишнє природне середовище, але і загалом особистих немайнових прав, окрім класичних – права на ім'я, на власне зображення, захист честі, гідності та ділової репутації. Аналіз зарубіжного цивільного законодавства свідчить, що більшість цивільних кодексів держав світу або взагалі не містять положень про особисті немайнові права, як це має місце у Бразилії, або ж включають лише кілька статей загального характеру та положення стосовно правового регулювання особистих немайнових прав на ім'я, визначення місця свого проживання, власне зображення, особистих немайнових прав подружжя, авторських прав тощо. До другої групи країн відносяться Іспанія, Швеція, Латвія, Вірменія, Португалія, Німеччина, Греція, Франція, Люксембург, Швейцарія, Австрія, Грузія, Туреччина, Норвегія, Фінляндія, Литва, Білорусія, Казахстан, Польща, Росія, Японія, Угорщина (відповідно до чинного цивільного кодексу) та багато інших.

Цивільні кодекси деяких країн містять відкритий перелік особистих немайнових прав, у зв'язку з чим можна говорити про перспективи захисту права на сприятливе навколишнє природне середовище у таких країнах як особистого немайнового. Мова йде насамперед про Росію, Білорусію, Казахстан, Польщу, Вірменію тощо.

Згідно ст. 151 Цивільного кодексу Республіки Білорусь життя, здоров'я особистості, особиста недоторканість, честь і добре ім'я, ділова репутація, недоторканість особистого життя, особиста та сімейна таємниця, право свободи пересування, вибору місця перебування та проживання, право на ім'я, право авторства, інші особисті немайнові права та інші нематеріальні блага, що належать громадянину від народження чи в силу акта законодавства захищаються у відповідності із цивільним законодавством, а також у тих випадках та межах, в яких використання способів захисту цивільних прав витікає із сутності порушеного нематеріального прав і характеру наслідків цього порушення. Водночас згідно ст. 1 Цивільного кодексу Республіки Білорусь цивільне законодавство регулює, серед іншого, майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини; відносини з приводу використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища, що відповідають названим ознакам, регулюються цивільним законодавством, якщо інше не встановлено галузевим законодавством. Відносини, пов'язані із здійсненням та захистом невід'ємних прав і свобод людини та інших нематеріальних благ (особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими), регулюються цивільним законодавством, оскільки інше не витікає з їх суті [3]. Слід зазначити, що ЦК Білорусії містить обмеження у здійсненні цивільних прав, у тому числі прав власності, у разі, якщо це заподіює шкоду навколишньому середовищу. Так, у ст. 2 згаданого нормативно-правового акта закріплено принцип пріоритету суспільних інтересів, згідно якого здійснення цивільних прав не повинно суперечити суспільній користі та

безпеці, завдавати шкоди навколишньому середовищу, історико-культурним цінностям, порушувати права та охоронювані законом інтереси інших осіб [3].

Аналогічна позиція законодавця Росії. Формулювання переліку особистих немайнових прав та благ у тексті статті 150 Цивільного кодексу Російської Федерації 1994 р. ідентичне з відповідними положенням ст. 151 ЦК Республіки Білорусь 1998 р., цілком можливо, послужило для них зразком [5]. Схоже формулювання міститься і у ст. 162 Цивільного кодексу Республіки Вірменія 1998 р. [2].

Згідно ст.ст. 115, 141-142 Цивільного кодексу Республіки Казахстан під цивільно-правову охорону взяті такі немайнові блага та права: життя, здоров'я, гідність особи, честь, добре ім'я, ділова репутація, недоторканність особистого життя, особиста і сімейна таємниця, право на ім'я, право на авторство, право на недоторканність творів та інші нематеріальні блага і права. Частиною 3 ст. 8 Цивільного кодексу Республіки Казахстан здійснення цивільних прав не повинно завдавати шкоди навколишньому середовищу [4].

Цивільний кодекс Польщі у ст.ст. 23-24 захищає особисті блага людини, як-то: здоров'я, свобода, честь, свобода совісті, ім'я чи псевдонім, зображення, таємниця кореспонденції, недоторканність житла, наукова, винахідницька та раціоналізаторська діяльність, творчість тощо, незалежно від правової охорони, передбаченої іншими нормами законодавства [8].

Безпосереднє закріплення права на сприятливе навколишнє природне середовище у цивільному законодавстві відбулося лише у тих країнах, де цивільне законодавство в останнє десятиліття зазнало принципових змін, зокрема відбулося прийняття нового цивільного кодексу. Очевидно, така ситуація викликана рядом причин, у першу чергу тими дебатами, що точаться навколо природи права на сприятливе навколишнє природне середовище і можливості його забезпечення силою державного примусу, про які говорилося вище. І лише у разі прийняття нового цивільного кодексу держава наважується закріпити особисте немайнове право на сприятливе навколишнє природне середовище. До таких країн, поряд з Україною, відноситься Угорщина, новий Цивільний кодекс якої прийнято у 2009 р. У результаті десятирічної роботи над цивільним кодексом в акті знайшло своє закріплення широке коло особистих немайнових прав, у тому числі — право на здорове навколишнє середовище. Відповідно до §2:77 книги 1 нового Цивільного кодексу Угорщини особисте немайнове право на здорове навколишнє середовище вважається порушеним, якщо внаслідок порушення положень закону суспільству, групі осіб або окремим особам було спричинено погіршення умов життя чи заподіяно іншої шкоди. Визначено поняття екологічної шкоди: зміна стану та якості навколишнього середовища внаслідок дій чи бездіяльності в ході використання навколишнього середовища, що призвели до: смерті, фізичних травм, шкоди здоров'ю, завдали збитків чи спричинили упущення вигоди; витрати, необхідні для усунення завданої шкоди чи відновлення попередніх умов навколишнього середовища; інша шкода, що полягає у погіршенні умов життя суспільства, соціальних груп чи окремих осіб. У разі погіршення якості життя груп осіб чи суспільства в цілому прокурор уповноважений вимагати симво-

лічну суму грошей до Фонду захисту природи державного бюджету (§2:96 нового ЦК Угорщини). Охорона публічних інтересів є завданням і громадських організацій, які можуть у судовому порядку вимагати заборони діяльності джерела небезпеки. Прокурор додатково може вимагати відшкодування збитків (§5:541 нового ЦК Угорщини) [7].

Однак слід зазначити, на сьогоднішній день цей Кодекс ще не вступив у силу. Положення нового ЦК Угорщини стануть логічним продовженням ст. 18 нової Конституції Угорщини, що набрала чинності 01.01.2012, відповідно до якої Республіка Угорщина визнає та впроваджує право кожного на здорове навколишнє середовище (healthy environment) [6], а також Закону «Про охорону навколишнього середовища» 1976 р., згідно ст. 2 якого, кожна особа має право жити у навколишньому середовищі, гідному людині [9].

Свого часу в Угорщині існував інститут Зеленого омбудсмена (green ombudsman). Офіційно ця посада називалася Угорський парламентський комісар з питань майбутніх поколінь (Hungarian Parliamentary Commissioner for Future Generations), а посадовець покликаний був сприяти забезпеченню прав жителів Угорщини на здорове навколишнє середовище. З 01.01.2012 ці функції перебрав на себе Комісар з фундаментальних прав [11].

Висновки. Незважаючи на нагальність проблем забезпечення прав людини, загалом, і права на сприятливе навколишнє природне середовище, зокрема, країни світу не поспішають закріплювати зазначене право ані у своїх конституціях, ані у своєму цивільному законодавстві. Поряд з Україною, право на сприятливе навколишнє природне середовище врегульоване у новому Цивільному кодексі Республіки Угорщина, який, однак, ще не набрав сили. У той же час зарубіжне законодавство має позитивні приклади законодавства, пов'язаного із забезпеченням права людини на сприятливе навколишнє природне середовище, які доцільно впровадити і в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Тустановська І.В.* Застосування права в галузі охорони довкілля в Україні та США (порівняльний аналіз) : Автореф. дис...канд. юрид. наук. 12.00.06 / І.В. Тустановська; Львів. держ. ун-т ім. І.Франка. — Львів, 1998. — 16 с.
2. Гражданский кодекс Республики Армения: Закон от 28 июля 1998 года № ЗР-239 / http://www.parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus#G9
3. Гражданский кодекс Республики Беларусь: Закон від 07.12.1998 № 218-З / <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9800218&p2={NRPA}>
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан: Закон от 27.12.1994 года / <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00002&ogl=05004&og=1>
5. Гражданский кодекс Российской Федерации: Закон від 30.11.1994 N 51-ФЗ http://www.consultant.ru/popular/gkrf1/5_22.html#p1519
6. The Constitution of the Republic of Hungary adopted on the 18th of April 2011 / <http://www.friends-partners.org/oldfriends/constitution/const-hungary.html>
7. The Constitution of the Republic of Hungary adopted on the 18th of April 2011 / <http://www.friends-partners.org/oldfriends/constitution/const-hungary.html>
8. Kodeks Cywilny Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z dnia 18 maja 1964 r.) / http://pravo.levonevsky.org/kodeks_pl/kodeks-cywilny/20110130/document.htm

9. Act II of 1976 On The Protection Of The Human Environment / <http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/eur/lxwehun.htm>

10. David Richard Boyd. 2010. The environmental Rights Revolution: Constitutions, Human Rights and the Environment: Electronic Thesis or Dissertation / University of British Columbia / <https://circle.ubc.ca/handle/2429/23334?show=full>

Матвійчук А.О. Особисте немайнове право на сприятливе навколишнє природне середовище: порівняльно-правовий аналіз

У статті вперше проводиться порівняльно-правовий аналіз особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище у зарубіжних країнах. Проаналізовано тенденції нормативного закріплення права на сприятливе навколишнє природне середовище у правових системах країн світу.

Ключові слова: особисте немайнове право; сприятливе навколишнє природне середовище; порівняльно-правовий аналіз.

Матвейчук А.А. Личное неимущественное право на благоприятную окружающую природную среду: сравнительно-правовой анализ

В статье впервые проведено сравнительно-правовое исследование личного неимущественного права на благоприятную окружающую природную среду в зарубежных странах. Рассмотрены тенденции нормативного утверждения права на благоприятную окружающую среду в правовых системах государств мира.

Ключевые слова: личное неимущественное право; благоприятная окружающая среда; сравнительно-правовой анализ.

Matvijchuk A.O. Personal non-property right to a favorable natural environment: comparative law research.

It is the first comparative law research of the personal non-property right to a favorable natural environment in foreign countries. World trends of the non-property right to a favorable natural environment implementation in legal systems of foreign countries were analyzed.

Keywords: personal non-property right; favorable natural environment; comparative law research.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2012.

АЛЬТЕРНАТИВНІ ФОРМИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

В.П. Мироненко

професор кафедри цивільного права і процесу,

кандидат юридичних наук, доцент

Національної академії внутрішніх справ

Постановка проблеми. Право на сімейне виховання є чітко вираженим приписом закону: батьки зобов'язані виховувати дитину і мають переважне право на особисте виховання дитини (ст. 150, 151 СК України); держава, проголосивши пріоритет сімейного виховання, бере під свою охорону кожную дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування (ч. 3-4 ст. 5 СК України). Введенням до законодавства таких норм, держава Україна, з одного боку, визнала наявність і необхідність подолання такого негативного явища як соціальне сирітство, взявши на себе зобов'язання створити кожній дитині, яка є її громадянином, належні умови для виховання і розвитку. З іншого – таке зобов'язання, цілком відповідає світовій практиці, за якою у разі позбавлення дитини з різних причин можливості виховуватись у сім'ї, відповідальність за її виховання бере суспільство. Іншими словами, правом на сімейне, а це означає батьківське виховання, наділені не тільки діти, що виховуються в повноцінних сім'ях, мають обох або тільки одного з батьків, таким правом мають бути забезпечені і діти-сироти та діти, які позбавлені батьківського піклування.

Дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування вважаються діти, єдиний або обидва із батьків якої: померли, невідомі, позбавлені батьківських прав, визнані в судовому порядку недієздатними, безвісно відсутніми чи оголошені померлими; дали згоду на усиновлення; понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причини не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Свого часу питання виховання дітей, чимало аспектів сімейних батьківських правовідносин, були предметом наукових досліджень таких знаних фахівців у галузі сімейного права як: Я. Шевченко, З. Ромовська, Л. Короткова, С. Індиченко, В. Гопанчук. Проблеми виховання дітей, сфера регулювання батьківських правовідносин, здійснення дітьми права на виховання, мають не меншу значимість і сьогодні. Серед молодих науковців ці питання досліджувались Л. Савченко, О. Карпенко, І. Васильківською, А. Кидаловою та ін. Пильна увага до питань виховання є цілком закономірною, оскільки сфера виховання і захисту прав дитини ніколи не втратить своєї актуальності. Але не зважаючи на численні праці, теоретична база вивчення питань щодо виховання, притаманних цій сфері негативних явищ, зокрема соціального сирітства, відділення сім'ї від батьківства, недоліки сімейного виховання і, як наслідок, правопорушення неповнолітніх, залиша-

ється слабкою. Тут слід брати до уваги той фактор, що кризові явища суспільства самим безпосереднім чином торкнулися сім'ї як його соціального інституту. Процес розмивання системи поведінкових норм у сфері шлюбу та сім'ї, перегляд уявлень про зміст сімейних обов'язків відбувався (і відбувається) настільки стрімко, що при всьому бажанні врегулювати проблемні питання навіть у теоретичному аспекті вкрай непросто. Але, безперечно, і науковці, і практики, роблять свою справу, і є певний, позитивний результат.

Метою даної публікації є науково-теоретичне дослідження правового статусу альтернативних форм сімейного виховання; визначення їхньої ролі та значення у загальній системі державних заходів, спрямованих на забезпечення здійснення кожною дитиною права на сімейне виховання як з точки зору виконання вимог міжнародного та національного законодавства про охорону дитинства, так і з точки зору дотримання прав та інтересів кожної, окремо взятої дитини.

Основні результати дослідження. Беззаперечним є висновок про те, що забезпечити дитині дитинство, належне виховання можна тільки в умовах сім'ї. І як ми уже підкресливали, це зобов'язані втілювати у життя батьки дитини, якщо вони відсутні – держава. Про переваги належного сімейного виховання говорити не доводиться, вони очевидні, як очевидним є і той факт, що розвиток дитини, яка залишилась поза сферою сім'ї, сферою виховного впливу батьків, не відповідає ні її інтересам, ні інтересам суспільства, не забезпечує дитині природнього права на дитинство, в цілому має вкрай негативні наслідки.

Можливість виховувати дітей, які втратили сім'ю в родинному оточенні, отримано завдяки впровадженню в практику альтернативних форм сімейного виховання. Отже, з метою вдосконалення існуючої системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, втілюючи у життя гарантоване державою право дитини на сімейне виховання, чинне сімейне законодавство передбачає такі форми влаштування зазначеної категорії дітей: патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Патронат – форма влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, в сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) на виховання до досягнення дитиною повноліття. Передача дитини на виховання у сім'ю патронатного вихователя здійснюється на підставі договору про патронат (ст. 252 СК України), який укладається між органом опіки та піклування і патронатним вихователем.

Прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 256-1 СК). Підставою для влаштування дитини до прийомної сім'ї є договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї, який укладається між органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї та прийомними батьками.

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти

дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Влаштування дітей до дитячого будинку сімейного типу відбувається на підставі договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу, який укладається між органом, що прийняв рішення про утворення дитячого будинку сімейного типу та між батьками-вихователями (ст. 256-8 СК).

Альтернативні форми сімейного виховання наділені рядом особливостей, які мають значення для їх функціонування в цілому, і які характерні для стадії їх утворення. Першою й основною особливістю є те, що метою створення прийомних сімей є надання дітям належного батьківського сімейного виховання; друга торкається особливих вимог щодо осіб – кандидатів у прийомні батьки (патронатні вихователі, батьки-вихователі); третя особливість – покладення на прийомних батьків таких прав та обов'язків, які передбачені для батьків за походженням; четверта – наявність необхідних правових підстав для передачі дитини у прийомну сім'ю (якщо дитина – сирота, то такою правовою підставою має бути свідоцтво про смерть батьків; якщо дитина за інших обставин позбавлена батьківського піклування, то це може бути рішення суду про позбавлення батьків батьківських прав, про визнання батьків недієздатними; документ, який підтверджує факт позбавлення батьків волі тощо); п'ята – перебування дітей у таких сім'ях лише до досягнення ними повноліття (у випадках продовження навчання – до закінчення навчального закладу, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку, якщо діти виховуються у прийомній сім'ї або в дитячому будинку сімейного типу).

Правового статусу патронатних вихователів, прийомних батьків, особи набувають з моменту укладення відповідних договорів і передачі їм дітей, що відбувається практично одночасно; статусу батьків-вихователів, особи набувають з моменту укладення договору про утворення дитячого будинку сімейного типу і передачі до нього першої дитини (дитячий будинок комплектується протягом року від дня прийняття рішення про його утворення).

Взагалі ж спільність мети та основна ідея створення таких форм влаштування дітей, є їх об'єднуючою рисою. Відмінності ж полягають хіба що у тому, що на виховання передається різна кількість дітей, як правило, при патронаті вона є меншою, у дитячому будинку сімейного типу – більшою. Патронатні вихователі, так як і прийомні батьки можуть бути зайняті у будь-якій сфері суспільного виробництва, а виконання ними обов'язків по вихованню дитини є своєрідним проявом реалізації їхніх особистих прав у такому ж порядку і в спосіб, що включає нормальний, допустимий і природний процес виховання дітей. Що стосується батьків-вихователів, то набуваючи такого статусу, виховання дітей стає їх основним видом діяльності, що підтверджує наявність у Положенні про дитячий будинок сімейного типу, норми про те, що період, протягом якого особи вважалися батьками-вихователями, зараховується до їх загального трудового стажу.

В той же час, при наявності ознак багатодітної сім'ї, ні прийомна сім'я, ні дитячий будинок сімейного типу, не може вважатися багатодітною сім'єю у звичайному розумінні цього поняття. Це обумовлено тим, що важливість функцій, які покладаються на такі форми сімейного виховання, зводяться не

лише до спектру вирішення тих проблем, які притаманні багатодітній сім'ї. Все набагато складніше. У зв'язку з цим, варто прислухатись до думки тих науковців, які вважають, що перед такою сім'єю постають завдання не тільки здійснення виховної функції щодо дітей, але й корекції та компенсації вад розвитку, відставання та занедбаності здоров'я дитини, а також подолання наслідків психологічних травм [3, с. 81]. З огляду на це, питанню щодо відбору кандидатів у прийомні батьки, від чого фактично наполовину залежить успіх обраної форми виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, приділено значну увагу. Крім загальних вимог закону щодо таких осіб, що передбачені сімейним законодавством, існують і спеціальні вимоги. До загальних слід віднести: працездатність та дієздатність осіб, – це означає, що не можуть бути вихователями особи, позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені; звільнені від обов'язків опікуна (піклувальника), усиновлювача внаслідок їх неналежного виконання. Спеціальними, слід вважати ті, що обумовлені станом здоров'я особи: не можуть бути прийомними батьками особи, які за станом здоров'я є неспроможними до виконання обов'язків щодо виховання дітей (інваліди I та II групи, хворі на туберкульоз, на СНІД, психотичні розлади та ін.); особи, з якими на спільній житловій площі проживають члени сім'ї, які мають розлади здоров'я, що можуть негативно вплинути на здоров'я прийомної дитини (глибокі органічні ураження нервової системи, хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства); особи, поведінка та інтереси яких суперечать інтересам прийомної дитини. Спеціальною вимогою щодо осіб, які бажають стати прийомними батьками – є також проходження курсів підготовки і отримання рекомендації центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо включення їх у банк даних про сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів. Кандидатури прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів в обов'язковому порядку погоджуються з органами опіки та піклування.

Покладення на прийомних батьків обов'язків щодо вихованців, аналогічних тим, що встановлені законом для батьків щодо дітей за походженням, є надійною гарантією зростання дитини саме в сімейному оточенні, в умовах, які найбільш повно відповідають її нормальному фізичному, соціальному та духовному розвитку. Прийомні батьки, їхні рідні діти та вихованці, хоча і не пов'язані відносинами кровного споріднення (їхній зв'язок виник на підставі певного юридичного акту), все ж таки складають сім'ю. Сім'ю, яка, крім інституту соціального, є і одним із найважливіших інститутів соціалізації дитини, де закладаються основи виховання та формується особистість майбутнього члена суспільства. В сім'ї представлені різноманітні вікові, статеві, а під час і професійні підсистеми, що дозволяє дитині найбільш широко проявити свої емоційні та інтелектуальні можливості, швидше реалізувати їх. Ступінь концентрації перерахованих позитивів у прийомних сім'ях повинен бути доволі високим, оскільки передачі дитини у прийомну сім'ю передують ретельне вивчення осіб – кандидатів у прийомні батьки, і помилка в оцінці моральних, етичних та інших якостей майбутніх прийомних батьків практично виключе-

на. Тому ми не можемо поділити точку зору тих науковців, які вважають, що альтернативні форми сімейного виховання можуть лише до певної міри замінити сім'ю, пом'якшити негативний вплив на дитину становища, у якому вона опинилася, а не компенсувати повністю відсутність її власної сім'ї [3, с. 12]. По-перше, в законі чітко вказано, що дитина передається в сім'ю на виховання і спільне проживання до повноліття, – це не тимчасовий захід, обмежений якимись строками чи умовами (як це, наприклад, буває, коли сім'я приймає дитину у свою сім'ю до вирішення питання про встановлення над нею опіки чи піклування). Показовим у цьому відношенні є твердження вчених про те, що взяття дитини на виховання та спільне проживання, означає не тільки її виховання, а й надання їй необхідних для життя матеріальних благ, постійно, до досягнення такого стану, коли вона перестане потребувати допомоги [4, с. 173]. По-друге, дитина може бути передана в сім'ю у такому віці, коли вона за своїм рівнем розвитку не розуміє ні факту передачі її прийомним батькам, ні наслідків цієї передачі. В її свідомості прийомні батьки будуть єдиними особами, які турбувалися про неї. Тобто, ведемо мову про те, що не завжди дитина, яка передається у прийомну сім'ю має негативний досвід спілкування зі своїми рідними, але неблагополучними батьками: це або ж залишена, або ж підкинута дитина, або як уже зазначалось маленька за віком. Якщо ж дитина знає своїх батьків, і «відчула» на собі більш ніж предметну «батьківську турботу», то і в цьому випадку, чим раніше вона потрапить до прийомної сім'ї, тим більшою є вірогідність швидше позбутися негативних рис характеру, спотворених уявлень про життя і способи поведінки в ньому, що свідомо чи підсвідомо сформувалися у світогляді дитини під час виховання у власній сім'ї.

На думку М. Астоянц, нові умови, в які потрапляють діти після перебування в рідній, хоча і неблагополучній сім'ї, здатні або компенсувати існуючі проблеми або посилити їх [1, с. 55]. З цим не можна не погодитись, але як ми уже підкресливали, якщо прийомні батьки відповідально і фахово відносяться до виховання дітей (а так має бути), то і дитина, опинившись у нормальному середовищі, оцінить намагання прийомних батьків створити для неї належні умови і не стане створювати проблем ні для себе, ні для прийомних батьків. Тим самим сім'я патронатного вихователя чи сім'я прийомних батьків не те, що компенсує власну сім'ю дитині, від якої відмовились. Вона насправді замінить її, адже за багатьма показниками, така сім'я є не просто формою виховання, вона стає дійсно школою життя, де поведінка батьків-вихователів є взірцем, нормою поведінки дитини.

З огляду на наведене, можна визнати, що загальнодержавні інтереси у сфері виховання підростаючого покоління, до якого безперечно належить і дана категорія дітей, співпадають з інтересами дитини, яка вже має досвід безпритульного життя, і швидше погодиться перейти у прийомну сім'ю на правах вихованця, ніж збереже за собою статус «дитини вулиці; дитини-сироти; вихованця інтернатного закладу».

Висновки. Підводячи певний підсумок, хочеться підкреслити, що у вихованні будь-якої дитини чи то в рідній, чи то в прийомній сім'ї, головними чинниками успішності цього процесу є особистості батьків і та атмосфера, що

панує у сім'ї. Основним, уже у формуванні особистості дитини, є т.з. механізм наслідування. Те, що вона спостерігає у сім'ї: ступінь взаємного порозуміння і турботи, чуйності та поваги один до одного, справляє на її свідомість найбільш результативного впливу. Навіть у самому загальному вигляді вислів «як будь-яка дорога починається з перших кроків, як будь-яка будівля з фундаменту, так і становлення людської особистості – із сім'ї» [2, с. 4] не позбавлена здорового глузду і наділена глибоким змістом. Створення альтернативних форм сімейного виховання дозволить тисячам знедолених дітей відчувати реальну батьківську турботу, отримати навички для майбутнього життя і зберегти інстинкти побудови власної сім'ї; дозволить державі виконати міжнародні вимоги щодо забезпечення права кожної дитини зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та взаєморозуміння.

Впровадження альтернативних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є кроком до подолання такого негативного явища у нашому суспільстві, як соціальне сирітство. Проте, є й інша сторона – більшість дітей ще залишається в системі державної опіки, які теж повинні зростати в належних умовах, і які теж мають природне право на нормальне дитинство. Тому, держава, не повинна зупинитись на досягнутому, і поступово вирішувати такі питання: реорганізувати мережу навчально-виховних закладів для дітей, які перебувають під опікою держави; посилювати увагу правоохоронних органів – судів, прокуратури, органів внутрішніх справ за дотриманням законодавства про захист прав дитини; встановити пільги для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування для отримання вищої освіти і подальшого їх працевлаштування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Астоянц М.С.* Дети-сироты: Анализ жизненных практик в условиях интернатного учреждения. Опыт включенного наблюдения / Социс № 3. – 2006. – С. 54-63.
2. *Миньковский Г.М., Игошев К.Е.* Семья, дети, школа. – М.: Юрид.лит. 1989. – 448 с.
3. Соціальне сирітство в Україні: Експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л.С. Волинець, Н.М. Комарова та ін. – К., 1998. – Вид-во «Студцентр». – 120 с.
4. Советское семейное право / За общ. ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. – К.: Вища школа. – 1981. – 224 с.

Мироненко В.П. Альтернативні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

У статті досліджуються загальні засади гарантованого кожній дитині права на сімейне виховання. Визначено правовий статус та значення альтернативних форм виховання у сфері забезпечення сімейним вихованням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ключові слова: сімейне виховання; дитина-сирота; дитина, позбавлена батьківського піклування; патронат; прийомна сім'я; дитячий будинок сімейного типу.

Мироненко В.П. Альтернативные формы воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительского попечительства

В статье исследуются общие основания гарантированного каждому ребенку права на семейное воспитание. Определено правовой статус и значение альтернативных форм воспитания в сфере обеспечения семейным воспитанием детей-сирот и детей, лишенных родительского попечительства.

Ключевые слова: семейное воспитание; дети-сироты; дети, лишенные родительского попечительства; патронат; приемная семья; детский дом семейного типа.

Myronenko V.P. Alternative patterns of education of orphans and children deprived of parental care

The article investigates the basic principles for ensuring each child the right to family upbringing. Legal status and importance of alternative patterns of education in the field of family upbringing or orphans and children deprived of parental care has been defined.

Keywords: family upbringing, orphan child, child deprived of parental care, patronage, foster family, family-type orphanage.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2012.

**ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ НА ЭТАПЕ
ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ВУЗОВ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ**

А.Н. Самбор

*старший преподаватель Прилуцкого
гуманитарно-педагогического колледжа им. И.Я. Франко
отличник образования Украины*

Н.А. Самбор

*кандидат юридических наук,
лауреат Всеукраинского фонда
юридической науки им. академика права В.В. Сташиса,
лауреат Международной премии
им. академика П.П. Михайленко
Международной академии фундаментальных
основ бытия, лауреат отличия НАН Украины
«Талант, вдохновение, труд», заместитель начальника
штаба Прилуцкого МВ (по обслуживанию
города Прилуки и Прилуцкого района)
УМВД Украины в Черниговской обл.*

Постановка проблемы. Современное общество характеризуется тем, что социальные процессы иногда идут позади технических достижений, что, в свою очередь, ставит перед обществом все новые и новые вызовы, связанные с необходимостью внедрения технологических открытий в социальную сферу. Это фактически есть не что иное как признаки постиндустриального общества, где техническое развитие и прогресс существенно опережает социальные изменения. В последнее время наиболее перспективной отраслью, которая несет все новые и новые открытия, безусловно, есть IT-технологии, которые открывают перед человечеством все новые и новые горизонты. Одним из ответов на внедрение современных телекоммуникационных технологий в быт, стало правовое урегулирование общественных отношений, связанных с использованием телекоммуникаций. Именно Закон Украины от 18 ноября 2003 г. «О телекоммуникациях» [6] определяет полномочия государства по управлению и регулированию указанной деятельности, а также права, обязанности и принципы ответственности физических и юридических лиц, которые принимают участие в данной деятельности или пользуются телекоммуникационными услугами. Наряду с этим указанный закон в ст. 3 закрепил, что

телекоммуникации являются неотъемлемой частью производственной и социальной инфраструктуры Украины и предназначены для удовлетворения потребностей физических и юридических лиц, органов государственной власти в телекоммуникационных услугах. Исходя из сказанного, сфера образования также не может оказаться лишеной возможности использования телекоммуникационных технологий с целью эффективного обеспечения учебного процесса.

Украинское государство поддерживает процесс информатизации образования, использования информационно-коммуникационных технологий в системе образования, способствует внедрению глобальных информационно-образовательных систем. Как определено в Национальной доктрине развития образования и Законе Украины «О высшем образовании» приоритетом развития непрерывного образования на сегодняшний день является внедрение информационно-коммуникационных технологий, обеспечивающих дальнейшее совершенствование учебно-воспитательного процесса, доступность и эффективность образования, подготовку молодого поколения к жизни в информационном обществе [5, с. 10]. Министерство образования и науки, молодежи и спорта уделяет существенное внимание компьютеризации учебного процесса, подключения учебных заведений к всемирной сети Internet, что в свою очередь открывает перед студентами новые горизонты, связанные с доступом к достоянию человечества.

Кабинет Министров Украины по предложению Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины принял решение о выделении в 2011 г. из государственного бюджета средств в размере 110 млн. грн. на информатизацию и компьютеризацию школ [7]. Несмотря на принятые меры, считаем, что использование информационных технологий в образовательной среде недостаточно.

Согласно Проекта Национальной стратегии развития образования в Украине на 2012-2021 годы [8] одним из стратегических направлений образования определено информатизацию образования. Как указывается в Проекте, в 45 % профессионально-технических учебных заведениях активно используются локальные сети как в учебно-воспитательном, так и в административно-управленческом процессе [8]. Достаточно ли это, вряд ли с этим можно согласиться.

Информационные технологии положительно влияют на процесс обучения и воспитания прежде всего потому, что изменяют схему передачи знаний и методы обучения. Время внедрения таких технологий в систему образования в условиях становления информационного общества основывается на применении компьютеров и телекоммуникаций, специального оборудования, программных и аппаратных средств, систем обработки информации и т.п. [5, с. 13-14].

Неотъемлемой составляющей внедрения информационных образовательных технологий в условиях становления информационного общества являются информационные сети, использование которых позволяет субъекту получать доступ к различным источникам информации и базам показателей,

общаться с коллегами, специалистами, работающими в разных сферах, участвовать в электронных конференциях, получать информацию из разных регионов, иметь доступ к электронным архивам программного обеспечения для персональных компьютеров и др. [5, с.14]. Сфера образования не должна быть «позади планеты всей». Образование – это отрасль, которая в первую очередь должна воспринимать все позитивное, передовое, все то, что так необходимо для формирования и становления члена современного технологического общества, общества, где использование телекоммуникаций формирует отдельный мир, мир знаний, достижений и, фактически можно констатировать – прогресса.

Принципиально новых подходов потребует и проблема информатизации самого образования не только как стратегически важное направление ее развития, но и как фундаментальная научная проблема. С точки зрения современного состояния перспектив развития процесса информатизации образования, Ткачук В.В. выделяет два основных направления: инструментально-технологический, связанный с использованием новых возможностей средств информатики и информационных технологий для повышения эффективности системы образования, и содержательный, связанный с формированием нового содержания самого образовательного процесса [4, с. 9]. При этом, на наш взгляд, какому-то из этих направлений отдавать предпочтение невозможно, и нецелесообразно исходя из задач, которые стоят перед образовательным процессом.

Аксиологический аспект внедрения информационных образовательных технологий предполагает создание новой парадигмы образования, ориентированной на воспитание базовых ценностей, которые утвердят профессиональную и общеобразовательную (общекультурную) компетентность личности [4, с. 10].

Кияшко А.А. пишет, что сегодня в сфере профессионального образования аксиологический акцент должен быть перемещен с подготовки специалиста, как средства обеспечения народного хозяйства, на развитие творческого потенциала личности, системного мышления, умение оперативно решать задачи в условиях как большого объема информации, так и дефицита времени [3]. Следует помнить, что каждое последующее поколение в образовательном процессе должно усваивать не только новые знания, но и все больший и больший опыт предшественников. Такое усвоение как общепринятых знаний, выработке собственных умений и навыков, фундамент для которых естественно будет составлять опыт преподавателей, учителей, должно опираться не на бездумное копирование, а на ментально проанализированное, обдуманное собственное решение. Такое решение возможно в том случае, когда ученик, студент видит не только все лучшее, но и замечает отрицательные моменты в любой деятельности (будь, то преподавательская деятельность во время прохождения педагогической практики, производственная деятельность инженера и т.д.). Таким образом, пользоваться методами, методикой, разработанными столетия назад, значит упустить основной момент образования – прогресс, который обеспечи-

вает приобретение новым поколением студентов не только новых знаний и приобретение этих знаний новыми способами.

На наш взгляд, внедрение инновационных технологий, и среди них в первую очередь телекоммуникационных, создаст объективные возможности трансформации образовательного процесса, существенно повысит его эффективность, а также послужит для реализации задач, которые стоят перед образованием.

Инновационными можно определить те педагогические технологии, направленные на удовлетворение актуальной потребности системы образования, которые опираются на использование новых знаний, основаны на мотивации субъектов педагогической деятельности, имеют целью преодоления последствий деструктивных процессов в системе образования или вывода учебного заведения на более высокий, конкурентоспособный уровень. С точки зрения Кияшка А.А., инновационной технология становится тогда, когда она используется как фактор конкурентного преимущества [3]. Поэтому, на наш взгляд внедрение телекоммуникационных технологий в образовательный процесс высших учебных заведений I-II уровней аккредитации будет отвечать современной парадигме информатизации образования, применения в образовательной среде современных технических средств, которые стают востребованными в повседневной жизни.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематику педагогической инноватики рассматривали К. Ангеловські, К. Вазина, Л. Даниленко, О. Киричук, М. Кларин, В. Лазарев, В. Ляудис, В. Паламарчук, С. Поляков, Н. Самбор, В. Слостенин и др. Однако, значительное число вопросов, связанных с использованием телекоммуникационных технологий во время подготовки и проведения практики ими исследовано не было.

Целью статьи есть исследование вопросов применения телекоммуникационных технологий в высших учебных заведениях I-II уровней аккредитации во время подготовки и проведения педагогической практики.

Основной материал исследования. Качественными характеристиками инновационности современных педагогических технологий выступают следующие: 1) опережающий характер, сущность которого заключается в том, чтобы своевременно подготовить человека к успешному функционированию в социокультурных условиях, которые постоянно усложняются; 2) личностно ориентированный характер, основанный на субъект-субъектных отношениях, распространяет степень свободы, индивидуальных предпочтений и образовательных траекторий, утверждает самоактуализацию, саморазвитие личности преподавателя и студента; 3) направленность на формирование множественности субъектных картин мира, смыслопоисковый диалог (В. Слостенин), структурирование личностных знаний; 4) опора на совокупность информационно-образовательных систем, выполняющих аналитико-оценочные функции относительно других информационных систем; 5) направленность на организацию самостоятельной познавательной-поисковой деятельности студента на основе развития навыков самонаблюдения, самопознания, рефлексии, самообразования; 6) признание технологий как системообразующего фактора прак-

тического преобразования системы обучения в учебном заведении в соответствии с современными задачами [3]. На наш взгляд, всеми озвученными качествами владеют телекоммуникационные технологии, а именно: 1) телекоммуникации обеспечивают личность возможностями своевременно и быстро реагировать на изменения в общественных отношениях, поскольку с технической точки зрения позволяют черпать информацию из разных уголков света по всем интересующим человека вопросам; 2) современные телекоммуникации предлагают широкий спектр услуг, которыми может воспользоваться человек, начиная от банальной стационарной связи, заканчивая использованием космических технологий, позволяющих получать информацию о последних разработках и открытиях, и вообще, гарантирует полноценное функционирование коммуникационной подсистемы гражданского общества; 3) телекоммуникационные технологии позволяют человеку самостоятельно обучаться, черпать знания, делать свои выводы, предлагать их на всеобщее обозрение и получать объективные незаангажированные ответы. Теперь более конкретизировано рассмотрим преимущества использования телекоммуникационных технологий в педагогической практике студентов высших учебных заведений I-II уровней аккредитации (колледжи, училища).

Становление профессиональной позиции будущего учителя в ходе педагогической практики в значительной мере соотносится с тем, каким образом осуществляется руководство студентами со стороны педагогов [1]. В этом процессе немаловажное место занимает преподаватель ВУЗа, который готовит студента к самостоятельной деятельности, привнося в него новые знания предмета, а также мастерство педагога. Поскольку преподавателю мало знать свой предмет, ему нужно уметь передать эти знания тем, кто ими не владеет. В этом процессе немаловажным составляющим элементом выступает психоэмоциональная подготовка студента – будущего учителя.

Не зря, под психолого-педагогическим сопровождением будущего учителя Дементьева М.А. понимает целостный и непрерывный процесс изучения и анализа деятельности будущего учителя начальных классов, становление и корректировку его отдельных качеств, оказание будущему учителю начальных классов профессиональной помощи на всех этапах педагогической практики [1]. Возникает вопрос, где и когда студенту проще всего подготовиться к своей самостоятельной (хотя и под присмотром наставника) деятельности. Безусловно, в условиях, к которым студент привык, то есть в условиях учебного заведения, где его окружают знакомые ему преподаватели, друзья. Но каким бы прекрасным не был преподаватель, основную часть материала, связанного с овладением педагогическим мастерством, студенту приходится получать, используя вербальные методы. Но всем известно, что более 80 % информации человек получает через визуальные рецепторы, таким образом, во время подготовки студента к педагогической практике преподавателю необходимо донести информацию в 100 % объеме используя всего лишь 20 % коридор усваивания информации студентом. Возможно ли это. Считаем, что на этот вопрос ответ напрашивается сам – конечно нет. С этой целью начали использовать дидактический материал, в том числе и кинофильмы, сюжетом которых стали

«открытые» уроки ведущих преподавателей. Из собственного опыта, опыта коллег: преподавателей высших учебных заведений, школ, знаем, что каким бы прекрасным не был преподаватель, с каким бы огромным педагогическим опытом, все равно, зная о том, что на его уроке будет присутствовать публика (другие преподаватели, студенты), которая в дальнейшем будет анализировать каждый его шаг и каждое его слово, такой преподаватель будет дополнительно готовиться, тем самым пытаясь устранить изъяны, которые он мог бы себе позволить в виду отсутствия дополнительной аудитории (за исключением учащихся). Это подтверждает и Матиюк И.А., указывая, что учитель видит дидактическую цель в организации учебной деятельности, направленной на достижение четко очерченного, заранее описанного измеряемого результата. Такая ориентация не исключает возможности организации поисковой деятельности учащихся, но фактически вытесняет ее на второй план, поскольку четко фиксированные результаты связаны с усвоением эталонных образцов [2]. Таким образом, студентам-практикам фактически навязывается эталон, пускай и лучший в данном заведении (но не идеальный). Вместе с тем, студент, не обладая абсолютным багажом знаний о методике преподавания, практически не в состоянии самостоятельно найти упущения в работе педагога, на «открытом» уроке которого он присутствует. Это ни в коем случае не связано с недостатком теоретических знаний, скорее с недостатком практических навыков общения с учащимися, особенностями индивидуального подхода преподавателя к каждому из них. В результате утрачивается метод поиска ошибок студентом. Знаем народную мудрость, что лучше всего человек учится на ошибках и, пускай такие ошибки лучше будут чужими. В этом случае студент утрачивает возможность самостоятельно мыслить, искать, пусть поначалу и под присмотром наставника от ВНЗ. В этом контексте не следует забывать, что важнейшее качество студента быть творцом своего собственного пути, а не поддаваться на «уговоры», инициативно и ответственно осуществлять творческую, познавательную и другие виды активности, ни в коем случае не игнорировать ошибки других, а анализируя причины и условия, принимать меры, чтобы не допускать таковых уже в самостоятельной работе.

Выводы. Исходя из сказанного, считаем необходимым и возможным (поскольку значительное количество школ и практически все высшие учебные заведения I-II уровня аккредитации имеют необходимое компьютерное оборудование и подключены к сети Internet) использование телекоммуникационных технологий при подготовке и проведении практических занятий со студентами ВНЗ I-II уровня аккредитации. Такие телекоммуникационные технологии предусматривают установку в учебных классах ряда школ web-камер с подключением к сети Internet, а в кабинетах ВНЗ I-II уровня аккредитации, где проводятся занятия по изучению методики преподавания, а также подготовке к практике, установить компьютеры, подключенные к сети Internet, широкоформатные мониторы (в том числе с подключением к мультимедийным доскам) которых позволяют аудитории просматривать (в том числе и слушать) уроки преподавателей в on-line режиме. Это гарантирует способствующую атмосферу в коллективе студентов, обеспечит эффективное восприятие

наглядного материала, а также позволит студентам выражать свою точку зрения, не боясь быть подавленным учителем, который вел такой «открытый» урок.

На наш взгляд, такая методика подготовки студентов к педагогической практике будет отвечать исследовательско-поисковому подходу к обучению, который определяет разработку моделей учебного процесса как инициированного студентами усвоения нового опыта, меняет традиционное обучение на основе продуктивной деятельности учащихся. В рамках этого подхода целью обучения является развитие у учащихся возможностей самостоятельно осваивать новый опыт, ориентиром деятельности педагога и учащихся является порождение новых знаний, способов действий, личностных смыслов [2]. Кроме того, этот подход повысит качество преподавания в учебных заведениях (в первую очередь в общеобразовательных заведениях – школах), поскольку наличие возможности в любой момент увидеть учителя на уроке, оценить его педагогическое мастерство будет побуждать учителей готовиться ко всем урокам одинаково качественно, поддерживая «высокую планку». А с точки зрения подготовки студентов в ВНЗ I-II уровня аккредитации позволит более эффективно использовать когнитивные способности учащихся, их органы чувств, что обеспечит целостность в подходе обучения. Кроме того, использование таких телекоммуникационных технологий подвигнет студентов к собственному критическому анализу деятельности педагога, обсуждению и поиску передового и архаичного в методах преподавания тех или иных предметов, а также выработке перспективных методик преподавания.

Подытоживая сказанное, необходимо заметить, что современные технические достижения могут и должны использоваться в социальном развитии общества и каждого отдельно взятого человека в соответствии с гуманистическими идеями и принципами филантропии. Это позволит структурировать знания, вырабатывать эффективные приемы и навыки, необходимые в современном обществе, гарантирующие востребованность компетентного специалиста на рынке труда. Но не смотря на сущностную полезность такого подхода к использованию телекоммуникационных технологий, всегда следует помнить о том, что мы живем в гражданском обществе, где помимо целесообразности, технического прогресса, существуют высочайшие ценности, такие как права, свободы и интересы человека и гражданина, о которых никогда не следует забывать. Поэтому внедрение телекоммуникационных технологий должно сопровождаться логичным научно обоснованным и за законами юридической техники, подготовленными нормативно-правовыми актами, которые легализуют применение телекоммуникационных технологий в образовательном процессе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Деметьева М.А. Становление профессиональной позиции будущего учителя начальных классов в ходе педагогической практики/ Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 3. URL: <http://www.teoria-practica.ru/ru/-3-2012.html> (дата обращения 24.09.2012).

2. *Матіюк І.О.* Інноваційні моделі навчального процесу в сучасній школі (на матеріалах різних типів навчально-освітніх закладів України): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / І.О. Матіюк. – К., 2000. – 22 с. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2000/00miposs.zip> (дата обращения 25.09.2012).

3. *Кіяшко О.О.* Інноваційні педагогічні технології підготовки молодших спеціалістів у вищих навчальних закладах I - II рівнів акредитації: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О.О. Кіяшко. – Луганськ, 2001. – 20 с. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2001/01koozra.zip> (дата обращения 25.09.2012).

4. *Ткачук В.В.* Інформатизація освіти як чинник формування інноваційно-інформаційного суспільства в Україні (філософський аналіз): Автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.10 / В.В. Ткачук. – К., 2010. – 18 с. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2010/10tvvufa.zip> (дата обращения 25.09.2012).

5. *Олійник А.І.* Інформаційні технології як основа і засіб реалізації інноваційних процесів у сучасній освіті: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.10 / А.І. Олійник. – К., 2008. – 20 с. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2008/08oaipto.zip> (дата обращения 25.09.2012).

6. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1280-15/page> (дата обращения 24.09.2012).

7. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України URL: <http://mon.gov.ua/index.php/ua/3018-uryad-vidiliv-byudzhetni-koshti-na-kompyuterizatsiyu-shkil> дата обращения 25.09.2012).

8. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. URL: rectors.odessa.ua (дата обращения 25.09.2012).

Самбор А.М., Самбор М.А. Телекомунікаційні технології в освітньому процесі на етапі підготовки студентів педагогічних ВНЗ до педагогічної практики

У даній статті розглядаються можливості використання телекомунікаційних технологій у процесі підготовки студентів вищих навчальних закладів (коледжів, училищ) до педагогічної практики. Обґрунтовується доцільність використання телекомунікаційних технологій у підготовці компетентного, висококваліфікованого фахівця. Робляться висновки про те, що використання телекомунікаційних технологій істотно впливає на засвоєння матеріалу, а також дозволяє розкрити у студентів здатність до критичного аналізу.

Ключові слова: педагогіка, освітній процес, телекомунікаційні технології, інновації.

Самбор А.Н., Самбор Н.А. Телекоммуникационные технологии в образовательном процессе на этапе подготовки студентов педагогических ВУЗов к педагогической практике

В данной статье рассматриваются возможности использования телекоммуникационных технологий в процессе подготовки студентов высших учебных заведений (колледжей, училищ) к педагогической практике. Обосновывается целесообразность использования телекоммуникационных технологий в подготовке компетентного, высококвалифицированного специалиста. Делаются выводы о том, что использование телекоммуникационных технологий существенно влияет на усвоение материала, а также позволяет раскрыть у студентов способности к критическому анализу.

Ключевые слова: педагогика, образовательный процесс, телекоммуникационные технологии, инновации.

Sambor A.N., Sambor N.A. Telecommunication technologies in the educational process at the stage of training of pedagogical universities students for teaching practice

The article discusses the possibility of using telecommunication technologies in training students of higher educational institutions (colleges, schools) for pedagogical practice. The expediency of the use of telecommunications technology in training a competent and highly professional specialist is argued. Conclusions are made about the significant impact of telecommunication technologies on the digestion of knowledge as well on enhancing the student's ability for critical analysis.

Keywords: *pedagogic, learning process, telecommunication technologies, innovations.*

Стаття надійшла до редакції 12.09.2012.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕКУЛЬТИВАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

В.І. Лебідь

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Серед заходів з охорони земель чинне земельне законодавство України передбачає здійснення рекультивації земель. Беручи до уваги те, що земля є обмеженим ресурсом, якісний стан земель сільськогосподарського призначення погіршується, що загострює різні соціально-економічні питання, зокрема щодо продовольчої безпеки, актуальним є дослідження правовідносин щодо рекультивації, зокрема їх змісту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження правових питань рекультивації є мало дослідженим в українській науково-правовій літературі, зокрема, на монографічному рівні. Наприклад, П.Ф. Кулінич, досліджував дану проблематику на рівні публікацій у фахових виданнях.

Метою даної статті є шляхом проведення аналізу нормативно-правових актів та наукової літератури визначити зміст правовідносин щодо здійснення рекультивації земель.

Основні результати дослідження. Земельні ресурси, на використанні яких формується майже 95% обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання, вважаються первинним фактором виробництва й основою економіки України. Частка земельних ресурсів у складі продуктивних сил держави становить понад 40%. Земельний фонд складається із земель, що мають різноманітне функціональне використання, якісний стан і правовий статус.

Нормативи відведення земельних ділянок для потреб промисловості, транспорту, енергетики в 2,5–2,7 рази перевищують нормативи, прийняті в країнах Західної Європи. Значні території зайняті відходами виробництва, відвальними породами. Широке застосування відкритого способу добування корисних копалин спричинює до знищення ґрунтового покриву на значних площах. Обмеженість і вичерпність територіальних земельних ресурсів, поступове зменшення площі продуктивних земель загострює в окремих регіонах України проблему землезабезпечення. За останні 30–40 років площа ріллі, що припадає на одного мешканця України, скоротилася в середньому на 30 %. У Закарпатській, Київській та Львівській областях на одного мешканця при-

падає 0,16; 0,36 і 0,33 га ріллі відповідно, що за нормативами Міжнародної комісії з продовольства ФАО при ООН оцінюється як недостатньо, а в областях Донецько-Придніпровського регіону – на рівні нижньої межі [1].

Недостатньо реалізовується одне з головних завдань земельної реформи – раціональне використання та охорона земель. В Україні залишається найвищою в світі розораність сільськогосподарських угідь – 78 %. Роботи щодо раціоналізації землекористування та охорони земель проводяться досить повільно і як результат – деградація ґрунтового покриву деяких територій досягла критичного стану [2].

Серед різновидів заходів з охорони земель статтею 166 Земельного кодексу України (далі ЗКУ), ст. 52 Закону України «Про охорону земель» [3] передбачено проведення рекультивуації порушених земель. У цьому зв'язку важливим є з'ясування змісту правовідносин щодо здійснення рекультивуації порушених земель як одного з виду заходів з покращення якісного стану земель.

Земельне законодавство встановлює, що землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивуації.

Традиційно у навчально-науковій літературі зазначається, що рекультивуація здійснюється після проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, які не пов'язані із сільськогосподарським використанням земель. У такому випадку до початку вказаних робіт розробляються та затверджуються у встановленому порядку із обов'язковим залученням державних органів робочі проекти з рекультивуації і рекультивуаційні роботи здійснюються відповідно до таких проектів. Фінансування таких робіт відбувається за рахунок суб'єктів, які проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи.

Є ряд заходів, які направлені на раціональне використання земель, не допущення погіршення їх якісних характеристик. Серед таких заходів можна виділити дотримання сівозмін, здійснення оброблення ґрунту відповідно до агротехнічних вимог тощо. Але землекористувачі [4] з метою отримання сьогоденних прибутків незавжди виконують нормативно-правові та агротехнічні вимоги. Такі суб'єкти ніколи з власної ініціативи та без наявності імперативних вимог компетентних державних органів не будуть витратити кошти на проведення рекультивуації земель.

У цьому зв'язку виникає питання чи може здійснюватись рекультивуація земель, які зазнали порушень не при здійсненні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, а, наприклад, зазнали змін у екологічному стані ґрунтів унаслідок нераціонального сільськогосподарського використання земель за цільовим призначенням землекористувачами та чи може здійснюватись рекультивуація силами та за рахунок землекористувачів саме за вимогою компетентних державних органів.

Частина 2 ст. 166 ЗКУ передбачає, що землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічно-

му режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивациі. При цьому словосполученням «інші роботи» можна розуміти будь-яку господарську діяльність, у тому числі й сільськогосподарську, що фактично означає використання земельної ділянки без дотримання агротехнічних, екологічних та інших вимог виключно з метою отримання прибутку і можливість поширення вимоги щодо проведення рекультивациі на землекористувачів, які використовували земельну ділянку сільськогосподарського призначення за її цільовим призначенням, але недотримувались, наприклад сивозмін.

Необхідно відзначити, що переважна більшість нормативно-правових актів вказує на здійснення рекультивациі [5] або відповідальність за її не здійснення [6] особами, що проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, що передбачають механічне пошкодження ґрунтового покриву. Тоді як Земельний кодекс України фактично в даному випадку встановлює імперативність на проведення рекультивациі і не виключає можливість здійснення рекультивациі добровільно.

У науковій літературі вказується на те, що рекультивацию можна здійснювати і щодо еродованих ґрунтів [7], але у земельно-правовій літературі фактично розуміється рекультивация як дії по нанесенню ґрунтової маси на земельні ділянки [8] або із роботами, які «безперечно, пов'язані з порушенням поверхневого ґрунтового покриву» [9].

Ще раз підкреслимо, що вилучення з господарського обігу земельних ділянок та проведення їх рекультивациі тягне за собою для відповідного землекористувача додаткові фінансові витрати, оскільки роботи з рекультивациі потребують додаткових фінансових витрат. Крім того земельна ділянка не використовується за безпосереднім цільовим призначенням і не приносить доходу (прибутку) її законному землекористувачу. Як наслідок землекористувачі не зацікавлені у проведенні робіт з рекультивациі.

Чинне земельне законодавство надає право уповноваженим органам встановлювати певні обмеження щодо земельних ділянок. Так, серед можливих видів обмеження у використанні земель, які можуть встановлюватись ЗКУ у ст. 111 передбачає встановлення заборона на провадження окремих видів діяльності; встановлення умов додержання природоохоронних вимог або виконання визначених робіт. Законна вимога компетентного державного органу до землекористувача щодо здійснення рекультивациі належної землекористувачу земельної ділянки може розглядатись як різновид тимчасового обмеження у використанні земельної ділянки або встановлення умов виконання визначених робіт.

Згідно ст. 12 ЗКУ до повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст належить, зокрема, здійснення контролю за використанням та охороною земель комунальної власності, додержанням земельного та екологічного законодавства; обмеження, тимчасова заборона (зупинення) використання земель громадянами і юридичними особами у разі порушення ними вимог земельного законодавства.

Ні Державне агентство земельних ресурсів України, ні Міністерство аграрної політики та продовольства України, ні місцеві державні адміністрації подібних повноважень не мають. Але ради не реалізують свої повноваження щодо зобов'язання суб'єктів здійснювати рекультивацию. Судова практика з цього питання відсутня.

Підставою для звернення до суду місцевої ради з вимогою до землекористувача здійснити рекультивацию належної йому земельної ділянки може бути інформація про погіршення якісних характеристик земельної ділянки. Така інформація міститься в агрохімічному паспорті поля, земельної ділянки [10].

Агрохімічна паспортизація орних земель здійснюється через кожні 5 років, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень – через кожні 5-10 років і є обов'язковою для всіх землевласників та землекористувачів. Агрохімічний паспорт поля, земельної ділянки видається у двох примірниках, один із яких зберігається у землевласника або землекористувача, а інший – у центральному органі виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики. Спеціально уповноважені державні органи, таким чином мають необхідну інформацію про динаміку якісних характеристик поля, земельної ділянки за значний період часу, звичайно, при умові наявності агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки.

Законодавство України не встановлює чітких критеріїв, які свідчать про необхідність проведення рекультивациі, якщо погіршення якісних характеристик земельної ділянки відбувається поступово протягом тривалого часу, наприклад від 5 і більше років.

За аналогією права у цьому питанні можуть бути використані Основні показники, що характеризують ґрунтові властивості і зумовлюють необхідність консервації земель за природно-сільськогосподарськими зонами, які затверджено Наказом Держкомзему України «Про Порядок консервації земель» від 17.10.2002 №175 [11].

Висновок. Проведення рекультивациі у випадку погіршення якісних характеристик ґрунту також може розглядатись як обов'язок землекористувача. Якщо такий землекористувач не здійснює дій щодо покращення або відновлення якісних характеристик ґрунту, то рекультивация може здійснюватись і за рішенням суду, де позивачем виступає відповідна рада, але чинне законодавство України не достатньо чітко визначає критерії, при настанні яких відповідна рада має право вимагати, а землекористувач зобов'язаний здійснити рекультивацию земельної ділянки. Такі критерії можуть бути встановлені у Порядку ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки, який затверджено Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.10.2011 № 536.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гавриленко О.П.* Екогеографія України: Навчальний посібник. – К. : Знання, 2008. – 646 с.
2. Про Рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та перспективи розвитку земельних відносин в Україні»: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005. – № 48. – Ст. 494.

3. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.

4. В подальшому у даній роботі буде вживатись термін землекористувач, який буде об'єднувати всі можливі законні підстави використання земельної ділянки: на праві власності, постійного чи тимчасового користування.

5. ГОСТ 17.5.3.04-83 «Охрана природы. Земли. Общие требования к рекультивации земель» // [Електронний ресурс] <http://document.ua/ohrana-prirody-zemli-obshie-trebovaniya-k-rekultivacii-zem-nor13673.html>; Тимчасове положення щодо рекультивації порушених земель у м. Кривому Розі, затверджене рішенням Криворізької міської ради Дніпропетровської області від 29.09.2004 № 2268.

6. Про визначення розміру збитків, завданих унаслідок не проведення робіт з рекультивації порушених земель: Постанова Кабінету Міністрів від 17 грудня 2008 р. № 1098 // Урядовий кур'єр. – 2008. – 27 грудня. – №245.

7. Ваганов І.І., Маєвська І.В., Попович М.М. Інженерна геологія та охорона навколишнього середовища // [Електронний ресурс] // <http://posibnyku.vstu.vinnica.ua>

8. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони ґрунтів України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 2(88). – С. 79-88. – С. 84.

9. Місінкевич А.Л. Поняття рекультивації земель як юридичної категорії // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 559. – Правознавство. – С. 83-88.

10. Див.: Порядок ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки, який затверджено Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.10.2011 №536 та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23 грудня 2011 р. за № 1517/20255 // [Електронний ресурс] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1517-11>

11. Офіційний вісник України. – 2003. – № 8. – 7 березня. – Ст. 162. – Ст. 323.

Лебідь В.І. Окремі аспекти правового регулювання рекультивації земель в Україні

У статті, шляхом проведення аналізу нормативно-правових актів та наукової літератури, визначено зміст правовідносин щодо здійснення рекультивації земель.

Ключові слова: рекультивація земель, обмеження у використанні земель, право, обов'язок.

Лебедь В.И. Отдельные аспекты правового регулирования рекультивации земель в Украине

В статье, путем проведения анализа нормативно-правовых актов и научной литературы, определено содержание правоотношений относительно осуществления рекультивации земель.

Ключевые слова: рекультивация земель, ограничения в использовании земель, право, обязанность.

Lebid V.I. Some aspects of legal regulation of land reclamation in Ukraine

Based on the analysis of legal regulations and the academic literature, contents of relationships as to land reclamation has been determined.

Keywords: land reclamation, limitations in the use of land, right, obligation.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2012.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Т.В. Льєнок

*здобувач кафедри конституційного
та адміністративного права
Класичний приватний університет*

Постановка проблеми. Як відомо, адміністративним правопорушенням визнається протиправна, винна дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність. Але необхідно зазначити, що правопорушення можна вивчати не тільки як правове, а як соціальне та філософське явище.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми адміністративного правопорушення можна знайти, зокрема, у працях: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, О.Т. Білоуса, А.В. Гайдука, В.О. Глушкова, Ю.В. Грошевого, О.М. Джужі, Є.Б. Дідоренка, А.П. Закалюка, В.Т. Зеленецького, М.І. Камлика, Т.О. Коломойця, В.К. Колпакова, С.Ф. Константинова, О.В. Кузьменко, В.І. Курила, В.С. Литвиненка, М.В. Лошицького, М.І. Мельника, В.М. Поповича, В.В. Сташиса, В.Д. Суценка, В.Я. Тація, Р.М. Тучака, М.І. Хавронюка, В.І. Шакуна, М.Я. Швеця, Ю.С. Шемшученка та інших.

Мета статті. Розглянути питання адміністративного правопорушення не тільки з правової точки зору, а також з соціальної та філософської.

Основні результати дослідження. Специфіка вивчення соціологією правопорушень полягає в тому, що вона вивчає соціальні причини правопорушень, заходи щодо їх, попередження, види правопорушень, соціальний склад правопорушників, та дає прогноз розвитку кількості правопорушень у суспільстві.

Із соціологічної точки зору будь-яке правопорушення є соціальним антиподом правомірної поведінки. Поведінка є й буде завжди однією з важливих соціальних характеристик особи. Згідно із загальноприйнятим визначенням правомірна поведінка визнається єдино вірною людською поведінкою, яка регулюється правовими нормами. Це поведінка, яка співпадає з нормами права, яка відповідає правовим приписам, яка не суперечить нормам права, яка не заборонена нормами права. Якщо ми звернемося до аналізу поняття «правомірна поведінка», то по своїй суті єдиним аналогом «правомірна» є термін німецької мови «*rechtmessung*» – «який міряється правом». В інших правових системах така поведінка виводиться з відношення особи до закону, яке узго-

джується з ним. Термін римського права «legitimus» (законний) перейшов у романо-германську правову систему як термін, який означає «те, що дозволено законом або узгоджено з приписами позитивного права, соціальних норм». англійське право використовує словосполучення «law-abiding» тобто «законослухняний», «який поважає закон» [1]. Тобто ми бачимо, що термін «правомірна поведінка» досить умовний. Але надалі, використовуючи праці соціологів-теоретиків визначаємо: «правомірна поведінка — це зумовлена культурно-моральними поглядами та життєвим досвідом людини діяльність у сфері соціальної дії права, яка заснована на свідомому виконанні його завдань та вимог». Слід зазначити, що правомірна поведінка також соціально-корисна діяльність, яка спрямована на задоволення державних та правових, суспільних та особистих інтересів. Правомірна поведінка є особливою цінністю для права тому, що сама «людина її права та свободи є найвищою соціальною цінністю» [2].

У підходах до аналізу правопорушень у соціології можна виділити кілька основних напрямків: антропологічна теорія, теорія соціальної природи правопорушень, теорія соціального конфлікту та теорія диференціальної асоціації.

В основу антропологічної теорії покладені ідеї Ч. Ломброзо. Він стверджував, що правопорушника характеризують відповідні антропологічні ознаки (побудова тіла, форма челюсті, довжина пальців та ін.). Однак не відкидаючи наявність біологічних та фізіологічних факторів слід зазначити, що поряд з цим у суспільстві існують і деякі соціальні фактори.

Прихильники концепції соціальної природи правопорушень бачать їх появу та розвиток із соціальними умовами життя: рівнем функціонування соціальних інститутів, наявністю можливостей для реалізації індивіда в суспільстві, розвитком політичних свобод та змістом виховання людей. Е. Дюркгейм підкреслює: «правопорушення тісно пов'язані з основними умовами життя» [3, с. 40]. Е. Феррі говорить, що «правопорушення не є виключно біологічним явищем, не є також продуктом виключно соціального середовища, а є продуктом як біологічних, так і зовнішніх обставин, фізичних і соціальних».

Теорія диференціальної асоціації (Е. Сазерленд) говорить про те, що людина, спілкуючись та вступаючи у взаємодію із правопорушниками засвоює негативне ставлення до норм права та закону, визначає для себе відповідні мотиви протиправної поведінки та техніку вчинення правопорушення.

На наш погляд, велике значення має конфліктологічна теорія. Соціальні конфлікти можуть виступати джерелом протиправної поведінки індивіда, фоном, на якому розвиваються девіантність та делінквентність [2].

Будь-яке правопорушення, в тому числі й адміністративні проступки це не тільки індивідуальне, але й масове явище і в цьому аспекті їх соціальна природа виражена дуже очевидно. Соціальні протиріччя не можуть не призводити до таких негативних соціальних явищ як алкоголізм, проституція та ін. Учені-юристи, соціологи, психологи, такі як: Антонян Ю.М., Горяїнов І.І., Дубінін М.К., Карпец І.І., Кудрявцев В.М., Спиридонов Л.І. та ін. у 80-90 роки не тільки провели ряд конкретних досліджень, що підтвердили взаємозв'язок

правопорушень з об'єктивними соціально-економічними подіями, явищами та процесами в житті суспільства, але й активно розвивали теорію соціальних відхилень [4, с. 176]. Отже, можна зробити висновок, що з точки зору соціології правопорушення, взагалі, та адміністративні проступки, зокрема, виступають як наслідок нездатності соціальних суб'єктів знайти цивілізовані форми вирішення життєвих протиріч.

З точки зору філософії правопорушення: «це суспільно небезпечна або шкідлива соціальна дія, яка спрямована на знищення основ цивілізованого життя, яке порушує норми, які зафіксовані правовими кодексами держави» [5, с. 20].

Філософський підхід до проблеми правопорушень вважає, що розповсюдженим типом відносин між різними ідеями та концепціями є антиномізм. Антиномія (від грец. *anti*- проти та *nomos*-закон) – це існування двох взаємовиключних суджень або тез у межах будь-якої ідеї або концепції.

І. Кант у «Критиці чистого розуму» сформулював чотири антиномії: 1) Когнітивна. 2) Метафізична. 3) Онтологічна. 4) Антропологічна [6, с. 204].

Відштовхуючись від цього, перенесемо ці ідеї на вчення про правопорушення. Тоді серединою цієї проблеми виступає когнітивна антиномія. Її методологічний зміст полягає в тому, що суть правопорушень не може бути виявлена одними лише кримінологічними дослідженнями юридичного, соціологічного, психологічного, статистичного характеру без застосування філософсько-метафізичних засобів пізнання. Онтологічна антиномія зводиться до двох стверджень: «в світі не існують онтологічні підстави для правопорушень», та «у світі є онтологічні підстави для правопорушень». Ця антиномія вважає, що існує певний порядок речей, переплетіння багатьох обставин соціального та природного характеру, які складаються як за бажанням, так і проти бажання людей та які сприяють або перешкоджають вчиненню правопорушень. Природно-соціальний континуум несе в собі різні можливості для своїх систем та елементів, у тому числі і можливості їх передчасного розпаду та загибелі. Правопорушення виступає при цьому як форма та засіб реалізації можливості небуття, яка міститься в бутті. Антропологічна антиномія констатує нам, що людина, якій притаманна велика життєва енергія, здатна як творити, так і нищити. Властивість людини така, що вона здатна прагнути невідомого, переступати все відоме та дозволене, порушувати всі існуючі заборони та обмеження, здійснюючи на цьому шляху творчі відкриття, а також вчиняти правопорушення. Це виникає від того, що людина володіє відчуттям своїх великих можливостей та поряд з цим їй не дано відчуття меж та кордонів застосування власних сил. З цих тверджень ми бачимо, що філософія має неординарний підхід до проблеми правопорушень. Предмет філософії правопорушень складають не емпірична особистість правопорушника, не соціальні та природні причини правопорушень, а першопричини або причини причин. «Філософію цікавлять метафізичні та онтологічні першоначала світового буття, які зумовлюють існування деліктної реальності» [7, с. 449]. Філософія у своїх дослідженнях виходить за межі звичайного та соціального світів, та будує каузальні, пояснювальні моделі метафізичного характеру.

Для класичної філософії викриття першооснов правопорушень частіше всього означало прагнення досягнути вищого промислу, який ствердив порядок із буттям – небуття, порядок з життям – смерть, порядок із подвигом – правопорушення. Виявлення трансцендентних основ правопорушень означало, що знищення її за допомогою людських засобів скоріше всього неможливо. Звідси і впевненість багатьох філософів, що людина здатна лише будувати гіпотези та надії, але радикально змінити що-небудь у світопорядку, де злу, порокам, правопорушенням відведено своє місце поки не в її силах.

Тепер нам треба засновуючись на вищевикладеному з'ясувати правову природу правопорушень, взагалі, та адміністративних проступків, зокрема.

Правопорушення, як ми бачимо з самого терміну, є порушенням права, акт, протиправний праву, його нормам, закону. Вчинити правопорушення означає «переступити» право. Як говорить М.С. Малейн: «Кожне окреме правопорушення, як явище реальної дійсності, конкретно: воно вчиняється конкретною особою, в певному місті та у певний час, суперечить чинній правовій нормі, характеризується точно визначеними ознаками» [8, с. 6], а після цього він дає своє визначення правопорушення: «Правопорушення – це свідомий вольовий акт суспільно небезпечної протиправної поведінки» [8, с. 7].

Також, здається, треба звернути увагу на розробки вчених, щодо категорії правопорушення в сучасній юридичній літературі. Всі визначення правопорушення приблизно однакові та несуть однакове смислове навантаження:

«Правопорушення являє собою винне, протиправне, яке наносить шкоду суспільству, діяння праводієздатної особи або осіб, яке тягне за собою юридичну відповідальність» [9, с. 480].

«Правопорушення – суспільно небезпечне або шкідливе неправомірне (протиправне) винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке тягне юридичну відповідальність» [10, с. 454].

На нашу думку, система ознак правопорушення, як загальної категорії така:

а) Воно має протиправний характер, тобто суперечить нормам права, та уявляє собою порушення нових заборон, які мають місце в законах та підзаконних актах, невиконання обов'язків, які впливають із нормативно-правового акта, акта застосування норм права, або договору, який був укладений на основі закону.

В протиправності слід розрізняти два аспекти:

По-перше, протиправність є зовнішньою стороною суспільно небезпечного або шкідливого. Це означає, що суспільно небезпечне або шкідливе діяння повинно бути офіційно підтверджено законом у якості протиправного. По-друге, протиправність є об'єктивною якістю правопорушення. Об'єктивною в сенсі, що правопорушення посягає на істотне в праві, тобто на ті соціальні блага, той порядок у суспільних відносинах, який підтримується за допомогою правового інструменту.

б) Воно є суспільно небезпечним або суспільно шкідливим (вбивство або прогук).

в) Воно відбивається в поведінці – протиправній дії (розбій, крадіжка), або в бездіяльності (прогул, халатність).

г) Воно має свідомо-вольовий характер, тобто момент вчинення правопорушення залежить від волі та свідомості особи.

д) Воно є винним. Правопорушенням визначається тільки винне діяння, тобто – це дія, яка висловлює негативне внутрішнє відношення правопорушника до інтересів інших осіб, містить вину.

е) Воно є карним, тобто тягне за собою застосування до правопорушника заходів державного впливу, заходів юридичної відповідальності [2].

Слід зазначити, що для наукових та практичних цілей ученими були визначені певні класифікації правопорушень. У їх основу закладені різні критерії. Якщо звернутися до точки зору В.В. Лазарева, М.С. Малєїна, О.Ф. Скакуна, В.Ф. Ломакіної, то одним із критеріїв класифікації є: класифікація правопорушень за ступенем суспільної небезпеки (шкідливості) [10, с. 458].

Правопорушення, згідно цього критерію, поділяються на:

1) Проступки – делікти (від лат. *delictum*- проступок) – правопорушення, які наносять шкоду особі, суспільству, державі – вони можуть бути: конституційними, дисциплінарними, матеріальними, адміністративними, цивільно-правовими.

2) Злочини – відокремлюються від проступків більш значним ступенем суспільної небезпеки.

Все це вище ми привели для того, щоб визначити місце адміністративного проступку серед усієї сукупності інших правопорушень. Після цього ми з'ясували, що адміністративний проступок належить до деліктів і є одним із різновидів правопорушень. Тепер можна перейти безпосередньо до розмови про адміністративний проступок, як окрему правову категорію [2].

В.А. Юсупов наводить нам певне джерело адміністративних проступків: «На ці прояви впливають реальні потреби функціонування окремих органів та повсякденне, насичене протиріччями, життя людей. Інтереси окремих суб'єктів адміністративних правопорушень незавжди співпадають, що в окремих випадках призводить до вчинення адміністративних правопорушень» [11, с. 87].

Як зазначає В.К. Колпаков, адміністративне правопорушення – це конкретне діяння (факт, явище, подія), що відбувалося (мало місце) у реальній дійсності [12, с. 21-25]

Розглядаючи адміністративний проступок як сукупність аномальних суспільних відносин, слід звернути увагу на негативну цільову функцію цих зв'язків. У всіх випадках ця функція виступає, як перешкода в здійснюванні запрограмованого в юридичних нормах адміністративного правопорядку. Але в певних умовах залежності від суб'єкта та об'єкта проступку ця функція індивідуалізується.

Так, наприклад, В.Ф.Опришко виділяє три види адміністративних правовідносин, що володіють негативною цільовою функцією: «До них відносяться зв'язки: спрямовані проти встановлених форм й методів державного управління; заважаючи здійсненню цілей окремих державних та громадських органів; які порушують законні інтереси та права громадян» [13, с. 18].

Ось ми і дійшли до самої суті нашого дослідження. Базуючись на всьому вищезазначеному, ми дамо визначення адміністративного проступку, розглянемо його ознаки та деякі спеціальні питання, які торкаються саме цієї проблеми.

Згідно ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) «Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність» [14].

Ця стаття КУпАП дає нам загальне поняття адміністративного проступку як підстави адміністративної відповідальності. В цій статті законодавець намагається виділити найбільш яскраві характеристики правопорушення, яке визначається адміністративним проступком (правопорушенням). Однак, слід зазначити, що в статті не вказується, в чому саме особливість цього правопорушення в порівнянні з іншими протиправними діями (злочинами, дисциплінарними проступками).

У результаті цього на практиці виникають значні труднощі при кваліфікації конкретних протиправних дій, особливо в таких випадках, коли вони посягають на суспільні відносини, які охороняються не тільки заходами адміністративного примусу, але й кримінальним законом.

Слід також зазначити, що ситуація погіршується також тим, що ст. 9 КУпАП ототожнює поняття «адміністративне правопорушення» та «адміністративний проступок». В останній час ведеться дуже багато дискусій про розмежування цих понять. Про це говорять А.С. Васильєв і Є.С. Герасименко. Потрібно розрізнити поняття адміністративний проступок та адміністративне правопорушення і ми згодні з цим повністю. Цю точку зору можна підтвердити низкою аргументів:

1) термін «правопорушення» є узагальненим, родовим для всіх деліктів. Наприклад, у кримінальному праві кримінальне правопорушення ми називаємо «злочин», тобто ми не припускаємо двояке трактування цього делікту. Так саме і в адміністративному праві слід зазначити тенденцію до спроб навести більш узагальнене поняття. Тому в літературі і поділяють правопорушення на злочини та проступки (різновидом яких, наприклад, є й адміністративний проступок).

2) необхідно також відзначити, що окрім термінологічного аспекту, зазначеного в п. 1, для правильної кваліфікації адміністративних проступків необхідно уяснити, в чому специфіка правової природи та соціальної сутності цього виду правопорушення [15].

Висновки. Аналіз законодавства про адміністративну відповідальність показує, що термінологічний прикметник «адміністративний» (наприклад, адміністративний проступок) указує не на сферу суспільних відносин, де вчиняються ці протиправні діяння (тобто не на сферу державного управління), а на ті обставини, що за вчинення цього правопорушення застосовуються заходи адміністративного примусу, тобто один із видів державного примусу, який

характеризується специфічними ознаками, наприклад, застосовується органами державної виконавчої влади, у позасудовому порядку [2]. На основі спеціально встановлених адміністративно-процесуальних норм тощо.

Це підтверджується тим фактом, що адміністративний примус (різновидом якого є й адміністративна відповідальність), може застосовуватися за протиправні діяння, які посягають на різні суспільні відносини, які регулюються різними галузями права. Звідси можна зробити висновок, що адміністративні проступки – це специфічний різновид правопорушень, за вчинення яких застосовуються міри адміністративної відповідальності. Тому, щоб уникнути термінологічної неув'язки, правопорушення, за які настає адміністративна відповідальність, слід називати не «адміністративними правопорушеннями», а більш точно – «адміністративними проступками».

На думку Є.С. Герасименко, поняття «адміністративний проступок» та «адміністративне правопорушення» мають право на власне існування. Так, термін «адміністративний проступок» міг би замінити власне значення, саме те, що закріплюється чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення.

«Термін «адміністративне правопорушення» мав би означати порушення всіх норм у галузі адміністративного права, викликаючи адміністративні проступки» [15, с. 7]. Тобто зміст терміну «адміністративне правопорушення» мав би бути значно ширшим, ніж визначений Кодексом у даний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. – К. : Вікар, 1999. – 624 с.
2. *Бугайчук К.Л.* Відмежування адміністративних проступків від інших правопорушень // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – Спецвипуск. – С. 54-58.
3. *Дюркгейм Э.* Социология: ее предмет, метод, предназначение. – М. : Канон. – 1995. – 349 с.
4. *Кудрявцев В.Н.* Право и поведение. – М. : Юрид. литература, 1978. – 191 с.
5. *Философский энциклопедический словарь / Под ред. С.С. Аверищева.* – М. : Советская энциклопедия. – 1989. – 815 с.
6. *Кант И.* Критика чистого разума [перевод с немецкого]. – М. : Мысль. – 1994. – 591 с.
7. *Мертон Р.* Американская социологическая мысль / [перевод с английского] / Под ред. В.И. Добрякова. – М. : Изд-во Московского ун-та. – 1994. – 496 с.
8. *Малешин Н.С.* Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М. : Юр. лит. – 1985. – 192 с.
9. *Общая теория права и государства: Учебник для вузов / Афанасьев В.С., Герасимов А.П., Гойман В.И. и др.* – М. : Юрист. – 2001. – 517 с.
10. *Скакун О.Ф.* Теория государства и права: Учебное пособие. – Х. : Консум. – 2000. – 704 с.
11. *Юсупов В.А.* Теория административного права. – М. : Юр. лит. – 1985. – 160 с.
12. *Колпаков В.К.* Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): Навч. посіб. / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.

13. *Опрышко В.Ф.* Административная ответственность за правонарушения. – К. : Знамя. – 1986. – 48 с.

14. Кодекс Украины об административных правонарушениях (научно-практический комментарий). – Х. : ООО «Одиссей». – 2000. – 1008 с.

15. *Герасименко Є.С.* Питання реформування інституту адміністративної відповідальності: Автореф. дис.. канд. юр. наук: 12.00.07 / Київський нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., – 2000. – 21 с.

Ильенок Т.В. Адміністративне правопорушення: доктринальний аспект

У статті розглянуто питання адміністративного правопорушення не тільки з правової точки зору, а також з соціальної та філософської.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративний проступок.

Ильенок Т.В. Административное правонарушение: доктринальный аспект

В статье рассмотрен вопрос административного правонарушения не только с правовой точки зрения, а также с социальной и философской.

Ключевые слова: административное правонарушение, административный проступок.

Ilienok T.V. Administrative offence: a doctrinal aspect

The issue of administrative misdemeanour has been investigated from the law perspective, as well as from the social and philosophical point of view.

Keywords: administrative offence, administrative misdemeanour.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2012.

ПРИЧИНИ І ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»,
полковник юстиції запасу*

Постановка проблеми. В юридичній науці причини розглядаються як соціально-психологічні явища, що безпосередньо породжують, відтворюють злочинність і злочин як свій закономірний наслідок. Причини злочинних проявів у військових формуваннях не мають суттєвих відмінностей від причин злочинності у суспільстві в цілому, але характеризуються певними відмінностями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням причин правопорушень у військовому середовищі і їх запобіганню приділяли увагу в своїх працях, зокрема, такі науковці, як: А.А. Адаменко, Х.М. Ахметшин, І.Ю. Бєлий, Ф.С. Бражнік, А.П. Васєцов, В.С. Давиденко, В.Є. Емінов, С.М. Іншаков, І.І. Карпець, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, Н.В. Кузнєцова, В.В. Лунєєв, В.П. Маслов, І.М. Мацкевич, Є.В. Прокопович, Є.Б. Пузирєвський, А.С. Самойлов, С.А. Семенов, К.В. Харабет та ін.

Разом з тим за часів незалежної України кримінально-правові питання запобігання злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, на думку автора цієї статті, висвітлювалися в юридичній науці недостатньо.

Мета статті полягає в тому, щоб більше уваги зосередити на особливостях причин і умов вчинення насильницьких злочинів військовослужбовців у військових формуваннях України та їх запобіганню.

Основні результати дослідження. Нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями, які називають ще, як навмисні злочини проти воїнської честі, обумовлені численними безпосередніми й окремими обставинами, що завжди зв'язані з суто воїнськими відносинами – взаємовідносинами військовослужбовців між собою в процесі виконання обов'язків з військової служби. Ці обставини накладають певний відбиток на мотивацію злочинів, передбачених, зокрема, ст. 406 КК.

Злочини проти воїнської честі звичайно здійснюються не для досягнення яких – не будь раціональних цілей, а є для правопорушника самоціллю, проявленням його наміру протипоставити себе інтересам військової служби, інших військовослужбовців. Соціальна направленість особи правопорушника цієї групи – край егоїстична.

Рівень освіти і культура в осіб, які здійснюють злочини проти воїнської честі, по середньостатистичних показниках, як правило, нижче, чим у військовослужбовців, які добросовісно виконують свій воїнський обов'язок. Багато суб'єктів цих правопорушень виховувалися без батька чи в інших неблагополучних сімейних умовах. Біля половини правопорушників негативно характеризувалися до призову на військову службу [1, с. 159]. Ці проступки можуть розглядатися як свого роду «злочинна поведінка» правопорушників нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями. Злочини, передбачені ст. 406 КК, як правило вчинюються по мотивах ганебного самоутвердження старших за призовом військовослужбовців над молодими солдатами (бажання проявити свою натуру, удаль, перевагу, грубу силу) і з інших вузькогоспичних спонукань.

Ситуації, в яких здійснюються злочини цієї групи частіше всього вчинюються військовослужбовцями строкової військової служби на останньому році служби і, як правило, пов'язані вони з воїнським побутом і дуже рідко мають місце на навчаннях військ чи в бойовій обстановці.

Завдання послідовного викорінення злочинних проявів і, зокрема, нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями в Збройних Силах і інших військових формуваннях України є науково обґрунтованим, реальним і можливим для виконання.

Сукупність профілактичних заходів включає в себе соціальні заходи економічного, організаційного, ідеологічного, виховного і правового характеру. Вся система заходів запобігання (профілактики) будується стосовно до характеру причин, що обумовлюють існування антисуспільних явищ серед військовослужбовців. По відношенню до об'єктивних причин потрібні заходи, що нейтралізують, компенсують чи блокують їх дії шляхом застосування заходів організаційного, правового чи виховного характеру. А по відношенню до загальних причин – чисто військового характеру, що являють собою результат помилок, не доопрацювань, недоліків і т. п. окремих командирів і начальників, необхідні заходи, які б повністю їх ліквідували чи виключили. При чому економічні обставини, що обумовлюють злочини, вимагають вирішення економічних питань, організаційні можуть бути усунуті заходами організаційного вдосконалення, виховні – підвищенням рівня виховної роботи і т. п. Оскільки навіть окремих злочин – результат цілої сукупності негативних впливів, то заходи по його запобіганню повинні носити комплексний характер.

У відношенні особового складу військових частин диференційований підхід до організації виховно-попереджувальної роботи повинен проявлятися стосовно різних категорій військовослужбовців.

Увесь комплекс попереджувальних заходів повинен бути направлений до однієї загальної мети – виховати в кожного воїна позитивні соціально – моральні і правові якості, оскільки тільки активна морально-правова позиція особи здатна протистояти спонуканням злочинної поведінки.

Провідна роль у забезпеченні законності і статутного порядку належить командирі (начальнику). Згідно ст. 58 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV,

він є єдиначальником і особисто відповідає перед державою за всі сторони життя ввіреної йому військової частини [2, с. 19].

Для цього закони і статuti Збройних Сил України надають командирам велику владу, широкі права. В їх розпорядженні є такі заходи, як дисциплінарні заохочення і стягнення, передача справ на розгляд військових колективів, застосування інших заходів громадського впливу, притягнення до матеріальної відповідальності, порушення кримінальної справи проти осіб, які вчинили злочин, чи відмова в його порушенні.

Міністр оборони України вимагає від командирів і начальників усіх рівнів забезпечити вірне застосування законодавства в підлеглих військових частинах і підрозділах, суворо дотримуватися законності при підготовці до видання наказів, директив і інших нормативно-правових актів – основи соціальної справедливості і захищеності військовослужбовців.

Ним поставлена вимога суттєво поліпшити стан військової дисципліни та правопорядку.

Так, в управлінській діяльності необхідно:

- відходити від застарілих методів зміцнення військової дисципліни;
- припинити намагання будь-якою ціною стабілізувати ситуацію через адміністрування, зловживання службовим становищем, нехтування деякими правами та інтересами військовослужбовців;
- адаптувати та раціонально впроваджувати кращий іноземний досвід;
- відмовитися від хибної практики оцінки стану військової дисципліни тільки за кількістю подій та вчинених злочинів;
- забезпечувати взірцевість офіцерських кадрів, підвищити їх правову культуру, педагогічну освіченість, стимулювати їх службову діяльність [3].

Викорінення порушень законності в діяльності командирів і начальників є не тільки правовою проблемою, а переростає в проблему морально – політичну.

Через неї ми демонструємо своє відношення і до держави як творця закону, і до людини як особи, що володіє всіма правами і свободами громадянина України.

На жаль, окремі військові службові особи при застосуванні окремих правових норм допускають порушення, пояснюючи це недостатнім знанням законодавства, а деякі інколи намагаються «обійти» закон по мотивах так званої службової місцевої доцільності.

Усім таким особам необхідно твердо засвоїти, що в Збройних Силах і інших військових формуваннях України, як і у всьому нашому суспільстві, будь-які спроби відступу від законів, чим би вони не мотивувалися, терпимими бути не можуть.

Закони обов'язкові для всіх, їх необхідно суворо виконувати.

В умовах Збройних Сил мова насамперед йде про організацію військової служби, бойового навчання, життя і побуту, відносин між військовослужбовцями у відповідності з вимогами статутів Збройних Сил України. Для кожного у військовій частині повинно бути зрозуміло, що ні по відношенню ні до чого, ні до будь-кого іншого ніхто і ніколи не порушить закон.

Одним із головних шляхів вирішення цього завдання є подальше підвищення рівня статутного порядку.

Дійсно, вимоги статутів Збройних Сил України в сукупності являють собою ідеальну модель військового порядку і поширюються на все життя особового складу.

Було б спрощенням обмежувати сферу вимог військових статутів внутрішнім порядком у казармі, тим більше ототожнювати його тільки з зовнішнім лоском. Виконання, покора забезпечують успіх усієї діяльності військовослужбовців. Це і зразкове несення бойового чергування, вартової і внутрішньої служб, і чітка організація бойової, гуманітарної і правової підготовки, і суворе дотримання розпорядку дня, і розумна організація відпочинку людей.

Життя, побут і діяльність військовослужбовців, упорядковані в суворій відповідності з вимогами статутів Збройних Сил України, відрізняються чіткістю, простотою, цілеспрямованістю. Тут не буває нічого зайвого, непотрібного.

Все, що прописано статутами Збройних Сил України, необхідно для військової служби і навчання воїнів. Відступ же від статутних вимог веде до порушення порядку, недоліків у справах. Скільки нарікань сьогодні викликає, наприклад, таке явище, як відривання людей від бойової підготовки, від занять і тренувань, а розпочинається все це в основному з «доповнень» до запланованих завдань. У результаті цього особовий склад відволікається на непередбачені планом господарчі роботи, що не тільки знижує якість бойової, гуманітарної і правової підготовки, але і підриває військово дисципліну, спотворює моральні норми.

Якщо в житті військової частини, підрозділу панує військовий порядок і організованість, то це само по собі дисциплінує людей. Більше успіхів досягається при умові, що боротьба за дотримання суворого статутного порядку починає розгортатися у вищих ланках видів Збройних Сил і родів військ і сил, оперативних командуваннях, об'єднаннях, корпусах.

Статутний порядок, в якому так багато сконцентровано, утверджується нелегко і тому захищати його від нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями теж непросто. Їх соціальні коріння в намаганні частини військовослужбовців підмінити військовий статут, перед яким усі рівні, своїм неписаним «статутом», шляхом духовного насильства і фізичного глуму нав'язувати товаришам по службі «правила», що дозволяють одним перекладати обов'язки на інших, присвоювати ті чи інші привілеї. Нестатутні відносини не вичерпуються пресловутою «дідвищиною», хоча вона особливо поширена.

Разом з тим, практика свідчить, що «90% злочинів, вчинених на ґрунті нестатутних взаємовідносин, відбувалися у казармах, кубриках, їдальнях. Їх свідками ставали військові службові особи добового наряду і молодші командири, офіцери груп контролю за особовим складом» [3].

Зазначене вище підтверджується дослідженнями Давиденка В.С., який зазначає, що: «місцем порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями переважно є: казарма – 52,7% від кількості окремих епізодів злочинів, за матеріалами вивчених кримінальних справ (зокрема, спальне

приміщення – 43,6%; кімнати для вмивання, туалети, інші побутові приміщення – 9,1%); їдальня – 21,8%; поза військовою частиною – 9%» [4, с. 42].

«Казармене» хуліганство часто проростає на ґрунті земляцтва, суперменства. Нестатутні відносини – це гостре протистояння закону і беззаконню, обов'язку, честі і безчестя. Тому проблема нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями продовжує залишатися гострою, дискредитуючи статутний порядок і військові формування в очах народу України. З метою якнайшвидшого викорінення і зменшення до мінімуму нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями, ця робота офіцерського складу в будь-якому військовому колективі повинна будуватися перш за все на основі ідейного виховання, роз'яснення і впровадження в життя і побут воїнів принципів моралі і вимог статутів Збройних Сил України.

Життя незаперечно доказує: чим вище свідомість (правосвідомість) воїнів, тим глибше вони розуміють значення зразкової військової дисципліни, відносин військового товаришування і дружби, взаємної поваги і вимогливості.

Висока свідомість, єдність поглядів і переконань, спільність корінних інтересів і намагань до високої бойової готовності – ось духовні сили, які піднімають людей над конфліктами і є передумовами здорової морально – психологічної атмосфери у військових колективах.

У формуванні взаємовідносин велика роль систематичної роботи по роз'ясненню вимог законів, статутів Збройних Сил України і Військової присяги, норм моралі, значення єдиноначальності, субординації, військового товаришування і дружби.

При організації цієї роботи необхідно мати на увазі, що формалізм, парадність і компанійщина, не можуть не сказатися на свідомості воїнів, розумінні ними свого обов'язку і зобов'язань. Час оновлення вимагає шукати нові підходи в пропаганді й агітації, в індивідуальній роботі. Вміле роз'яснення складних процесів у житті народу України, міжнародної обстановки, прями і обґрунтовані відповіді на гострі питання історії нашої держави і повсякденного життя спонукають у воїнів патріотичні почуття, готовність відстоювати, а якщо потребується – захищати із зброєю в руках незалежність і територіальну цілісність України. Правдиве слово як неможна краще сприяє формуванню міцних ідейних переконань, складає основу внутрішніх орієнтирів дисциплінованої поведінки.

Взаємовідносини в колективі тісно зв'язані з військовим порядком. Зв'язок цей взаємний. Статутний військовий порядок у всіх його ланках немислимий без статутних взаємовідносин військовослужбовців, у свою чергу статутний порядок об'єктивно сприяє встановленню і зміцненню вірних стосунків.

Статутний порядок, як система єдиної статутної організації і єдиної статутної вимогливості для всіх військовослужбовців, робить військову службу ясною і зрозумілою. Чіткий розпис і неухильне виконання розпорядку дня, суворий порядок у казармі, в парку машин, повна визначеність посадових обов'язків стають об'єктивними передумовами формування стереотипної поведінки, а отже, і взаємовідносин. Воїн знає, розуміє і постійно відчуває: так вима-

гає статутна система, так поступають інші, так повинен поступати він. Додільність статутного порядку усвідомлюється кожним військовослужбовцем дуже швидко, так як вносить розміреність і визначеність у повсякденне життя підрозділу, рівномірний розподіл навантажень. Будь-який відступ від статутного порядку викликає порушення звичного воїнського стереотипу діяльності, отожд здивовані питання, негативні оцінки, дисциплінарні проступки.

Порушення статутного порядку створює ґрунт для проявлення антиколективістських, егоїстичних спрямувань окремих військовослужбовців, нерідко приводить до порушення встановленого ритму підрозділу, нічим не виправданого зменшення тягот для одних і надмірному їх збільшенню для інших.

Рішучі заходи по наведенню порядку і зміцненню військової дисципліни, єдність вимог зі сторони всіх командирів та начальників і інших військових службових осіб, суворий контроль за службою і побутом воїнів, чітке виконання розпорядку дня, висока організація бойової, гуманітарної і правової підготовки – все це сприяє дотриманню військової дисципліни, встановленню вірних взаємовідносин.

Ефективним засобом боротьби проти нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями є аналіз і об'єктивність оцінки стану військової дисципліни, боротьба з покриттям, прикрашуванням дійсного стану справ.

Життя, щоденна практика свідчать про те, що для серйозної роботи по зміцненню організованості і статутного порядку кожний командир і начальник усіх рівнів повинен вміти глибоко і всесторонньо аналізувати стан військової дисципліни. Важливо, щоб вдумливий аналіз не підмінявся простим збиранням різноманітних фактів, «пишнобарвних» прикладів, а дозволяв бачити причини військових злочинів, нестатутних взаємовідносин, їх носіїв, намічати дійові заходи по їх викориненню.

Вкрай негативно позначаються на ефективності боротьби з правопорушеннями факти покриття злочинів. Важливо зрозуміти, що ніщо так не згубно, як окомилування, ніякі статистичні хитромудрості не вирішують проблеми зміцнення військової дисципліни. Покриття, відсутність реагування на злочини в суворій відповідності з законом в їх початковій стадії приводить до більш тяжких наслідків.

У цих умовах нерідко сержантський (старшинський) склад становиться на сторону порушників, щоб позбавити себе від їх претензій. Особи добового наряду, чергові і днювальні також у деяких випадках торопіють порушників, а більш відверто бояться їх, а тому покривають від військового командування, як проступки, так і злочини.

На формування статутних норм поведінки військовослужбовців значний вплив робить особистий приклад офіцерів і, зокрема, командирів і начальників всіх без винятку.

Але «з року у рік збільшується показник участі офіцерів у злочинних діях, що вчинені у Збройних Силах. У 1994 р. він складав 7%, у 2004 р. – 24%. Тобто, збільшився більш ніж утричі» [3].

В умовах суспільних змін в Україні воїни судять про офіцерський склад по ступеню їх порядності і чесності, доступності до справедливості, по здатнос-

ті в будь-якій обстановці керуватися вимогами чинного законодавства і, зокрема, статутами Збройних Сил України. Від цього у вирішальній мірі залежить як авторитет, так і кінцеві результати їх діяльності.

Особистий приклад керівника в організації взаємовідносин з підлеглими – важлива спонука здійснення статутних норм поведінки особового складу військової частини. Він завжди в полі зору воїнів. Якщо з їх сторони проявляються чванство, підкреслення своїх заслуг у вирішенні загально колективних завдань, грубість у спілкуванні з підлеглими, нехтування інтересами воїнів, то це не тільки замічається, але і оцінюється як зразок організації власної поведінки. Необхідно завжди пам'ятати, що взаємні відносини начальників і підлеглих багато в чому здійснюються по закону бумеранга: все, що виходить від перших до останніх, повертається до перших вже в більш спотвореній формі.

Справедлива, законна вимогливість, доброзичливість і такт командира та начальника породжують виконання та підкорення підлеглих і повертаються до нього щирою повагою і любов'ю. Все це дозволяє йому бути ближче до людей, знати їх настрої, запити. В таких командирів не може бути «сюрпризів», «анормальностей» у підрозділах. Ситуацію вони знають завжди, впливають на неї і направляють.

Найближчими помічниками офіцерів у зміцненні і підтриманні статутного порядку є прапорщики (мічмани) і сержанти (старшини) – безпосередні начальники і вихователі рядового складу. Щоб вони успішно виконували свої обов'язки, з ними необхідно щоденно працювати, вчити їх методиці виховання підлеглих, добиватися особистої зразковості у виконанні вимог статутів Збройних Сил України.

Велике значення армійська та флотська громадськість має в створенні здорової громадської думки у військових колективах, у формуванні правильного відношення до подій і явищ громадського і колективного життя, в залученні громадськості до боротьби з порушниками статутного порядку.

Досягається це багато в чому постійною турботою про ідейне загартування активу, про його зразковість у бойовому, гуманітарному, правовому навчанні і дисципліні. Постійно тримати актив у курсі подій, що відбуваються, виробляти в нього оцінку цих подій з вірних позицій, значить перетворювати його в могутній генератор, джерело здорових відносин і вірних поглядів на військову службу, навчання, взаємовідносини. Актив – наймогутніша сила, що дозволяє попередити і викоренити окремі нездорові прояви в колективній думці і взаємовідносинах.

У регулюванні взаємних відносин дуже важливий диференційований підхід до кожної категорії військовослужбовців, до кожного воїна, широке використання у цій роботі Методики поетапної профілактики нестатутних взаємовідносин, яка ще у 1987 р. окремою брошурою була направлена в кожную військову частину. Дана методика ґрунтувалася на передовому досвіді, який був накопичений по успішному вирішенню завдань згуртування воїнських колективів, запобіганню в них нестатутних взаємовідносин [5, с. 15].

Цей досвід може бути успішно реалізований тільки при суворому дотриманні певних умов: всебічному врахуванні специфіки завдань, які вирішують-

ся підрозділом (військовою частиною), вірним розподілом молодих воїнів по підрозділах, знанням офіцерами особливостей військовослужбовців різних періодів служби і національної психології, старанною підготовкою заходів, які проводяться, з обов'язковим продумуванням їх емоційної сторони, стовідсотковою участю в них особового складу, повсякденною цілеспрямованою індивідуальною виховною роботою з кожним воїном. У випадку відсутності когонебудь з військовослужбовців на заходах, що проводяться, командування підрозділу зобов'язане в індивідуальному порядку довести до нього прийняте особовим складом рішення, роз'яснити його зміст і важливість у підтриманні здорової моральної атмосфери, добитися його усвідомлення і внутрішнього сприйняття воїном.

Методика передбачає систематичне повторення всіх передбачених заходів у кожному періоді навчання по місяцях при роботі з особовим складом у подальшому, але з врахуванням змін, що відбулися у військових колективах. Застосування рекомендацій повинно бути творчим, продуманим у діяльності кожного офіцера. Робота по цілеспрямованій профілактиці нестатутних взаємовідносин повинна органічно поєднуватися з оптимальною організацією планомірного бойового навчання, виховної роботи, постійною діагностикою відносин, що складаються у військових колективах, формуванням статутних взаємовідносин і нещадною боротьбою з носіями нездорових традицій у підрозділах [5, с. 15–16].

Оскільки проблема з викоріненням нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями до кінця не вирішена, то органи військового управління, військового командування продовжують розробляти відповідні документи, мета яких допомогти офіцерському складу в запобіганні цих негативних явищ.

У Методичних рекомендаціях командирам військових частин (підрозділів) щодо організації профілактики порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, затверджених Міністром оборони України 01.05.2003 р., зазначено, що «викладені у них основні складові профілактики правопорушень розглядаються як методична складова діяльності командира – єдиначальника з організації роботи посадових осіб військової частини у напрямку нейтралізації однієї з болючих проблем повсякденної життєдіяльності військ» [6, с. 164].

У Методичних рекомендаціях 2003 р. викладений підхід до усвідомлення сутності статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, наведені основні фактори і причини їх виникнення і виживання, дана характеристика форм прояву і видів порушень статутних правил взаємовідносин, а також визначено зміст профілактичної роботи службових осіб військової частини, викладені основні вимоги до її організації.

Крім того, приведені основні заходи загальної і спеціальної профілактики цих злочинів та з урахуванням досвіду військової практики надається методика поетапної профілактики порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, що вже була рекомендована в роботі з особовим складом ще у 1987 р.

Цінність цих методик, ще і в тому, що в них детально передбачена профілактична робота не тільки в період проходження строкової військової служби, а ще й до призову в армію, зокрема:

- 1) на етапі роботи з призовною молоддю;
- 2) на етапі підготовки до прийому молодого поповнення;
- 3) на етапі прийому молодого поповнення, звільнення в запас військовослужбовців, що виступили встановлені строки військової служби;
- 4) на початковому етапі військової служби молодих воїнів у підрозділі;
- 5) на етапі активного оволодіння воїнами бойовою спеціальністю і зміцнення внутрішньокolleктивних зв'язків у підрозділі.

Наприклад, основне завдання військових комісаріатів полягає в активному формуванні в призовників колективістських якостей, вірних уявлень про статутний порядок у військових колективах, профілактичній виховній роботі серед юнаків, схильних до негативних зразків поведінки.

На етапі підготовки до прийому молодого поповнення основна увага в підрозділах і військових частинах звертається на підбір і методичне інструктування офіцерів, прапорщиків, мічманів, сержантів, старшин і активу для роботи з молодими воїнами. З цією метою командири і начальники, штаби, органи з гуманітарних питань підбирають для роботи у військовому приймальнику найбільш підготовлених і дисциплінованих офіцерів, прапорщиків, мічманів, сержантів, старшин, рядовий склад. З кожним з них проводяться індивідуальні бесіди, інструктажі. Звертається увага на високу відповідальність у виконанні службових обов'язків, на необхідність проявлення педагогічного такту, доступності для молоді. Ставляться завдання по затвердженню у воїнів установки на швидке входження у колектив.

На третьому етапі (прийому молодого поповнення, звільнення в запас військовослужбовців, що виступили встановлені строки військової служби) основне завдання полягає в забезпеченні суворого статутного порядку в військовому приймальнику, вірному формуванні в юнаків перших навиків у виконанні службових обов'язків, продуманій організації проведень воїнів, що звільнюються в запас. У перші дні перебування у військовому приймальнику з молодими воїнами вивчаються вимоги законодавства і статутів Збройних Сил України про взаємовідносини у військових колективах. Роз'яснюється, як вести себе в тих випадках, коли хто-небудь із товаришів по службі посягає на їх гідність.

Організуючи виховну роботу з молодими воїнами, офіцери забезпечують обстановку доброзичливості й уваги, проявляють постійну турботу про підлеглих, чуйність і такт у взаємовідносинах. Ведуть безпощадну боротьбу з випадками лихослів'я, грубості, образ зі сторони сержантського (старшинського) складу і солдат (матросів) більш ранніх строків призову. Активно формують у молодих воїнів повагу до порядку. Добиваються твердої переконаності підлеглих у дотриманні принципу справедливості і рівної відповідальності за дотримання військової дисципліни і правопорядку.

На початковому етапі служби молодих воїнів у підрозділі, який є самим відповідальним у роботі по запобіганню злочинам, основне завдання полягає в

забезпеченні адаптації молодих воїнів до умов військової служби, входження їх у колектив підрозділу, усвідомлене розуміння установок на дружбу, військово-товаришування.

На етапі активного оволодіння воїнами бойової спеціальності і зміцнення внутрішньокolleктивних зв'язків у підрозділі головні зусилля зосереджуються на поглибленні вивчення мікроклімату в усіх без виключення військових колективів і повсякденного формування міцних і стійких статутних взаємовідносин між військовослужбовцями. В червні (грудні) всі інстанції від оперативного командування до військової частини повинні будувати свою роботу так, щоб кожний підрозділ був глибоко вивчений і знаходився під неупинним впливом. У цей період неодмінно організується систематичне відвідання командирами, начальниками, офіцерами органів з гуманітарних питань, офіцерами управління, начальниками служб бригади (полку), підрозділів у різний час доби для проведення бесід, індивідуальної виховної роботи, надання допомоги в налагоджуванні побуту і нормальних умов життєдіяльності воїнів. Мета відвідувань – вивчення стану справ, аналіз інформації про те, як складається колектив, взаємовідносини в ньому.

На особливу увагу заслуговують, викладені у Методичних рекомендаціях від 01.05.2003 р., пропозиції по роботі щодо попередження порушень статутних правил взаємовідносин за умови поєднання п'яти напрямків цієї діяльності.

Причому, три перші напрями діяльності осіб командного складу стосуються запобігання правопорушень у цілому:

- перший – наведення і підтримання в кожному підрозділі міцного статутного порядку, безумовна вірцевість та зацікавленість офіцерського складу в його забезпеченні;

- другий – послідовна і систематична робота щодо вивчення динаміки взаємовідносин між військовослужбовцями, знання реального стану справ у військовому колективі;

- третій – повсякденна турбота про побут, відпочинок, здоров'я військовослужбовців, забезпечення їхньої соціальної захищеності, а два наступні стосуються виключно попередження і профілактики нестатутних взаємовідносин у контексті їх фактичного обліку і принципового реагування на них:

- четвертий – дотримання вимог чинного законодавства в боротьбі з нестатутними проявами:

- при виявленні ознак (випадків) нестатутних проявів – вжиття передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України або Кримінальним кодексом України заходів;

- забезпечення реальної підтримки командира, який викриває порушення, вживає законних заходів за фактами правопорушень, дотримання принципу презумпції «службової невинності» посадової особи за об'єктивну і принципову доповідь;

- вжиття заходів, адекватних вчиненому порушенню;

- широка гласність фактів та випадків порушення статутних правил взаємовідносин;

– п'ятий – критерій оцінки роботи командира військової частини (підрозділу) щодо профілактики порушення статутних правил взаємовідносин: не кількість кримінальних справ, а результативність заходів, які були вжиті щодо їх виявлення, ефективність роботи з недопущення таких випадків» [6, с. 170].

Необхідно повсюди підтримувати намагання тих командирів і начальників, які не на словах, а своїми наполегливими діями, не покриваючи їх, намагаються позбутися у військових колективах, які ними очолюються, «дідовщини».

І в цьому плані цікавий досвід, що вже напрацьований у Збройних Силах Республіки Білорусь, де з 2001 р. введена зовсім нова система оцінки діяльності осіб командного складу, яка полягає в реальному стані військової дисципліни, а не в залежності від кількості зареєстрованих злочинів і дисциплінарних проступків.

В основу цієї діяльності був закладений підхід не відділяти зростання кількості фактів нестатутних взаємовідносин від зусилля боротьби з ними. І на даний час спостерігається їх зниження. Щодо командирів і начальників, у військових колективах яких мають місце злочини, дотримуються трьох принципів. «Перше: кожен несе відповідальність за вчинене. Друге. Офіцер не відповідає за дії солдата, якщо його, офіцера, конкретна вина у вчиненому солдатом правопорушенні не доказана. Третє. Саме страшне – це утаювання правопорушення» [7].

Основні зусилля зосередити на забезпеченні реалізації конституційних прав, свобод, соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей, формуванні здорової морально-психологічної обстановки у військових колективах.

Пріоритетним напрямком діяльності необхідно вважати забезпечення збереження життя і здоров'я особового складу.

Вжити невідкладних заходів щодо припинення негативних тенденцій зростання кількості злочинів та подій у Збройних Силах України, досягти стійкого поліпшення правопорядку через жорсткий контроль, наполегливе впровадження організаційних, виховних та психологічних заходів, налагодити ефективну систему роботи щодо їх профілактики та запобігання.

Підвищити роль та значення громадських інститутів, у першу чергу зборів офіцерів і жіночих рад, у поліпшенні морально-психологічного стану особового складу та забезпеченні зразкової поведінки військовослужбовців [3].

Що стосується проблеми «дідовщини», то командному складу всіх рівнів поставлені завдання:

«... зосередити роботу на згуртуванні колективів, підтриманні в них товариських відносин, встановленні справедливості під час розгляду можливих конфліктних ситуацій, впровадженні здорового способу життя, гідної поведінки на службі і в побуті;

... провести проблемно-цільову роботу щодо вивчення причин, обставин та умов правопорушень, пов'язаних з порушеннями статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями» [3].

У цих та інших документах, що вже напрацьовані протягом 1991–2012 рр. детально передбачений комплекс заходів для посилення боротьби з правопорушеннями.

Також передбачено організувати тісний зв'язок з органами юстиції, забезпечивши новий підхід із наголосом на профілактику. Ширше використовувати прокурорські застереження, регулярно запрошувати працівників спеціалізованих прокуратур (з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері) і офіцерів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в інтересах попередження правопорушень переважно шляхом індивідуальних бесід з військовослужбовцями.

Крім того, передбачено підвищувати виховні можливості відкритих судових процесів. У період їх підготовки і проведення командирам військових частин формувати здорову колективну думку, старанно готувати місця їх проведення, забезпечувати в них участь усього особового складу.

Реальні заходи по викоріненню у військах і силах правопорушень зв'язані з активним використанням правових засобів: вивченням причин і умов, що сприяють військовим злочинам, застосування різних видів юридичної відповідальності до військовослужбовців, які вчинили ці правопорушення, а також до осіб, які своїми діями (бездіяльністю) сприяли їх здійсненню.

Хворобливий процес переходу нашої держави на нові економічні відносини, що супроводжується падінням моральних устоїв, диференціація населення по майновій ознаці, принцип опори не на закон, а на культ сили, що укріпився в свідомості значної частини молоді, також негативним чином позначається на стані злочинності і судимості військовослужбовців за насильницькі злочини. Дослідження причин і умов нестатутних взаємовідносин у військових колективах з усією очевидністю свідчить про те, що деякі юнаки приходять на військову службу вже заражені цими недугами. Зароджування «таких відносин» розпочинається ще у школі, потім отримує «доводку» у ПТУ або інших навчальних закладах. Крім того, стан справ у цій сфері посилюється значним і швидким щодо коротких термінів скороченням Збройних Сил. Історичний досвід показує, що в такі періоди рівень злочинності завжди збільшується, оскільки знижується функціональна діяльність начальницького складу, падає престиж військової служби, а разом з цим – рівень військової дисципліни і порядку.

Тому, виходячи з оцінки реального стану справ, Генеральний штаб Збройних Сил України найбільш вагомими напрямками зміцнення військової дисципліни та правопорядку вважає:

« – забезпечення пріоритетності в діяльності органів військового управління всіх рівнів щодо зміцнення військової дисципліни та правопорядку, комплексного підходу до їх вирішення, поєднання профілактичних та дисциплінарно-правових заходів, стимулювання військової служби різних категорій військовослужбовців;

– організацію планової повноцінної бойової підготовки вирішальним фактором підтримання статутного порядку у військах і силах;

– забезпечення дотримання чинного законодавства, статутів Збройних Сил України, прав та гарантій військовослужбовців. Під час планування цієї роботи звернути особливу увагу на військові частини, що підлягають реформуванню та розформуванню;

– удосконалення системи контролю за станом правопорядку у військах (силах), позбавлення від посадових осіб, які приховують дійсний стан справ, не запроваджують дієвих заходів щодо забезпечення правопорядку серед підлеглих;

– всебічну підтримку посадових осіб, які виявляють негативні явища та причини, що їх породжують, активно та рішуче вживають відповідних заходів;

– підвищення ролі сержантів у навчанні, вихованні особового складу, організації їх повсякденної життєдіяльності та зміцненні військової дисципліни. Забезпечення першочергового комплектування посад молодших командирів військовослужбовцями військової служби за контрактом, організація їх всебічної підготовки;

– індивідуалізацію роботи з людьми, підвищення ролі психологічної роботи в підрозділі і військовій частині» [3].

Висновки. Реформування та подальший розвиток Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, забезпечення їх відповідного функціонування повинно мати всебічно розроблену, комплексну за своїм характером програму дій по запобіганню (попередженню та профілактики) і нейтралізації насильницьких злочинів військовослужбовців, яка передбачає цілу систему заходів соціально-економічного, морально-психологічного, правового, навчально-виховного, духовно-культурного, організаційного та інших напрямів. Ефективність цієї системи заходів буде в тому разі, коли вони будуть реалізовуватися комплексно, всебічно і постійно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Командиру о военно-уголовном законодательстве / Под общей ред. А.Г. Горного. – М. : Воениздателство, 1985. – 206 с.

2. Статути Збройних Сил України: – К. : ЗАТ «ВПОЛ», 2004. – 499 с.

3. Про стан військової дисципліни у Збройних Силах України у 2004 році, виконання директиви Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України від 28 жовтня 2002 року № 1-1/1384 «Про додаткові заходи щодо поліпшення дисципліни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях»: // Матеріали колегії Міністерства оборони України від 25.01.2005 р. / Архів Адміністративного департаменту Міністерства оборони України за 2005 р.

4. *Давиденко В.С.* Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09 – Київський національний університет внутрішніх справ / В.С. Давиденко. – К. : 2006. – 313 с.

5. Методика поетапної профілактики неуставних взаимоотношень в подразделении. – М. : Военное издательство, 1987. – 16 с.

6. Довідник з питань організації гуманітарного та соціального забезпечення, зміцнення військової дисципліни. – К. : Головне управління розвідки МО України, 2005. – 331 с.

7. *Плугатарёв И.* Военная реформа в Белоруссии проходит максимально прозрачно // Независимое военное обозрение. – 17-23 декабря 2004 г. – № 48. – С. 4-5.

Карпенко М.І. Причини і запобігання насильницьких злочинів військовослужбовців

У статті розглядаються причини насильницьких злочинів військовослужбовців, що мають місце в період проходження ними військової служби. Акцентується увага на ефективність запобігання цих злочинів при умові всебічної, комплексної і постійної роботи по їх нейтралізації зі сторони всіх категорій військових службових осіб армійської і флотської громадськості.

Ключові слова: нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями, причини й умови правопорушень, запобігання злочинів.

Карпенко Н.И. Причины и предупреждение насильственных преступлений военнослужащих

В статье рассматриваются специфические причины насильственных преступлений военнослужащих, которые имеют место в период прохождения ими военной службы. Акцентируется внимание на эффективности предупреждения этих преступлений при условии всесторонней, комплексной и постоянной работы по их нейтраллизации со стороны всех категорий воинских служебных лиц, армейской и флотской общественности.

Ключевые слова: неуставные взаимоотношения между военнослужащими, причины и условия правонарушений, предупреждение преступлений.

Карпенко М.І. Causes and prevention of violent military crimes

The article considers the specific causes of violent crimes committed by military servicemen that occur during the period of their military service. An emphasis is made as to the effectiveness of prevention of such crimes subject to comprehensive, integrated and continuous activity to neutralize them on the part of all categories of military servicemen, army and naval community.

Keywords: non-statutory relationships between military servicemen, causes and conditions of crimes, prevention of crimes.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2012.

НАЦІОНАЛЬНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АКТИ У ПОДОЛАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА (СПІВВІДНОШЕННЯ, ПРОБЛЕМИ, ТЕНДЕНЦІЇ)

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук,

Заслужений працівник народної освіти,

перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Вирішення питання застосування норм про кримінальну відповідальність за злочини проти навколишнього природного середовища важливе у сучасних умовах, оскільки за останні роки у цьому питанні нагромадилось багато проблем і намітилась ломка традиційних уявлень, що є необхідним в інтересах подальшого розвитку науки кримінального права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню цього досить складного питання присвячувались роботи О.С. Колбасової, Л. В. Спіранської, К. В. Третякової, Г.І. Тункіна та інших. Проте, і сьогодні нагромадилися проблеми у цьому питанні, які потребують досконалого вирішення.

Мета статті полягає в проведенні порівняльно-правового аналізу національного кримінального законодавства та міжнародно-правових актів у сфері застосування норм про кримінальну відповідальність в аспекті їх співвідношення, проблем і тенденцій. Таке дослідження має не тільки пізнавальне, але й прикладне значення.

Основні результати дослідження. Узагальнення практики правозастосовних органів свідчить про те, що вони зіштовхуються з певними труднощами у застосуванні норм про кримінальну відповідальність за злочини проти навколишнього природного середовища. Це обумовлено низкою чинників, до числа яких відносяться недоліки в конструюванні чинних у цій сфері правових норм, у розумінні об'єктивних і суб'єктивних ознак цих діянь, відсутності єдності у наукових рекомендаціях з цілої гама важливих питань.

Різноманітні діяння людини щодо дослідження і використання природних об'єктів визначаються загальними і спеціальними принципами міжнародно-правового співробітництва в сфері охорони навколишнього природного середовища [1, с. 40-41]. Варто погодитися з думкою О.С. Колбасова, Л.В. Спіранської і К.В. Третякової, що у сфері охорони навколишнього природного середовища до загальноновизнаних принципів міжнародного права необхідно віднести і принцип охорони навколишнього середовища [2, с. 10-11]. Важливими, з огляду на вдосконалення кримінального законодавства України, мають бути спеціальні принципи міжнародного права з охорони навколишнього природного середовища [3, с. 682-687; 4, 136-146; 5, с. 721-723]. Зважаючи на

правовий зміст, ці декларовані принципи можна згрупувати так: 1) ті, що закріплюють права людини на сприятливе навколишнє природне середовище; 2) ті, що визначають суверенітет держави на використання природних ресурсів; 3) ті, що забезпечують роль громадян, соціальних груп, громадських рухів у справі охорони навколишнього природного середовища; 4) ті, що декларують відповідальність за охорону навколишнього природного середовища; 5) ті, що визначають пріоритети у використанні природних ресурсів; 6) ті, що орієнтовані на попередження забруднення навколишнього природного середовища та інших шкідливих впливів на природу; 7) ті, що передбачають тісне й ефективне міжнародне співробітництво у справі охорони навколишнього природного середовища; 8) ті, що забезпечують право на екологічну інформацію; 9) ті, що встановлюють зобов'язання з охорони навколишнього природного середовища у випадках збройних конфліктів.

У жовтні 1972 р. держави – члени ЄЕС приймають Декларацію щодо програми дій із навколишнього природного середовища. В цьому ж році була прийнята Перша програма дій із навколишнього природного середовища (на 1973–1976 рр.). Це перший офіційний документ, в якому сформульовані основні принципи європейської політики у сфері охорони навколишнього природного середовища [6, с. 11]. Друга програма дій Європейського Співтовариства, яка називалася «Продовження та імплементація політики Європейського Співтовариства і програма дій навколишнього середовища» була розвитком Першої програми дій. Ці дві програми закріпили такі принципи екологічної політики: 1) запобігання забрудненню, а не боротьба з наслідками певного негативного впливу; 2) врахування впливу на навколишнє природне середовище на ранніх стадіях прийняття рішень; 3) зменшення використання природних ресурсів і природи, що може суттєво вплинути на екологічний баланс; 4) покращення наукових і технічних знань з метою вживання ефективних заходів для збереження і поліпшення навколишнього середовища; 5) «забруднювач платить»; 6) уникнення транскордонного впливу; 7) врахування в екологічній політиці Співтовариством і державами-членами інтересів країн, що розвиваються; 8) визначення довготермінової концепції європейської екологічної політики; 9) розвиток екологічної освіти тощо.

Третя програма дій Європейського Співтовариства «Продовження та імплементація політики Європейського Співтовариства і програма дій з навколишнього природного середовища» (1982–1986 рр.) була прийнята 7 лютого 1983 р. і стосувалася: а) подальшої інтеграції екологічної політики Співтовариства; б) посилення превентивних аспектів екологічної політики. При цьому особливе значення приділялося оцінці впливу на навколишнє природне середовище тощо [7, с. 11-12; 6, с. 20]. Четверта програма дій з навколишнього природного середовища була прийнята 19 жовтня 1987 р. У ній зверталася увага на: розробку екологічних стандартів; ефективне комплексне застосування законодавства; управління всіма видами впливу на навколишнє природне середовище тощо [7, 14]. П'ята програма отримала спеціальну назву «До сталості» (1993–2000 рр.). У ній була приділена увага: сталому управлінню природними ресурсами; інтегрованому контролю за забрудненням і попе-

редження виникнення відходів; зменшення споживання не відновлювальної енергії. Шоста програма розрахована на 10 років і стосується: 1) зміни клімату; 2) природи і біологічного різноманіття; 3) навколишнього середовища, здоров'я й якості життя; 4) природних ресурсів і відходів [7, с. 15-16].

Усі зазначені принципи і завдання, у вищезазначених програмах мають важливе значення для розробки системи і змісту кримінально-правових принципів, які стосуються охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення природних об'єктів. Порівняльне дослідження національного кримінального законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища і міжнародно-правових актів у цій сфері – це один із конкретних засобів застосування діалектичного методу дослідження проблем, що нас цікавлять. Перед тим як порівнювати міжнародно-правові акти про подолання злочинних діянь проти навколишнього природного середовища з національним кримінальним законодавством у цій сфері, а також виявляти їх співвідношення, проблеми і тенденції, слід визначити, як вони утворюються і які з них повинні враховуватись. У цьому питанні необхідно погодитися з Г.І. Тункіним, що в складному процесі нормотворчості слід розрізнити основні процеси, до яких відносяться ті способи утворення норм, у результаті завершення яких з'являється міжнародно-правова норма, і допоміжні процеси, які є певними стадіями процесу становлення міжнародно-правової норми, але які цей процес не завершують [8, с. 101-106]. Як і в інших галузях сучасного міжнародного права, в праві навколишнього природного середовища чинні норми обов'язкового характеру містяться переважно в угодах, конвенціях, договорах, протоколах тощо. [9, с. 216; 10, с. 27]. До основних джерел утворення норм міжнародного права навколишнього природного середовища відносяться міжнародний звичай і міжнародний договір. Слід зазначити, що в них найбільш чітко відображаються воля і наміри суб'єктів природокористування [11, с. 258]. До допоміжних джерел міжнародно-правових норм навколишнього природного середовища належать резолюції міжнародних організацій, рішення міжнародних трибуналів, національне законодавство, доктринальні дослідження [10, с. 27; 12, с. 27; 13, с. 17].

Як показує проведений нами контент-аналіз, початковий етап міждержавних відносин з приводу навколишнього природного середовища характеризувався відсутністю розгалуженої системи міжнародних договорів, що регулювали ці відносини [14, с. 222]. Все це, у свою чергу, змушувало раніше і змушує зараз країни широко застосовувати загальні принципи міжнародного права і міжнародні звичаєві норми, особливо з метою встановлення протиправності поведінки держав у сфері навколишнього природного середовища [15, с. 170]. Ці ж принципи отримали конкретизацію в конвенціях з приводу навколишнього природного середовища. Що ж до міжнародного звичаю, то як свідчить аналіз джерел, єдиною нормою, що безпосередньо стосується навколишнього природного середовища є та, що встановлює міжнародну відповідальність за шкоду, яка завдана третій державі, у випадку, якщо природному середовищу останньої завдана шкода. На думку С.О. Балашенка та Т.І. Макарової, застосування цієї норми є обмеженим, оскільки вона не може

бути використаною для компенсації за шкоду, завдану міжнародним ресурсам [1, с. 33]. У цілому ж спеціальні правила міжнародно-правової охорони навколишнього природного середовища, сформульовані в рамках міжнародних договорів (двохсторонніх, багатосторонніх тощо) [16, с. 1255; 17, с. 357].

Перед тим як розпочати таке дослідження потрібно визначитись з його межами. Насамперед необхідно з'ясувати зміст таких понять як «співвідношення», «проблеми» і «тенденції». Так, термін «співвідношення» означає порівняння, взаємний зв'язок між чим-небудь відношення [18, с. 610]. В контексті нашого дослідження це означає, що в даній статті слід з'ясувати співвідношення національного кримінального законодавства і міжнародно-правових актів про подолання цих діянь. Які з цих правових актів більш повні, досконаліші, більш гуманні, відповідають правам людини, є кращими стандартами для відносин щодо охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення природних об'єктів. У цьому методі конкретні прийоми і процедури базуються на системному аналізі, оскільки порівнюються не окремі факти (явища), а правові системи. Проблема – це складне питання, завдання, що потребує вирішення, дослідження [18, с. 491]. Більш точно це поняття розкриває «Советский энциклопедический словарь». Термін «проблема» походить від грецького *problema* – завдання (задача), в широкому розумінні – складне теоретичне або практичне питання, що вимагає вивчення, вирішення; в науці – суперечлива ситуація, що виражається у вигляді протилежних позицій у поясненні яких-небудь явищ, об'єктів, процесів і потребує адекватної теорії для її вирішення. Стосовно даного дослідження це означає вирішення складних теоретичних і практичних питань, які будуть виявлені при порівнянні зазначених нами систем, усунення суперечливих ситуацій на теоретичному рівні, пояснення їх, а також виробленні пропозицій на підставі адекватних теоретичних викладок.

Термін «тенденція» походить від латинського слова *tendentia* – направленість і означає напрямок розвитку якого-небудь явища, думки, ідеї [16, с. 1312]. У контексті дослідження це означає напрямок розвитку кримінального законодавства щодо охорони, раціонального використання природних об'єктів, його тенденція до зближення з міжнародно-правовими актами такого ж спрямування чи, навпаки, відхід від нього, розвиток у більш прогресивному напрямку тощо.

Визначившись з обсягами (межами), що потребують дослідження, перейдемо до вивчення питання, яке є об'єктом нашого дослідження. Перш за все слід звернутися до водних об'єктів. Міжнародне співробітництво з приводу охорони водних об'єктів, як свідчить це дослідження, виникло зовсім недавно. Забруднення води на території однієї держави завдає шкоди навколишньому природному середовищу інших держав [19, с. 139]. Тому їх охорона потребує міжнародного співробітництва. Однією з найважливіших форм міжнародного співробітництва України щодо водних об'єктів є розробка і підписання міжнародних конвенцій, договорів, а також їх дотримання. Як відомо, до недавнього часу міжнародно-правові заходи стосовно охорони водних об'єктів переважно стосувалися використання річок. Саме річки насамперед стали об'єктом

масових забруднень, засмічень, виснажень через скидання стічних вод, інших видів антропогенного впливу. Міжнародно-правова охорона рік здійснювалася на рівні регіональних договорів. Аналіз їх дозволив фахівцям Л.В. Корбут та Ю.Я. Баскіну зробити висновки, які будуть корисними і для нашого дослідження: 1) регіональні угоди встановлюють заборони антропогенного забруднення річних вод без посилання на джерела забруднення; 2) основним видом забруднення визнається таке, що пов'язане з промисловою діяльністю і використанням вод у муніципальних потребах; 3) регіональні акти про судноплавство по річках забороняють скидати в ріки й озера нафту і нафтопродукти, а також інші засоби, що викликають забруднення водних шляхів; 4) вводяться обмеження на іригаційні і меліоративні роботи, що є також джерелами забруднення або виснаження вод у ріках [20, с. 141-150]. Цінна позиція цих авторів може бути використана при вдосконаленні ст. 242 КК України стосовно предмета цього складу злочину. Наприклад, Конвенція 1952 р. між СРСР і Румунією «Про попередження паводків і регулювання водного режиму на річці Прут» свідчить, що до водних об'єктів у ст. 242 КК слід віднести води: ріки, озера, притоки рік, гідромеліоративних каналів, поверхневі і підземні води. Тобто вона роз'яснює предмет складу злочину забруднення водних об'єктів. Конвенція «Про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів» (яка забезпечує зараз міжнародно-правову охорону водних об'єктів), доповнює предмет цього складу злочину водно-болотними угіддями [21, с. 554-558]. У чинному КК України є лише дві статті, що охороняють водні об'єкти від забруднення і виснаження (ст. 242 КК). Порушення правил охорони вод і ст. 243 КК України. Забруднення моря, що не перераховують у диспозиції цієї статті зазначені вище предмети, які можуть забруднюватися.

Слід зазначити, що на криміналізацію вищезгаданих діянь мають істотний вплив міжнародно-правові акти в зазначеній сфері, які знаходяться з національним законодавством у певному співвідношенні, що, у свою чергу, вимагає вирішення проблем на законодавчому рівні. Для виконання такого завдання треба знати тенденції, що прослідковуються у міжнародно-правових актах і національному кримінальному законодавстві щодо водних та інших об'єктів природи.

Варто зазначити, що зусилля міжнародного співтовариства з приводу вирішення проблеми охорони світового океану від забруднення відбувається на різних рівнях: глобальному, регіональному, субрегіональному, двосторонньому і національному [22, с. 6]. Тому виходячи із системного підходу щодо глобальних проблем, серед яких важливу функцію виконує національне кримінальне законодавство, важливо зауважити, що тенденція повинна вирішуватись з урахуванням національного підходу, представленого якнайдостойніше законодавством України, яке покликано вирішити проблеми охорони водних та інших об'єктів природи, з урахуванням особливостей міжнародного права у цій сфері.

Важливо зазначити, що між нормами КК України, які стосуються охорони навколишнього природного середовища і міжнародно-правовими актами проявляється взаємозв'язок і взаємозалежність, яка характеризується тим, що

міжнародне рішення зазначеної проблеми знайшло певне впровадження (імплементацію) в КК України.

Впроваджуючи вищезгаданий підхід до цієї проблеми, найбільш доцільно зосередитися на дослідженні видів природних об'єктів та складоутворюючих ознак злочинів проти навколишнього природного середовища. Цей шлях допоможе якнайповніше показати співвідношення українського кримінального законодавства з міжнародно-правовими актами у подоланні досліджуваних злочинів, вирішити певні проблеми, які сприятимуть удосконаленню кримінального законодавства, а також мати уяву про існуючі тенденції між національними і міжнародно-правовими нормами з подолання цих асоціальних явищ. Так, згідно зі ст. 242 КК України під предметом злочину, передбаченого цією статтею, необхідно розуміти всі водні об'єкти на території нашої держави (в твердому, рідкому і газоподібному стані), що беруть участь у кругообігу вод і невідривно зв'язані з навколишнім природним середовищем [23, с. 35-36]. Таким чином, водні об'єкти – це ріки, озера, водосховища, води каналів, води ставків, підземні води, льодовики, притоки рік, внутрішні моря та інші внутрішні морські води (лимани, бухти, губи, протоки, затоки, територіальне море) територіальні води України, тимчасові водостоки і балки (де, як правило буває вода), болота, гейзери, ключі, витоки [24, с. 216]. При порівнянні ознак складу злочину з приписами міжнародно-правових актів необхідно пам'ятати, що міжнародне право – це сукупність юридичних принципів, звичаїв і норм, які регулюють відносини між державами та іншими учасниками (суб'єктами) міжнародного спілкування [25, с. 169-171]. Деякі з них визнаються всіма державами і є обов'язковими на території цих держав. Окремі ж норми міжнародного права обов'язкові тільки для деяких держав і мають лише локальне значення. Але невід'ємною умовою правомірності і дійсності таких локальних норм, а також договірних обов'язків двох чи більше держав є їх відповідність загальновизнаним принципам і нормам, що закріплені в Статуті Організації Об'єднаних Націй [26]. Тому порівняння ознак діянь, передбачених національним кримінальним законодавством і діянь передбачених міжнародно-правовими актами буде здійснюватися на основі зазначених принципів Статуту ООН.

Прослідкуємо, як позначають предмет забруднення водних об'єктів з суші конвенції та угоди, які можуть роз'яснювати предмет складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України. В цьому контексті слід зазначити, що можна порівняти предмет цього складу злочину з тим переліком водних об'єктів, які є в низці міжнародно-правових актів. При цьому слід враховувати положення, згідно з яким міжнародне право, в першу чергу, звернуло увагу на ці природні об'єкти. Пошук цього предмету слід здійснювати на основі зазначених джерел. Звернемося ще до ряду конвенцій і угод. Так, води територіального моря і виключної (морської) економічної зони Конвенція від 21 квітня 1992 р. «Про захист Чорного моря від забруднення» відносить до предмету забруднення [27, с. 25-32]. Дещо доповнює предмет внутрішніми водами Конвенція від 20–31 жовтня 1975 р. «Про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою в результаті розвідки і розробки мінеральних ресурсів морського дна» [28, с. 267-273]. Такий предмет, як море називає Угода про

співробітництво з питань боротьби із забрудненням вод Північного моря нафтопродуктами (1969 р.) [29, с. 185-188]. Вона стосується забруднення моря з суші. Хоча ця Угода і має регіональний характер, але також, у певній мірі, називає предмет. Аналогічне позначення предмета дає Конвенція із захисту морського середовища району Балтійського моря 1974 р., коли йдеться про забруднення із суші [30, с. 197-215].

Слід зазначити, що кримінальне законодавство України (ст. 242 КК) має певне співвідношення з міжнародно-правовими актами щодо предмета злочинного забруднення водних об'єктів. Проте, деякі положення щодо предмета цього діяння не мають вирішення у міжнародно-правових аспектах. Так, не знайшло врегулювання в міжнародно-правових актах питання щодо охорони таких предметів, як гейзери, ключі й затоки, протоки, артезіанські басейни, льодовики. Ця прогалина не сприяє зосередженню зусиль держав у справі охорони відносин з приводу водних об'єктів у цілому, адже, як зазначалося вище, будь-які водні об'єкти не мають кордонів у природному кругообігу і їх охорона від забруднення має глобальний, а не регіональний і місцевий характер. Має певні недоліки щодо переліку можливих предметів і склад злочину, передбачений ст. 242 КК, в якому також ці предмети не конкретизовані або не мають пояснення у примітці до закону. Це призводить до помилок при застосуванні закону.

З нашого дослідження випливає, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу злочину порушення правил охорони вод є: 1) діяння, тобто дія або бездіяльність; 2) злочинні наслідки, прямо зазначені в ч. 2 ст. 242 КК; 3) необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, передбаченими в законі. Законодавець відмовився від зазначення в диспозиціях ч. 1 і 2 ст. 242 КК України засобів вчинення злочинів та їх переліку, що з моєї точки зору, є позитивним. Крім того, закон уже не передбачає зазначення джерел вчинення цього злочину (промислових, сільськогосподарських, комунальних підприємств, установ і організацій та виробництв) [31, с. 970-974]. Як же кореспондують ці ознаки зовнішньої сторони вказаного складу злочину з тими об'єктивними проявами, що є в міжнародно-правових документах? Насамперед звернемося до такої основної ознаки об'єктивної сторони, як діяння (дії або бездіяльності), що сформульовані в ст. 242 КК України (забруднення або зміна їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел). Щодо обґрунтування цієї ознаки з точки зору міжнародного права, звернемося до міжнародно-правових актів. Так, у «Заключному акті наради з безпеки й співробітництва в Європі» від 1 серпня 1975 р. йдеться про охорону вод від забруднення і нераціонального використання прісних вод [32, с. 587-590]. Положення цього Акту щодо діяння збігаються з ознакою ст. 242 КК, яка визначається як забруднення (діяння). Проте, цей документ настановує на таку дію, як незаконне використання прісних вод, яке не має місця в КК України, хоча настала така необхідність для криміналізації незаконного використання прісних вод (особливо питної води). Таке доповнення мало б величезне значення для України, де відчувається брак питної води, що створює велику загрозу для збереження не тільки здоров'я, а й життя людей. Міжнародно-правові акти дещо раніше і далі пішли у справі охорони водних об'єктів, оскільки вони сто-

суються і таких дій, як забруднення й виснаження. Проте міжнародне товариство виграло б, якби не випускало з поля зору і таку дію чи бездіяльність, як засмічення, яке приносить не меншу шкоду охороні водних об'єктів. У цьому аспекті має вади і ст. 242 КК України. Це питання не знайшло вирішення і на дослідницькому рівні: як у міжнародному плані, так і в аспекті національного кримінального права. У справі пояснення зазначеного вище діяння (забруднення) допомагає визначення, сформульоване об'єднаною групою експертів із наукових аспектів забруднення морів (ГЕСАМП) і в дещо зміненій формі схвалене Міжурядовою океанографічною комісією (МОК) ЮНЕСКО, а також Конвенцією від 13 листопада 1992 р. «Про захист Чорного моря від забруднення». З цих документів зрозуміло, що діяння формулюється як привнесення людиною, прямо чи опосередковано, речовин або енергії в морське середовище, включаючи естуарії, що призводить або може призвести до таких згубних наслідків, як шкода живим ресурсам, життю в морі, небезпеку для здоров'я людей, перешкоди морській діяльності, включаючи рибальство, погіршення та інших правомірних видів використання моря, зниження якості використовуваної морської води та погіршення умов відпочинку. Але й це визначення, на мою думку, недосконале.

Підсумовуючи викладене щодо основної ознаки об'єктивної сторони – діяння (дія або бездіяльність), необхідно міжнародно-правові акти узагальнюючого характеру і ст. 242 КК доповнити таким діянням як засмічення, що сприятиме екологізації цих норм і дозволить використати позитивні аспекти кримінального законодавства історичного минулого. Що ж до наслідків, то міжнародно-правові акти вказують на загрозу їх настання або настання та називають ці наслідки. Перелік цих наслідків є більшим, ніж у чинному кримінальному законодавстві [33, с. 62-77]. Виходячи з цих міркувань, нашому законодавцю необхідно було б сприйняти досягнення в цій сфері міжнародного права і в ч. 1 ст. 242 КК повернутися до побудови злочину з так званим «формальним» складом (як це вже частково зроблено в зазначеній статті, хоча надто обмежений перелік відносин), яким створюється небезпека. Зазначені новели сприятимуть охороні, раціональному використанню, відтворенню та оздоровленню водних об'єктів.

Які ж засоби забруднення водних об'єктів зазначені в міжнародно-правових актах? Так, у Женевській конвенції про відкрите море (1958 р.) [34, с. 37-42] і Договорі про Антарктику (1959 р.) [35, с. 39-42] йдеться про забруднення моря нафтою із трубопроводу, а також від занурення радіоактивних відходів, радіоактивними матеріалами чи іншими шкідливими речовинами. В Угоді про співробітництво з питань боротьби із забрудненням вод Північного моря нафтопродуктами (1969 р.) йдеться про такий засіб забруднення як нафтопродукти [29, с. 185-188]. У Конвенції із захисту морського середовища району Балтійського моря (1974 р.) звертається увага на такі засоби забруднення, як нафтовміщуючі залишки, нафтові суміші, отруйні речовини, стічні води, сміття [30, с. 197-215]. Нафта в цій Конвенції означає нафту в будь-якому вигляді, в тому числі сиру нафту, паливну нафту, нафтовий відстій, нафтові відходи й очищені нафтопродукти; шкідлива речовина – це будь-яка

небезпечна отруйна чи інша речовина, що опинилась у морі і спричиняє забруднення [30, с. 197-215]. Конвенція 1972 р. з попередження забруднення моря доповнює засоби скидами відходів та інших стійких синтетичних сполук (троси, рибачькі сітки тощо).

У КК України 2001 р. (ст. 242) дещо розширений перелік засобів забруднення водних об'єктів. Щодо засобів забруднення водних об'єктів, міжнародно-правові акти мають певне обмеження, що не сприяє боротьбі із забрудненням водних об'єктів у повному обсязі і не відповідає принципам, закладеним у статуті ООН.

Проаналізуємо співвідношення такої ознаки об'єктивної сторони складу злочинного забруднення водних об'єктів (ст. 242 КК), як джерела вчинення злочину з аналогічною ознакою, відображеною в міжнародно-правових актах. Так, міжнародно-правові акти, зокрема, конвенції: «З попередження забруднення моря скидами відходів і інших матеріалів» та «Про захист Чорного моря від забруднення» називають такі джерела забруднення: джерела, що перебувають на суші, з континентального шельфу, з атмосфери, з рік, з каналів, з прибережних споруд, з водоспусків, зі стоків, з трубопроводів. На відміну від вищезазначених документів, ст. 242 КК не дає переліку джерел забруднення. Слід зазначити, що міжнародно-правові акти, які дають перелік джерел забруднення, не повинні бути сприйняті ст. 242 КК. Це певною мірою реалізовано в ст. 242 КК України, яка взагалі не дає переліку джерел забруднення, чим фактично їх значно розширює.

Як відомо, кодифікація міжнародного морського права відбулася в 1958 р. Цьому сприяла Конференція ООН з морського права, яка відбулася в Женеві у 1958 р. і закінчилася підписанням чотирьох конвенцій. Це конвенції: «Про територіальне море і прилеглу зону [36, с. 47-51]; «Про відкрите море» [37, с. 37-38]; «Про риболовство і охорону живих ресурсів моря [38]; «Про континентальний шельф» [39, с. 20-46]; «Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням» [40, с. 20-45]. Ці міжнародно-правові акти були і є корисними в тому аспекті, що вчені нашої держави почали напрацьовувати пропозиції щодо вдосконалення ст. 243 КК України в цій сфері.

Все ж таки наш законодавець не повністю сприйняв положення зазначених вище конвенцій, хоча в них є позитивні моменти, які б сприяли розкриттю деяких об'єктивних і суб'єктивних ознак складів злочину, передбачених ст. 243 КК України. Так, наприклад, звернення до об'єктивних ознак злочину, передбаченого ст. 243 КК України і, зокрема, до предмета злочину, дає змогу стверджувати, що Конвенції по-різному пояснюють предмет правопорушення. Це можуть бути води територіального моря, води за межами територіального моря [41, с. 110-122]; води відкритого моря (усі частини моря, що не входять ні в територіальне море, ні у внутрішні води якої-небудь держави; води територіального моря і води на території держави [28, с. 267-273]; води Світового океану, включаючи води територіального моря прибережних держав, за винятком вод внутрішніх морів [42]; води моря в межах національної юрисдикції, води відкритого моря і так звані особливі райони (Середземне море, Чорне море,

Балтійське море) [33, с. 62-77]. Цікаві щодо предмета положення містять регіональні конвенції. Так, деякі стосуються Північного моря [29, с. 185-188]; інші – вод Середземного моря [43; с. 216-224].

Міжнародно-правові акти могли б дати дещо корисне для кримінального законодавства України стосовно предмета злочину, передбаченого ст. 243 КК. Наприклад, поряд з існуючими там ознаками доцільно було б запозичити положення міжнародно-правових актів щодо предмета зазначеного злочину, а саме про води особливих районів, оскільки там через технічні причини, що відносяться до океанографічних і екологічних умов цих районів і специфіки перевезень, необхідне прийняття особливих обов'язкових методів відвернення забруднення моря нафтою, отруйними, рідкими речовинами й сміттям тощо. Деякі положення Конвенції про територіальне море і прилеглу зону дають роз'яснення, які мають суттєве значення для кваліфікації діяння за ст. 243 КК України. Зокрема, територіальне море – місце вчинення злочину – це морський пояс, розміщений уздовж берега, а також за межами внутрішніх морських вод, а для держави – архіпелагу – за архіпелажними водами [36, с. 47-51]. На цей морський пояс поширюється юрисдикція і суверенітет прибережної держави (на поверхню і надра територіального моря) [36, с. 47-51]. Ширина територіального моря визначається від лінії найбільшого відливу до 12 миль. Також, на мою думку, предметом, у даному випадку, є води територіального моря. Женевська конвенція про відкрите море визначає, що це – частина моря, яке не входить ні до внутрішнього, ні до територіального моря [37, с. 37-38]. Відкрите море, згідно зі ст. 243 КК України, – це місце вчинення злочину, а води відкритого моря – це предмет злочину.

Конвенція ООН з морського права 1982 р. у поняття «охорона морського середовища» включає такі компоненти, як попередження забруднення моря і захист живих ресурсів моря. Вона дає можливість визначитись, кому ж заподіюється шкода, а також перелік засобів забруднення. Варто зауважити, що наш законодавець менш вдало назвав засоби забруднення моря в ст. 243 КК України. Конвенція «Про недопущення забруднення моря скидами відходів і інших матеріалів» указує на дію та бездіяльність, які використані в ст. 243 КК України, а також на засоби забруднення, та дає вичерпний перелік джерел забруднення [42, с. 40-49]. Ця конвенція також має певні недоліки порівняно з положеннями, що використані в ст. 243 КК України.

Розглянемо положення міжнародно-правових актів щодо Континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони та їх співвідношення з чинним кримінальним законодавством – ст. 244 КК України. Женевська конвенція 1958 р. «Про континентальний шельф» вперше ввела в міжнародне право поняття «континентального шельфу» – це морське дно, включаючи його надра, що знаходяться від зовнішнього кордону територіального моря прибережної держави до встановлених міжнародним правом меж [39, с. 20-46]. Конвенція ООН з морського права 1982 р. визначила ширину континентального шельфу в межах 200 морських миль від вихідної лінії, від яких відміряється широта територіального моря. Ці та інші положення Женевської конвенції повністю відображені в ст. 244 КК України. Це лише свідчить про збіг

міжнародно-правових приписів і положень національного кримінального законодавства, що стосується досліджуваної нами сфери. В той же час національне кримінальне законодавство має певні недоліки порівняно з міжнародно-правовими актами щодо виключної (морської) економічної зони. Поняття «виключна (морська) економічна зона» введене III Конвенцією ООН з морського права у 1982 р. Під виключною (морською) економічною зоною розуміють район шириною 200 морських миль, що знаходиться за межами територіального моря і прилягає до нього. Проте в цьому районі встановлений специфічний правовий режим, де прибережна держава має суверенні права з метою розвідки й розробки живих і неживих природних ресурсів і т. ін. [44, с. 145-190]. Наше законодавство не взяло на себе охорону відносин з приводу використання виключної (морської) економічної зони. Ця прогалина має бути усунена в КК України.

Для вдосконалення кримінального законодавства стосовно атмосферного повітря суттєве значення мають міжнародно-правові акти. Передусім, це стосується предмета злочину – атмосферного повітря [38, с. 130-138], атмосфери та повітря робочого приміщення. Зазначені положення міжнародно-правових актів могли б бути покращені, підтримавши позицію нашого законодавця щодо предмета досліджуваного нами діяння. В той же час вказівка на повітря робочого приміщення явно виділяє його з предмета зазначеного злочину. Конвенція 17 листопада 1979 р. «Про трансграничне забруднення повітря на великі відстані» предметом забруднення вважає повітря і дає визначення такої дії забруднення повітря, як введення речовин або енергії у повітряне середовище [38, с. 130-138]. Таким чином, визначаються і засоби забруднення, а також наслідки такого забруднення. Ст. 241 КК України не охоплює таких засобів забруднення, як шум і вібрація, які зафіксовані в Конвенції 1977 р. «Про захист трудящих від професійного ризику, що викликаний забрудненням повітря, шумом і вібрацією на робочих місцях [45, с. 77-83]. Тут поняття «шум» означає будь-яке забруднення повітря речовинами, незалежно від їх фізичного стану, які є шкідливими для здоров'я або небезпечними в іншому відношенні [45, с. 77-83]. Поняття «вібрація», охоплює будь-яку вібрацію, що передається людському тілу твердими тілами і яка є шкідливою для здоров'я чи небезпечною в іншому відношенні [45, с. 77-83]. Ці засоби мають бути відображені в реформованому КК України. На відміну від міжнародно-правових актів, у ст. 241, крім забруднення, вказується інша зміна природних властивостей атмосферного повітря.

Для застосування ст. 252 КК стосовно територій і об'єктів природно-заповідного фонду та реформування законодавства необхідно звернутися до Конвенції від 16 листопада 1972 р. «Про охорону всесвітньої культурної й природної спадщини» [46, с. 6-10]. Адже ст. 252 КК України називає предметом території і об'єкти природно-заповідного фонду, а не природну спадщину, яка включає природні пам'ятки, створені фізичними й біологічними утвореннями або групами таких утворень, які мають видатну універсальну цінність з точки зору естетики чи науки або геологічні й фізіологічні утворення й суворо обмежені зони, що є ареалом видів тварин і рослин, які зазнають загрози й мають

видатну універсальну цінність із точки зору науки чи збереження, чи природні визначені місця, чи суворо обмежені природні зони, що мають видатну універсальну цінність з точки зору науки, збереження чи природної краси [46, с. 6-10]. Зазначені вище положення міжнародно-правового акту мають доповнити ст. 252 КК після слів «природно-заповідного фонду» словами «природної спадщини». Це доповнення доцільно внести до ст. ст. 240, 246, 248, 249 КК України.

Розглянемо положення міжнародно-правових актів щодо рослинного світу та співвідношення їх приписів з деякими ознаками складів злочину, передбачених ст. ст. 246, 247 КК України. Це дослідження проводиться стосовно окремих ознак названих складів злочинів. Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин від 2 грудня 1961 р. [47, с. 262-268] більше стосується інтелектуальної власності, але вона дає роз'яснення нормативного характеру щодо рослин. Насамперед слід звернутися до предмета складів злочинів і деяких приписів міжнародно-правових актів, які можуть бути підставою для пропозицій з удосконалення як КК України, так і міжнародно-правових актів. Звертає на себе увагу те, що міжнародно-правові акти для позначення досліджуваних предметів використовують терміни «флора», «рослини», «біологічне розманіття» тощо [48; 49, с. 510-531; 50, с. 266-278]. КК України у ст. 247 позначає предмет указанного в ній діяння поняттям: «рослини»; у ст. 245 – «лісові масиви», «зелені насадження», інші такі насадження; у ст. 246 – «дерева» і «чагарники». Позиція законодавця України на конкретизацію предмета злочину заслуговує схвалення, адже це зручно для застосування закону.

Слід звернути увагу на те, що об'єктивна сторона складів злочинів, передбачених ст. ст. 245, 246, 247, 251 КК, відповідно, охоплює: ст. 245 КК – дію, бездіяльність, що виражаються в знищенні або пошкодженні зелених насаджень вогнем або іншим загально небезпечним способом; ст. 247 КК України – дію і бездіяльність, яка виражається в порушенні правил, установлених для боротьби зі шкідниками й хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин і наслідками (тяжкі наслідки); ст. 246 КК України – дією (порубкою дерев і чагарників); ст. 251 КК – дію і бездіяльність. Разом з тим, міжнародно-правові акти передбачають такі дії, як торгівля видами дикої флори, збереження біологічного розманіття, нових сортів рослин. Ці положення виявлені також в Конвенції «Про міжнародну торгівлю видами дикої флори й фауни, яка знаходиться під загрозою знищення» від 3 березня 1973 року. З метою екологізації кримінального законодавства необхідно було б ввести кримінальну відповідальність за порушення законодавства щодо збереження біологічного розмаїття рослин, незаконну торгівлю видами дикої флори та порушення законодавства щодо охорони нових сортів рослин, адже деякі з них знаходяться під загрозою зникнення.

Приписи міжнародно-правових актів стосовно тваринного світу передбачають такі дії: торгівля видами дикої фауни, що знаходиться під загрозою знищення [46, с. 266-278]; захист від знищення мігруючих видів і середовищ існування, що перебувають під загрозою; ловлю та утримання тварин і птахів; знищення або вилучення яєць із середовища існування диких тварин; продажу, зберігання з метою продажу тварин; транспортування з метою продажу тварин

або пропозиції на продаж диких тварин тощо. Законодавцю було б доцільно сприйняти такі новели міжнародно-правових актів тим більше, що він приєднався до цих конвенцій. Тоді б ст. 248 КК України передбачала б відповідальність не тільки за незаконне полювання, а й за: торгівлю видами дикої фауни; знищення мігруючих видів мисливських тварин; знищення середовища існування мисливських тварин; незаконне утримування диких тварин; знищення або вилучення їх яєць; транспортування з метою продажу таких тварин. Такий крок сприяв би дотриманню нашою державою міжнародно-правових стандартів у справі охорони навколишнього природного середовища та «екологізації» кримінального законодавства у зазначеній сфері.

Без перебільшення можна стверджувати, що позитивними є приписи міжнародно-правових актів щодо знарядь лову. Вони чітко зв'язують місце лову, види риб і розмір перерізу сітки та час для вилову [51, с. 560-568]. Ці положення мають бути сприйняті національним законодавством.

Цікаві та корисні приписи для КК України можна запозичити з «Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля». Вона надто важлива і потребує неабиякої уваги людства. Орхіська конвенція – це міжнародний договір, який є свідченням розвитку прогресивних демократичних процесів у Європі і, зокрема, у країнах, які підписали цей документ. Конвенцію було підписано в місті Орхіс (Данія) 25 червня 1998 р. Україна ратифікувала цей міжнародний документ однією з перших. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» був ухвалений парламентом 6 липня 1999 р. Конвенція регламентує і надає громадянам право на сприятливе навколишнє природне середовище, право на інформацію, право на участь у прийнятті економічних рішень, а також на доступ до правосуддя. Впровадження Конвенції, у тому числі і на рівні КК України, створить нові можливості у розв'язанні проблем навколишнього природного середовища України та допоможе сформувати соціально-правову основу для загальноєвропейського екологічного простору. Чинний КК України не сприйняв прогресивні положення цієї конвенції, які б стосувалися протидії можливості отримання екологічної інформації фізичною, юридичною особою та громадськістю про: стан навколишнього природного середовища, його складових; чинники, які завдають шкоди; засоби, діяльність або заходи, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього природного середовища або протидію участі громадськості при прийнятті рішень, які негативно впливають на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей, їх безпеки.

Висновок. Таким чином, можна сказати, що проведене дослідження про співвідношення вивчених норм, вказує на проблеми, які потрібно вирішити, та тенденції у їх зближенні за для охорони, раціонального використання і відтворення навколишнього природного середовища та його складових. Пропозиції, розроблені на основі цього дослідження, мають сприяти вдосконаленню національного кримінального законодавства і міжнародно-правових актів із подолання злочинів проти навколишнього природного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Балашенко С.А., Макарова Т.И.* Международно-правовая охрана окружающей среды и права человека: Учебн. пособие для студентов юрид вузов и фак. / С.А. Балашенко, Т.И. Макарова. – Минск : Белорусский гос. ун-т «World wide Printing». – 1999. – 254 с.

2. *Сперанская Л.В., Третьякова К.К.* Международное право окружающей среды (Международное экологическое право) / Л.В. Сперанская, К.К. Третьякова. – Учебное пособие. – М. : Изд-во МНПЭУ, 1997. – 312 с.

3. Декларация Стокгольмской конференции ООН с проблем окружающей среды 16.06.1972 г. // Действующее международное право. В 3 т. / Сост. Ю.М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М. : Изд-во Моск. Независимого института международного права. – 1997. – Т. 3. – С. 682–687.

4. *Колбасов О.С.* Всемирная хартия природы / О.С. Колбасов // Правовая охрана окружающей среды. – М.: ИГПАН СССР, 1985. – С. 136–146.

5. Декларация по окружающей среде и развитию. Рио-де-Жанейро с 3 по 14 июня 1992 г. // Действующее международное право. В 3 т. / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М. : Изд-во Моск. Независимого института международного права. – 1997. – Т. 3. – С. 721–723.

6. *Philippe Sands.* European Community Environmental Law: the Evolution of a Regional Regime of International Environmental Protection // Yale Law Journal. June, 1991. p. 10-30.

7. *Микієвич М.М., Андрусевич Н.І., Будякова Т.О.* Європейське право навколишнього середовища: Навчальний посібник / М.М. Микієвич, Н.І. Андрусевич, Т.О. Будякова. – Львів : Екоправо, 2004. – 256 с.

8. *Тункин Г.І.* Теория международного права / В.А. Туляков. – М. : Международные отношения, 1970. – 276 с.

9. *Колбасов О.С.* Международно-правовая охрана окружающей среды / О.С. Колбасов. – М. : Юрид. лит. 1982. – 216 с.

10. *Тимошенко А.С.* Формирование и развитие международного права окружающей среды / А.С. Тимошенко. – М. : Наука, 1986. – 191 с.

11. *Боголепов Р.Д.* Международно-правовая охрана окружающей природной среды / Р.Д. Боголепов // Правовая охрана природы: (под ред. В.В. Петрова) – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – С. 258–530.

12. *Игнатенко Г.В.* Международное право и общественный прогресс / Г.В. Игнатенко. – М.: Международные отношения, 1972. – 151 с.

13. *Kiss A.* Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges. 1976. – 49 p.

14. Охрана и оптимизация окружающей среды / А.А. Лаптев, С.И. Приемов, И.Д. Родичкин, Ю.С. Шемшученко; под ред. А.А. Лаптева. – К. : Лыбидь, 1990. – 222 с.

15. *Symonides S.* Protection de l'environnement humain au regard du droit international / S. Symonides. – In: Polish Yearbook of International law, 1974. – Warszawa, 1995. 170 p.

16. Советский энциклопедический словарь. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.

17. *Feclaff L.* The Impact of Environmental Concern on the Development of International. / L. Feclaff Law. – Natural Resources Journ, 1973. – № 2. p. 357.

18. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.

19. Юлдашев А.Х. Радянський закон на сторожі природи / А.Х. Юлдашев. – К. : Рад.школа, 1984. – 175 с.

20. Корбут Н.В., Баскин Ю.Я. Международно-правовой режим рек: История и современность; отв. ред. Г.И. Тункин / Н.В. Корбут, Ю.Я. Баскин. – М. : Наука, 1987. – 158 с.

21. Про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів: Конвенція від 2 лютого 1971 р. // Закони України. Міжнародні договори. – Т. 14. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 554–558.

22. Сапожников В.И., Головатий С.П., Спензак А.О., Амелян Н.Д. Средиземное море: охрана среды /правовые и экономические аспекты / В.И. Сапожников, С.П. Головатый, А.О. Слензак, Н.Д. Амелян. – К. : Наукова думка, 1986. – 191 с.

23. Матвейчук В.К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 79 с.

24. Колбасов О.С. Международно-правовая охрана окружающей среды / О.С. Колбасов. – М. : Юрид. лит. 1982. – 216 с.

25. Юридический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1984. – С. 169–171.

26. Устав Организации Объединенных Наций и Статут Международного Суда // Действующее международное право / Сост. Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова: В 3 т. – Т. 1. – М. : Изд-во Московского независимого института международного права, 1996. – С. 7–33.

27. Про захист Чорного моря від забруднення: Конвенція від 21 квітня 1992 р. // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища (міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). – Т. 5. – Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – С. 25–32.

28. Про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою в результаті розвідки і розробки мінеральних ресурсів морського дна: Міжнародна конвенція 1992 р. // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища (Міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). – Т. 9. – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – С. 267–273.

29. Соглашение о сотрудничестве в вопросах борьбы с загрязнением вод Северного моря нефтепродуктами (1969 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 185–188.

30. Конвенция по защите морской среды района Балтийского моря (1974 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды. Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 197–215.

31. Матвейчук В.К. Забруднення водойм і атмосферного повітря / В.К. Матвейчук // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, Г.В. Андрусів та ін.; В.Ф. Бойко та ін. (ред.). – 6-те вид., доп. – К. : АСК, 2000. – С. 970–974.

32. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (1975 г.) // Международное право в документах / Сост. Н.Т. Блатова. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 587–590.

33. Конвенция по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов (1972 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. // Предотвращение

загрязнения морской среды. Справочник / Г. С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 62–77.

34. Женевская конвенция об открытом море (1958) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды. Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 37–42.

35. Договор об Антарктике (1959 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С.39–42.

36. О территориальном море и прилежащей зоне: Конвенция 1958 г. // Сборник международных соглашений и законодательных актов СССР по вопросам мореплавания. – М. : Гидрографическое управление, 1971.–С.47–51.

37. Конвенция об открытом море от 24.02 – 27.04.1958 г. // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды. Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 37–38.

38. Про рыболовство и охрану живых ресурсов моря: Конвенция // Сборник международных соглашений и законодательных актов СССР по вопросам мореплавания. – М.: Гидрографическое управление, 1971. – С. 130–138.

39. О континентальном шельфе: Конвенция 1958 г. // Сборник международных соглашений и законодательных актов СССР по вопросам мореплавания. – М. : Гидрографическое управление, 1971. – С. 20–46.

40. Базельская конвенция о контроле с трансатлантической перевозкой опасных отходов и их удалением // Охрана окружающей среды. Международные правовые акты: Справочник. – Санкт-Петербург, 1994. – С. 20–45.

41. Международная конвенция по предотвращению загрязнения моря нефтью (1954) с поправками (1962, 1969, 1971) // Сборник международных соглашений и законодательных актов СССР по вопросам мореплавания. – М. : Международные отношения. 1971. – С. 110–122.

42. Конвенция по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов 30 августа 1975 г. // Сборник действующих соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. XXXII. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 40–49.

43. Конвенция о защите Средиземного моря от загрязнения (1976 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды. Справочник / Г. С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 216–224.

44. Конвенція ООН з морського права (1970 г.) // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища (Міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). – Т. 5. – Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – С. 145–190.

45. О защите трудящихся от профессионального риска, вызываемого загрязнением воздуха, шумом и вибрацией на рабочих местах: Конвенция от 20.06.1977 г. // Сборник международных договоров СССР. – Вып. XLV. – М. : Международные отношения, 1991. – С. 77–83.

46. Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: Конвенція від 16 листопада 1972 р. // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища (Міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). – Т. 5. – Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – С. 6–10.

47. Про охорону нових сортів рослин: Міжнародна конвенція від 2 грудня 1961 р. // Збірник законодавчих актів про охорону навколишнього природного

середовища (Міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). – Т. 5. – Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – С. 262–268.

48. Про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі: Конвенція від 19 вересня 1979 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. – № 50. – Ст. 278.

49. По регулированию размеров ячей рыболовных сетей и допустимой для лова величины рыб: Конвенция от 5 апреля 1946 г. // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. – Вып. XX. – М. : Госполитиздат, 1961. – С. 510–531.

50. Про збереження морських живих ресурсів Антарктики: Конвенція від 20 травня 1980 р. // Закони України. Міжнародні договори України: Т. 14. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 266–278.

51. Про зміну клімату: Рамкова конвенція Організації Об'єднаних націй від 9 травня 1992 р. // Закони України. Міжнародні договори України. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – Т. 14. – С. 560–568.

Матвійчук В.К. Національне кримінальне законодавство і міжнародно-правові акти у подоланні злочинів проти навколишнього природного середовища (співвідношення, проблеми, тенденції)

У статті проведений порівняльно-правовий аналіз національного кримінального законодавства та міжнародно-правових актів у сфері застосування норм про кримінальну відповідальність в аспекті їх співвідношення, проблем і тенденцій. Таке дослідження має не тільки пізнавальне, але й прикладне значення.

Ключові слова: порівняльно-правовий аналіз, національне кримінальне законодавство, міжнародно-правові акти, застосування норм про кримінальну відповідальність.

Матвейчук В.К. Национальное уголовное законодательство и международно-правовые акты в преодолении преступлений против окружающей среды (соотношение, проблемы, тенденции)

В статье проведен сравнительно-правовой анализ национального уголовного законодательства и международно-правовых актов в сфере применения норм об уголовной ответственности в аспекте их соотношения, проблем и тенденций. Такое исследование имеет не только познавательное, но и прикладное значение.

Ключевые слова: сравнительно-правовой анализ, национальное уголовное законодательство, международно-правовые акты, применение норм об уголовной ответственности.

Matviichuk V.K. National criminal legislation and international legal acts in combating crimes against the environment (correlation, problems, trends)

The article provides a comparative legal analysis of the national criminal legislation and the international legal acts in the area of application of norms of criminal liability in terms of their correlation, problems and trends. The given study is not only informative, but it can also be used for application purposes.

Keywords: comparative legal analysis, national criminal legislation, international legal acts, the application of norms on criminal liability.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2012.

СЬОМИЙ ТА ВОСЬМИЙ ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВНОСТІ (ПОЧАТОК ХХ СТ. – НАШ ЧАС) У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН, ПЕРЕДБАЧЕНИЙ СТАТТЕЮ 175 КК УКРАЇНИ

О.М. Олейнічук

*здобувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Дослідження витоків кримінальної відповідальності за не виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат в певні історичні періоди, зумовлює необхідність продовження пошуку історичних передумов розвитку зазначеної відповідальності на території нашої держави у період з початку ХХ ст. і до нашого часу та визначає цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Здійснений нами пошук зазначених вище витоків у третьому періоді, починаючи з часів утворення найдавнішого джерела руського права у державі Київська Русь, був предметом обговорення на секційному засіданні Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми юридичної науки 2010», що проходила 26 листопада 2010 р. в ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ. Дослідження історичних передумов розвитку кримінальної відповідальності за не виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат з четвертого по шостий періоди розвитку українського суспільства та державності (XIV ст. – початок ХХ ст.) було нами висвітлено на сторінках наукового юридичного журналу «Юридична наука» [3; 4]. Також, аналіз кримінального законодавства української РСР у контексті ст. 175 КК України був апробований 10-11 лютого 2012 р. на Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: сучасний стан та перспективи розвитку», м. Одеса [5]. 28 жовтня 2011 р. на III-й Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченій 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету м. Одеса, розглядалися узагальнення зазначених витоків в історичному контексті [6]. Слід зазначити, що з кінця ХІХ ст. певні спроби проаналізувати історичні передумови виникнення зазначеної вище відповідальності були зроблені В.В. Топчієм у його дисертації, присвяченій кримінально-правовій характеристиці даного виду злочину [7]. Але, вказаний період досліджений ще не в повній мірі та потребує додаткового розгляду.

Суттєвий внесок у дослідження питань кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст.175 КК України, зокрема зробили: П.П. Андрушко, С.І. Бородин, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова, М.І. Мельник, Є.І. Соктоєва, А.В. Тарасенко, В.В. Топчій, Є.В. Шевченко та інші.

Мета статті полягає у дослідженні сьомого та восьмого етапів розвитку українського суспільства та державності у контексті кримінальної відповідальності за невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат у період з початку ХХ ст. і до нашого часу.

Основні результати дослідження. Норми, що поклали початок соціальним гарантіям, які діють у наш час, крок за кроком закріплювалися у законодавстві різних історичних періодів починаючи з давніх часів. На сьогодні ч. 7 ст. 43 Конституції України, передбачено, що право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом, а також ст. 46, що громадяни мають право на соціальний захист [1]. Вивчення витоків кримінальної відповідальності за невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, що передбачена ст. 175 КК України, у зазначений період є досить важливим, адже у ст. 1 КК України закріплено, що завданням Кримінального кодексу України є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності тощо [2].

Досліджуваний нами сьомий період (поч. ХХ ст. – 1991 р.) у своїй роботі В.К. Матвійчук називає «Україна в радянський період» [8, с. 67]. Початок становлення кримінального радянського законодавства характерний тим, що як зазначає в своїх працях П.П. Михайленко: «Усі закони, що відповідали інтересам панівних класів, і які суперечили інтересам робітників і селян, були знищені революцією. Постанови і розпорядження Центральної ради і її Генерального секретаріату були скасовані I Усеукраїнським З'їздом Рад 24–25 грудня 1917 р., а закони, що суперечили постановам законодавчих органів Радянської України і Російської Федерації, як і закони, що суперечили програмам урядових партій, скасовувалися постановою «Про введення народного суду». Залишалися деякі дореволюційні процесуальні форми, що не були визначені ні постановою, ні декретом про суд №1, ні іншими законодавчими актами. Та й ці закони, що залишилися, про порядок ведення судового процесу в кожному конкретному випадку їхнього застосування проходили через призму революційної совісті суду. ... Це багато в чому уберегло українське законодавство від таких історичних курйозів, як застосування в практиці судів Укладення 1845 р. або переробки Укладення 1903 р.» [9, с. 7; 10, с. 9].

28 грудня 1917 р. у складі першого Радянського уряду УСРР (Народного секретаріату) був утворений відділ праці, що пізніше отримав назву Народного секретарства праці. Його роботу за два місяці існування, тобто до окупації німецькими й австро-угорськими військами, можна вважати досить плідною, адже ним було розроблено й прийнято 124 постанови з різноманітних проблем регулювання праці, в т.ч. і з вказівками виділення коштів на заробітну платню робітникам. Одним із документів, підготовлених Народним секретарством праці та виданих Урядом, була постанова «Про повну оплату трудящим підприємцями за дні січневого повстання за Радянську владу», якою осіб, винних у невиконанні, було ухвалено віддавати суду військового трибуналу [11, с. 263].

Після перемоги Радянської влади в Україні у 1919 р. на території республіки діяли карні закони уряду Радянської України, видані у 1917–1918 р., тобто до німецької окупації, законодавчі акти Російської Федерації, здебіль-

шого декретовані українським урядом, і поточне карне законодавство Української Радянської республіки [10, с. 12]. 4 серпня 1920 р. постановою колегії НКЮ УРСР, опублікованою у циркулярі НКЮ (СУ, 1920, № 22, ст. 438), були введені на території Радянської України без усякої зміни тексту «Керівні витоки по карному праву РРФСР». Це була перша спроба систематизувати норми радянського карного права [9, с. 36; 10, с. 183-189]. Зазначений документ містив норми, що в подальшому стали основою для Загальної частини першого Радянського кримінального кодексу РРФСР та УРСР.

Як зазначає П.П. Михайленко, 23 серпня 1922 р. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет з метою охорони робітничо-селянської держави і революційного правопорядку та встановлення твердих основ революційної правосвідомості визнав необхідним об'єднати всі каральні постанови у кримінальний кодекс. В інтересах єдності кримінального законодавства всіх Радянських Республік в основу кримінального кодексу УРСР було покладено кримінальний кодекс Російської Федерації [12, с. 409]. З погляду техніки складання кодексів становить інтерес практика єдиної нумерації статей у кримінальних кодексах УРСР і РРФСР 1922 р. [13, с. 70]. У Кримінальних кодексах 1922 р. УРСР [10, с. 478;] і РРФСР [14, с. 132] ми знаходимо норму (ст. 132), що встановлювала кримінальну відповідальність за порушення наймодавцем встановлених Кодексом законів про працю і загальним положенням про тариф правил, що регулюють тривалість робочого дня, понаднормові години, нічну роботу, роботу жінок і підлітків, оплату праці, прийняття та звільнення, а також порушення спеціальних норм про охорону праці каралося – штрафом не нижче 100 крб. золотом або примусовими роботами на строк не менше трьох місяців, чи позбавленням волі на строк до одного року. Якщо порушення обіймало групу робітників або значну їх кількість, то покарання підвищувалося до позбавлення волі на строк не нижче одного року і штрафу не нижче 1000 крб. золотом.

Як бачимо, в цій статті, під невивплатою заробітної плати розуміється порушення наймодавцем встановлених Кодексом законів про працю і загальним положенням про тариф правил, що регулювало оплату праці.

І. Войтинський у своєму коментарі до Енциклопедії держави і права (1925-26 рр.) щодо поняття заробітної плати у СРСР [15, с. 604] зазначав, що якщо залишити осторонь питання про розмір заробітної плати, то в трудовому праві СРСР основне значення для трудящого мало вирішення таких питань охорони трудового доходу працівника: 1) гарантії придбання права заробітної плати в тих випадках, коли робота фактично не виконувалася, але мали соціально-політичні підстави для збереження за працівником заробітної плати; 2) гарантії недоторканності заробітної плати (від відрахувань з боку наймача і від претензії третіх осіб до працівника або до наймача) [15, с. 283]; 3) компенсація працівникові виробничих витрат у тих випадках, коли йому приходилося робити такі витрати в зв'язку з роботою, що виконувалося по найманню [16, с. 247]; 4) забезпечення працівникові своєчасної виплати заробітної плати тощо. Щодо останньої, то вона насамперед гарантувалася постановою Трудового кодексу про те, що при постійному характері роботи видача вина-

городи повинна проводитися не рідше, ніж кожних два тижні, а при тимчасовій або випадковій роботі, що триває менш двох тижнів, – негайно по завершенню роботи (ст. 65). Сюди ж варто, далі, віднести постанову про видачу працівникам по закінченню виконаного наряду, у встановленні розрахункового періоду, авансів у розмірі тарифної ставки відповідної категорії (ст. 72). До мір забезпечення своєчасної (тобто у належний час) виплати заробітної плати варто віднести також і те положення Трудового кодексу, що середній заробіток, що зберігався за працівником, що знаходився в черговій відпустці, повинен був видаватися йому перед відпусткою (ст. 69). Отже, як видно з наведеного, законодавство радянського періоду формувалося таким чином, щоб гарантувати не тільки своєчасну виплату заробітної плати, а також з метою гарантування описаних вище придбання права заробітної плати, недоторканності заробітної плати та компенсації працівникові виробничих витрат.

Наступний Кримінальний кодекс, що діяв на території України, був введений з 1 липня 1927 р. Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 8 червня 1927 р. [17, с. 311]. В його основу покладено кримінальний кодекс Російської Федерації 1926 р. [18], але вже без відповідного збереження єдиної нумерації статей, як з попередніми кодексами [19, с. 26-30]. В цьому кодексі ми знаходимо ст. 121, згідно ч. 1 якою, за те, що наймач порушив закони або правила, що регулювали застосування праці, зокрема закони про охорону праці та соціальне страхування, і видаванні на розвиток їх постанови та інструкції Нарком-праці, якщо за це порушення не застосовувалися адміністративні заходи, було передбачено виправно-трудова роботи на строк до шести місяців або штраф до трьохсот карбованців. Частиною 2 цієї статті було передбачено, що якщо це порушення охоплювало групу робітників, однорідну за своїм складом щодо всіх осіб, які входили до даної групи, і вчинялося проти всіх їх одночасно, – позбавлення волі або виправно-трудова роботи на строк до одного року або штраф до десяти тисяч карбованців. Зазначена стаття, на відміну від аналогічної статті попереднього кодексу, містила ще й ч. 3, згідно з якою за свідоме поставлення працівника, з порушенням законів або правил про охорону праці, в такі умови праці, при яких він утратив або міг утратити свою працездатність, – позбавлення волі на строк до двох років, або виправно-трудова роботи на строк до одного року, або штраф до п'ятисот карбованців.

Слід відмітити, що диспозиції ч. 1 та 2 ст. 121 Кримінального кодексу Української РСР 1927 р. [17, с. 346-347; 20, с. 44-45] по суті в основному схожі з диспозиціями ст. 132 попереднього Кодексу, але санкції дещо м'якші. Також привертає увагу й те, що зазначені вище норми обох Кодексів були включені до розділу «Господарські злочини».

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 31 серпня 1949 р. зазначений розділ було доповнено ст. 121(а), згідно якої за відмовлення в прийомі на роботу жінок з мотивів вагітності, а так само відмовлення в прийомі на роботу матерів, які годують груддю, або зниження заробітної плати з тих же мотивів було передбачено виправно-трудова роботи до шести місяців або штраф до однієї тисячі карбованців. Частиною 2 цієї статті було обумовлено, що при

повторності зазначених порушень покарання може бути підвищено до двох років позбавлення волі. Отже, дана стаття вперше в історії українського кримінального права захистила право, вагітних або жінок, які годували грудьми, на працю й отримання відповідної за неї винагороди [20, с. 45].

Таке ж покарання, яке передбачено в ч. 1 або 2 ст. 121 Кримінального кодексу Української РСР 1927 р., згідно ст. 122 належить за порушення наймачем укладених ним з професійною спілкою колективних договорів, тарифних угод та угод, досягнених у примирних камерах, якщо під час розгляду справи в порядку цивільного судочинства встановлено зловмисний характер порушення.

Кримінальний кодекс Української РСР 1960 р. [21; 22, с. 170-232; 23] у гл. IV «Злочини проти політичних і трудових прав громадян» містили ст. 133 «Порушення законодавства про працю», в якій було зазначено, що незаконне звільнення трудячого з роботи або невиконання рішення суду про поновлення на роботі з особистих мотивів, а так само інше грубе порушення законодавства про працю, вчинене службовою особою державного або громадського підприємства, установи чи організації, – каралося виправними роботами на строк до одного року або позбавленням права займати певні посади на строк до трьох років.

І.П. Лановенко, у своїй докторській роботі, присвяченій кримінальній відповідальності за злочини проти трудових прав громадян і безпеки виробництва в Українській РСР [24, с. 24], зокрема щодо ст. 133 КК УРСР зазначав, що право на працю є вихідним, основним для інших трудових прав. Цим і пояснюється підвищене загальнодержавне значення ст. 133 КК УРСР у системі кримінально-правових норм, спрямованих на охорону трудових прав громадян. На думку автора, об'єктом цього злочину варто вважати трудові права громадян, передбачені діючим трудовим законодавством у всіх галузях соціалістичного народного господарства. Однак необхідно відзначити, що ті самі порушення трудових прав громадян у залежності від місця, часу й інших обставин можуть здобувати різний характер і ступінь суспільної небезпеки, а у визначених умовах навіть загрожувати здоров'ю і життю людей. Об'єктом же злочину, передбаченого ст. 133 КК УРСР, були тільки ті трудові права громадян, порушення яких не приводило до безпосередньої загрози здоров'ю і життю трудящих.

Варто відмітити, що І.П. Лановенко під поняттям «інше грубе порушення» вважав, що варто мати на увазі насамперед порушення законодавства про працю неповнолітніх. Проведене ним дослідження у 60-70-х роках минулого століття підтвердило, що саме порушення законодавства про працю неповнолітніх найчастіше ставало предметом розгляду слідчих і судових органів. Аналогічне положення спостерігалось й у практиці застосування раніше діючого законодавства [24, с. 25]. Отже, можна припустити, що такі випадки, як притягнення службової особи державного або громадського підприємства, установи чи організації до кримінальної відповідальності за несвоєчасну виплату заробітної плати при радянській владі практично не мали місця.

Восьмий період «Україна – незалежна держава» (з 1991 р. і до нашого часу) [8, с. 69]. Для цього періоду є характерним те, що до 1 вересня 2001 р. діяв

Кримінальний кодекс Української РСР 1960 р. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України і Кодексу України про адміністративні правопорушення» від 21 вересня 2000 року № 1979-III до досліджуваної вище ст. 133 КК УРСР було внесено зміни, що виклали зазначену статтю у новій редакції, а саме: «Незаконне звільнення працівника з роботи або невиконання рішення суду про поновлення на роботі з особистих мотивів, повторне протягом року після накладення адміністративного стягнення порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати або виплата їх не в повному обсязі, а так само інше грубе порушення законодавства про працю, вчинене посадовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форм власності або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, – карається штрафом від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від двох до п'яти років.

Порушення встановлених термінів виплати заробітної плати як наслідок нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, вчинене посадовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форм власності або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, – карається позбавленням волі на строк від одного до трьох років або штрафом до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого».

Актуальність таких змін була викликана тією ситуацією з масовими неплатежами, що склалася в пострадянських країнах і у тому числі в Україні. Так, Міжнародною конфедерацією вільних профспілок (ICFTU) проблема неплатежу заробітної плати у цей період була загально визнана як загроза не тільки життєвому рівню тих, кому не платять заробітну плату, але й всьому процесу демократизації й розвитку суспільства, заснованого на верховенстві закону, від яких залежить економічне і соціальне забезпечення робітників [25].

Прийнятий 5 квітня 2001 р. новий Кримінальний кодекс України у розд. V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» вже містив досліджувану нами окрему норму. Стаття 175 КК України «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат» була змінена Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за несвоєчасну виплату або безпідставну невиплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших встановлених законом виплат» від 19 лютого 2009 р. № 1027-VI та набула сучасного вигляду: «1. Безпідставна невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленної законом виплати громадянам більш як за один місяць, вчинена умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, – карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або

позбавленням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших встановлених законом виплат, – карається штрафом від тисячі до півтори тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

3. Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею було здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам».

Висновок. У сьомому періоді аналіз законодавства Української РСР практично показав загальний характер відповідальності за грубе порушення законодавства про працю та відсутність відповідних окремих норм кримінальної відповідальності за невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, що передбачені сучасною ст. 175 Кримінального кодексу України. Аналіз Кримінального кодексу України та кримінального законодавства Української РСР показав, що санкції ст. 175 КК України стали більш суворими як в порівнянні з попередньою редакцією КК України, так і з новою редакцією ст. 133 КК УРСР і передбачають максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років. Взагалі, не дивлячись на те, що Україна має близько тисячолітню безперервну історію застосування кримінальної відповідальності за невиконання заробітної плати тощо, у кримінальному законодавстві лише на дев'ятому році незалежності, з'явилися окремі норми щодо невиконання стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року // Урядовий кур'єр від 13.07.1996, № 129-130.

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Голос України від 19.06.2001 № 107.

3. *Олейнічук О.М.* Історичні передумови розвитку на території України кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 175 КК України (XIV – початок XVIII століття) / О.М. Олейнічук // Юридична наука. – 2011. – № 4-5. – С. 150-158.

4. *Олейнічук О.М.* Кримінальна відповідальність за злочин, передбачений статтею 175 КК України: історична ретроспектива (XVIII – початок XX століття) / О.М. Олейнічук // Юридична наука. – 2012. – № 1. – С. 186. – С. 129-136.

5. *Олейнічук О.М.* Аналіз кримінального законодавства української РСР у контексті статті 175 КК України // Правова система України: сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 10-11 лютого 2012 р.). – Одеса: у 3-х частинах. – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2012. – ч. 3. – 124 с. – С. 94-96.

6. *Олейнічук О.М.* Кримінальна відповідальність за злочин, передбачений статтею 175 КК України: узагальнення витоків в історичному контексті // Актуальні

проблеми кримінального права, та кримінології, кримінально-виконавчого права: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовтня 2011 року). – Одеса : Фенікс 2011. – 358 с. – С. 208-211.

7. *Топчій В.В.* Кримінально-правова характеристика невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Топчій Василь Васильович. – К., 2009. – 271 с.

8. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження). – К. : Азимут-Україна, 2005. – 464 с.

9. *Михайленко П.П.* Уголовное право УССР периода иностранной интервенции и гражданской войны: Стенограмма лекций / Львовский гос. ун-т им. Ивана Франко. – Львов : Издание Львовского ун-та, 1951. – 37 с. – (В помощь студенту).

10. Борьба с преступностью в Украинской ССР: Сб. док.: В 2 т. / [авт. очерка и сост. П.П. Михайленко]. – К. : Высш. шк., 1966. – Т. 1: 1917–1925 гг. – 812 с.

11. *Олійник О.М.* Утворення державних органів по регулюванню трудових відносин в Україні (1917–1918 рр.) / О.М.Олійник // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2001. – Вип. 16. – С. 262-267.

12. *Михайленко П.П.* Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Ч. I. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1959. – 438 с.

13. *Усенко И.Б.* Первая кодификация законодательства Украинской ССР / АН УССР; Институт государства и права. – К. : Наукова думка, 1989. – 119 с.

14. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР, 1917–1952 гг. / [сост. А.А.Герцензон]; под ред. И.Т. Голякова. – Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1953. – 460 с.

15. Энциклопедия государства и права / Под ред. П. Стучка. – М.: Издательство коммунистической академии, 1925-26 – Т. 1. – 1925-26. – 628 с.

16. Энциклопедия государства и права / Под ред. П. Стучка. – М.: Издательство коммунистической академии, 1925-26 – Т.2. – 1925-26. – 731 с.

17. Борьба с преступностью в Украинской ССР: сб. док.: В 2 т. / авт. очерка и сост. П.П. Михайленко. – К. : Высш. шк., 1966. – Т. 2: 1926–1967 гг. – 952 с.

18. Уголовный кодекс: научно-популярный практ. комментарий с доп. и изм. по 15 авг. 1927 г. / сост. М.Н. Гернет [и др.]; ред. М. Н. Гернет, А.Н. Трайнин. – М. : Изд-во «Право и Жизнь», 1927. - 390 с.

19. *Чепульченко А.М.* Сборник сравнительных таблиц уголовного законодательства Союза ССР, УССР и РСФСР / А.М. Чепульченко. – К. : [б.и.], 1962. – 50 с.

20. Кримінальний кодекс Української РСР: офіц. текст із змін. на 1 вересня 1958 р. та з дод. постатейно-систематиз. матеріалів. – К. : Держполітвидав УРСР, 1958. – 163 с.

21. Кримінальний кодекс Української РСР [Текст]. – К. : Держполітвидав УРСР, 1961. – 132 с.

22. Уголовное законодательство Союза ССР и Союзных Республик: В 2-х т. / сост. Л.И. Мандельштам [и др.]; отв. ред. Ф.И. Калинычев. – М. : Госюриздат, 1963. (Важнейшие законодательные акты Союза ССР и Союзных Республик). Т. 1. – [Б. м.]: [б.и.], 1963. – 656 с.

23. Уголовный кодекс Украинской ССР: Науч.-практ. комментарий / Н.Ф. Антонов [и др.]; отв. ред. В.И. Зайчук, С.С. Яценко. – 3-е изд., доп. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 879 с.

24. Уголовная ответственность за преступления против трудовых прав граждан и безопасности производства в Украинской ССР: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.715 / И.П. Лановенко; АН УССР, Объединенный совет Ин-та философии и Ин-та государства и права. – К. : [б.в.], 1972. – 48 с.

25. ICFTU Campaign on the Non-Payment of Wages in Russia. – Режим доступу: <http://www.warwick.ac.uk/fac/soc/complabstuds/russia/campaign.doc>.

Олейничук О.М. Сьомий та восьмий періоди розвитку українського суспільства та державності (початок ХХ ст. – наш час) у контексті кримінальної відповідальності за злочин, передбачений статтею 175 КК України

У статті досліджуються історичні передумови розвитку кримінальної відповідальності за невиклату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших, установлених законом виплат у період з початку ХХ ст. і до нашого часу.

Ключові слова: історичні передумови розвитку, кримінальна відповідальність, невиклати, заробітна плата, стипендія, пенсія, соціальний захист.

Олейничук А.Н. Седьмой и восьмой периоды развития украинского общества и государственности (начало ХХ ст. – наше время) в контексте уголовной ответственности за преступление, предусмотренное статьей 175 УК Украины

В статье исследуются исторические предпосылки развития уголовной ответственности за невыплату заработной платы, стипендии, пенсии или других, установленных законом выплат в период с начала ХХ столетия и до нашего времени.

Ключевые слова: исторические предпосылки развития, уголовная ответственность, невыплаты, заработная плата, стипендия, пенсия, социальная защита.

Oleinichuk O.M. The seventh and eighth periods of development of the Ukrainian society and statehood (the beginning of the 20th century – present time) in the context of criminal liability for the crime under the Article 175 of The Criminal Code of Ukraine

The article analyses the historic background of the development of criminal liability for non-payment of wages, scholarships, pensions or other payments established by law over the period from the beginning of the 20th century up to present.

Keywords: historic background of development, criminal liability, non-payment, wages, scholarship, pension, social protection.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2012.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ПРАВО
УГОЛОВНИЙ ПРОЦЕС,
ОПЕРАТИВНО-РАЗЫСКНОЕ ПРАВО
LAW OF CRIMINAL PROCEDURE,
OPERATIVELY-SEARCH LAW**

ПРАВИЛА СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ

Ю.Д. Претика

професор кафедри правосуддя

Національний університет імені Тараса Шевченка

А.В. Білаш

магістрант

Постановка проблеми. Тему даної статті можна віднести до тих, що зберігають свою актуальність стільки, скільки існує відповідний процесуальний інститут. Можна з впевненістю сказати, що доказування є найважливішим з інститутів цивільного процесу, оскільки в сучасних умовах саме через застосування його нормативних положень та дотримання правил доказування зокрема, і реалізується принцип змагальності.

Загальновідомо, що суд повинен отримати знання про факти, що мали місце в минулому, за допомогою доказів, адже, як правило, між процедурою розгляду і вирішення судової справи та моментом вчинення суб'єктами правовідносин юридично значущих дій, існує певний «розрив» у часі. Ця об'єктивно існуюча обставина правосуддя виключає отримання знання про факти минулого шляхом безпосереднього їх сприйняття судом та призводить до потреби доведення фактичних обставин, тобто виникає об'єктивна потреба у доказуванні. Саме про засоби реалізації потреби доказування і йтиме мова в даній статті.

Необхідно відмітити, що юридично грамотно довести права у суді можуть лише кваліфіковані юристи, але перевагу у реальному процесі матимуть найбільш юридично обізнані фахівці, які краще оперують правилами доказування і швидше орієнтуються в їх тонкощах. Саме все вищенаведене і свідчить про необхідність точного аналізу, дослідження та вдосконалення таких «правових засобів», як обов'язок доказування, його розподіл між сторонами судового процесу та реалізацію доказових презумпцій, які в сукупності і складають правила судового доказування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про актуальність дослідження обраної теми свідчить велика кількість теоретичних розробок провідних як вітчизняних фахівців у галузі цивільно-процесуального права: М.Й. Штефана, С.Я. Фурси, С.В. Васильєва, так і російських процесуалістів: М.К. Треушнікова та І.В. Решетнікової. У контексті даної роботи доцільно

зазначити вагомість внеску у розвиток теорії процесу доказування таких «класиків» радянської цивільно-процесуальної науки, як: А.Ф. Клейнмана, К.С. Юдельсона, Ф.Н. Фаткуліна.

Метою статті є спроба у відповідності з чинним цивільним-процесуальним законодавством України комплексно дослідити і охарактеризувати теоретичні та практичні положення існуючих засобів реалізації потреби доказування, які застосовуються під час розгляду і вирішення цивільних справ.

Основні результати дослідження. Як пише у своїй роботі Чернооченко С.І. особливість доказування полягає в тому, що воно виступає як право і обов'язок осіб, які беруть участь у справі. Вони, відповідно до ст. 27 ЦПК України [1, с. 11] мають право подавати докази, брати участь у їх дослідженні, давати усні і письмові пояснення суду, подавати свої доводи, міркування та заперечення, тобто мають право на доказування. Сторони, подаючи докази, реалізують своє право доказування й одночасно виконують обов'язок по доказуванню, оскільки згідно із ч. 3 ст. 10 ЦПК України закріплюється правило, за яким кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Обов'язок по доказуванню покладається також на третіх осіб, прокурора, органи державного управління та інших осіб, які беруть участь у справі і в правовому становищі прирівнюються до сторін, відповідно до ст. 31, 34 ЦПК України. Отже, обов'язок по доказуванню покладається на того, хто звернувся за допомогою до суду [2, с. 169].

Позивач, звернувшись до суду за визнанням його права повинен переконати суд, що це право насправді у нього є. Як пише Бугаєвський, давньо-німецький процес стояв на іншій точці зору; він виходив з того, що раз позивач з'явився до суду і щось вимагає, то очевидно, він на це має право, а відповідач повинен спростувати його претензії. Ця точка зору давньо – німецького права не перейшла в сучасне законодавства, в основі яких покладена рецепція римського права, відповідно до якої, позивач насамперед повинен довести правильність своїх тверджень. Якщо відповідач просто заперечує нічим недоказані твердження позивача, він не зобов'язаний доводити правильність свого заперечення, але якщо відповідач приводить в спростування позову свої заперечення, то і він повинен їх довести. На цій позиції побудований і Цивільно-процесуальний кодекс України, який говорить: кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається, як на підставу своїх вимог і заперечень [3, с. 44].

На сучасному етапі розвитку цивільно-процесуального права, замість поняття «обов'язок доказування» використовують термін «тягар доказування» (onus probandi), який, на думку Є.В. Васьковського, є технічним терміном, нерівнозначним терміну «обов'язок доказування»: оскільки у сторін, взагалі, немає процесуальних обов'язків – сторони вільні не здійснювати ніяких процесуальних дій. Але так як сторона, яка бажає виграти справу, повинна довести обставини, на яких вона засновує свої вимоги або заперечення, то і кажуть, що на ній лежить «тягар доказування» цих обставин. Таким чином, під «тягарем доказування» розуміється необхідність для даної сторони встановити обстави-

ни, нез'ясованість яких може спричинити за собою невігідні для неї наслідки [4, с. 108].

Тягар доказування розуміється як обов'язок сторони посилатися на юридично значимі факти, встановлення яких необхідне для захисту її інтересів. Сам суд, жодних фактів на обговорення не ставить, оскільки суд покликаний не захищати права, а вирішувати спори про права, на підставі наданих сторонами доказів, без жодної участі у напрямі справи і дослідженні доказів. Суттєвою ознакою тягара доказування є те, що предмет доказування визначається виключно сторонами. Тому, визначити юридичну значущість усіх фактів, їх повний об'єм для захисту свого права, без допомоги суду стороні буває виключно важко [5, с. 25].

На мою думку, обов'язок доказування – це необхідність вчинити певну дію, невиконання якої тягне за собою настання відповідальності у вигляді несприятливих процесуальних наслідків. Останні є характерними для цивільного процесу, оскільки в силу дії принципу диспозитивності, ініціативності сторін, вони (сторони) самі будують модель своєї поведінки (стратегію доказування), тобто, вони самостійно обирають чи реалізовувати їм свої права, чи виконувати їм свої обов'язки. Треба відмітити, що у випадку невиконання стороною свого обов'язку щодо доказування певної обставини настають несприятливі наслідки процесуального характеру у вигляді визнання цієї обставини недоказанною.

На мою думку, необхідно зосередити увагу і на внутрішній структурі обов'язку доказування, який, як пише Т.А. Лілуашвілі, має матеріально-правовий та процесуальний зміст [6, с. 13].

Матеріально-правовий компонент проявляється в тому, що в разі невиконання стороною обов'язку доказування суд вправі визнати спірний факт неістинним, тобто неіснуючим. Процесуальне зміст обов'язку по доказуванню проявляється в діях за поданням доказів, відстоювання своїх тверджень у ході дослідження доказів, тобто в процесуальній діяльності. Виходячи із наслідків недотримання матеріально-правового та процесуального компонентів, можна зробити висновок, що вони мають однаковий наслідок, характерною особливістю якого є його процесуальний характер.

Заслугує на особливу увагу питання про право суду безпосередньо вимагати докази, якщо він вважатиме неможливим розгляд справи на підставі наявних доказів. На погляд С.В. Васильєва, у випадку, якщо сторони, які знають про обсяг фактів, що підлягають доказуванню, не подають доказів для обґрунтування своїх вимог і заперечень та не заявляють відповідних клопотань, суди не повинні з'ясовувати, які ще документи можуть підтвердити позиції сторін, і витребувати або «пропонувати подати» їх. При недоліку доказів завданням суду є вирішення спору з урахуванням правил про розподіл обов'язків з доказування. Тобто суд не має права пропонувати подати конкретні докази, якщо на них немає посилання в позовній заяві або запереченні на позов, інакше він стає «пособником» того або іншого учасника процесу». Суд не повинен робити більше того, про що просять сторони.

На підставі вищевикладеного слід зазначити, що роль суду в процесі доказування у цивільному судочинстві полягає в тому, що він повинен створи-

ти особам, які беруть участь у справі, необхідні та рівні процесуальні умови для всебічного і повного дослідження обставин справи. Для виконання цієї ролі суд: а) роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, у тому числі з подання доказів і розподілу тягара доказування; б) попереджає осіб, які беруть участь у справі, про можливі наслідки здійснення або нездійснення ними процесуальних дій; в) у випадках, передбачених процесуальним законом, робить особам, які беруть участь у справі, з їх клопотань сприяння у поданні доказів [7, с. 145].

Отже, обов'язок доказування є необхідним елементом здійснення процесуальних дій з доказування, він забезпечує можливість настання несприятливих наслідків для захисту суб'єктивного права або законного інтересу. Оскільки процес доказування зазвичай двосторонній, то виникає потреба в розподілі обов'язків по доказуванню.

Якщо обов'язок доказування – це міра поведінки, то розподіл обов'язків по доказуванню – це правило, яке нормативно викладене у ч.1 ст.60 ЦПК України, відповідно до якого, кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, передбачених ЦПК України. Правила розподілу обов'язків по доказуванню ніби витікають із обов'язку доказування.

Вчені процесуалісти виділяють загальне правило по розподілу обов'язків з доказування та спеціальні правила по розподілу обов'язків з доказування. Загальне правило доказування обумовлене обов'язком доказування, закріпленого в ч. 3 ст.10 ЦПК України. І як пише Решетнікова І.В. формула даного правила достатньо проста:

- кожний доказує те, що стверджує;
- не доказує той, хто заперечує;
- суд визначає, що кожна із сторін доказує [8, с. 365].

Можливо, дана формула має своє походження із положення римського права: *Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat* – що в перекладі з латини означає: тягар доказування лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує [9, с. 301]. Таким чином, завжди доказуються факти твердження і ніколи факти заперечення.

Факти твердження – це матеріально правові факти, які незалежно від їх природи, впливають на зміну правовідношення, яке є предметом розгляду конкретного судового процесу. Тобто, факти твердження – це звичайні юридичні факти, з якими пов'язують виникнення, зміну та припинення правовідносин, які формують підставу позову, заперечення проти позову та підставу зустрічного позову.

Факти заперечення – не є юридичними фактами, тобто вони не встановлюють, не змінюють та не припиняють правовідносин між сторонами і на нашу думку, з тієї причини, що факт заперечення вважається таким, ніби його не було у дійсності, він не потребує доказування, оскільки не можливо доказати те, чого не було. Наприклад, відповідач стверджує, що не порушував права інтелектуальної власності. Але, якщо факт заперечення супроводжується юридичним фактом, то він стає фактом твердження і підлягає доказуванню.

Наприклад, якщо відповідач заперечує порушення авторського права на об'єкт інтелектуальної власності, на тій підставі, що він уклав ліцензійний договір з ліцензіаром – такий ліцензійний договір відповідач повинен надати суду для підтвердження факту його укладення, чим він доведе, що законно використовував право інтелектуальної власності.

Треба відмітити, що загальне правило доказування не можна трактувати так, що сторона повинна довести будь-які обставини, на які вона посилається. Від суду залежить вірне визначення фактів, які складають предмет доказування по справі, і лише такі факти, сторони повинні доводити, а не обтяжувати суд обговоренням питань, які не мають значення для справи.

Загальне правило доказування не застосовується, коли обов'язок по доказуванню за законом покладається на конкретну сторону, яка могла і повинна була забезпечити себе доказами у відповідності зі своїми інтересами. Винятки із загального правила розподілу обов'язків по доказуванню встановлюються окремими нормами матеріального права. Найбільш поширеним способом встановлення спеціальних правил розподілу обов'язків по доказуванню, є доказова презумпція, яка є похідною із правової презумпції, тобто припущення про існування факту або його відсутності, поки не доведено інше. Так, наприклад ч. 1 ст. 1166 ЦК України встановлює презумпцію вини [10].

В законодавстві України відсутня дефініція презумпції, однак, як пише під презумпцією слід розуміти:

- закріплене спеціальною нормою ;
- припущення про наявність або відсутність юридично значимої обставини;
- яке перерозподіляє доказові обов'язки учасників процесу [11, с. 659].

Треба наголосити на тому, що змістом презумпції є інформація ймовірна, що у більшості випадків допускає можливість її спростування стосовно конкретного випадку. Тобто презумпція може бути спростовна.

Враховуючи те, що правова презумпція міститься в нормах матеріального права, я наведу такі приклади, закріплені у законодавстві України, а саме:

- ст. 204 ЦК України – презумпція правомірності правочину;
- ч. 5 ст. 626 ЦК України – презумпція відплатності договору;
- ст. 1166 ЦК України – презумпція вини заподіявача шкоди;
- ч. 2 ст. 65 СК України – презумпція згоди іншого з подружжя на розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності;
- ст. 122 СК України – презумпція батьківства;
- ч. 2 ст. 173 СК України – презумпція права власності батьків на спірне майно.

Можна задати питання стосовно того, яким же чином діє правова презумпція при розгляді конкретної цивільної справи. Я наведу такий приклад, але спочатку зауважу, що правову презумпцію, яка використовується при застосуванні спеціального правила по розподілу обов'язків з доказування я буду вважати доказовою презумпцією.

Значить візьмемо такий приклад: позивач стверджує, що відповідач заподіяв шкоди його майну і він (позивач) посилається на такі факти, як:

- факт наявності шкоди;
- факт заподіяння шкоди відповідачем.

У силу дії презумпції вини, закріпленій у ч.2 ст.1166 ЦК України особа, яка завдала шкоду, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоду завдано не з її вини. Тобто відсутність вини у завданні шкоди повинна доводити особа, яка завдала шкоди. Таким чином, вважається що відповідач винен у заподіянні шкоди, і між ним та позивачем діє деліктне правовідношення. Для свого захисту відповідач може навести факт – заперечення (буквально він може сказати, що не завдавав шкоди майну), але слід пам'ятати, що факт заперечення не вносить жодних змін у правовідносини, оскільки він не є юридичним фактом, тому факт заперечення не вносить змін у деліктне правовідношення між відповідачем та позивачем, відповідно до якого відповідач вважається винним у заподіянні шкоди. Відповідачу залишається навести факт – твердження, для того щоб внести зміни (чи скасувати) у деліктне правовідношення між ним і позивачем, наприклад, відповідач може навести факт своєї відсутності у місці знаходження майна під час завдання йому шкоди. Таким чином, презумпція вини розподіляє обов'язки по доказуванню так, що факт заперечення, який є таким відповідно до загального правила розподілу обов'язків по доказуванню, змінюється на факт твердження – в силу дії спеціального правила з розподілу обов'язків по доказуванню. При цьому, факт твердження позивача свого значення не втрачає, але він перестає підлягати доказуванню.

Висновок. Як з'ясовано в процесі дослідження, такі правові засоби, як: обов'язок доказування, його розподіл між сторонами судового процесу та доказові презумпції є необхідними для ефективного здійснення правосуддя, та на мою думку «допомагають» суду в тому, що унеможливають таку ситуацію, коли суддя не може прийняти рішення по справі з причини відсутності належних, допустимих, та достатніх в сукупності доказів, на основі яких сторони могли б довести ті обставини, на які вони спираються, як на підставу своїх вимог та заперечень. Вищенаведений приклад як раз добре демонструє таку ситуацію.

А загалом можна зауважити, що рівень розвитку і досконалості сучасних правил доказування в українському цивільному-процесуальному праві та законодавстві в значній мірі визначає демократизм правосуддя і його здатність здійснювати захист прав і свобод, проголошених Конституцією України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільно-процесуальний кодекс України: станом на 01 вересня 2012 р. / Верховна Рада України // Офіційний вісник України від 07.05.2004 р., № 16. – С. 11.
2. *Чорнооченко С.І.* Цивільний процес: Навчальний посібник. – вид 2-ге, перероб. та доп.:– К. : Центр навчальної літератури, 2005.— 472 с.
3. *Бугаевский А.А.* Гражданский процесс в его движении / А.А. Бугаевский. – Л. : Воениздат. 1927. – 127 с.
4. *Васьковський Е.В.* Хрестоматія по гражданскому процессу. – М., 1996. – С. 457.
5. *Смышляев Л.П.* Предмет доказывания и распределения обязанностей по доказыванию в советском гражданском процессе. – М.. 1961. – С. 217.

6. *Лилуашвили Т.А.* Предмет доказывания и распределения бремени доказывания между сторонами в советском гражданском процессе: Автореф. канд. дис. – М., 1961.

7. *Васильев С.В.* Цивільний процес: Навчальний посібник. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 480 с.

8. *Решетникова И.В.* Доказывание в гражданском процессе: Учеб.-практ. пособие. – М. : Изд-во «Юрайт», ИД Юрайт, 2010 – 503 с.

9. *Философский энциклопедический словарь.* – М. : Советская энциклопедия. / [гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов]. – К., 1983.

10. Цивільний кодекс України: станом на 01 вересня 2012р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – №№ 40-44. – 2003. – Ст. 365.

11. Проблемы теории та практики цивільного судочинства: Монографія. / В.В. Комаров, В.І. Тертишніков. В.В. Баранова та ін.; За заг. ред. професора Комарова В.В. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 928 с.

12. Сімейний кодекс України: станом на 01 вересня 2012 р. / Верховна Рада України // Офіційний вісник України від 01.03.2002 р. № 7. – С. 1.

Претика Ю.Д., Білаш А.В. Правила судового доказування

У статті автором проаналізовано основні положення інституту доказування, спрямовані на розмежування таких теоретичних конструкцій, як право та обов'язок доказування, доказові презумпції, що спрощують порядок встановлення фактичних обставин справи та забезпечують постановлення судом законного та обгрунтованого рішення.

Ключові слова: правосуддя, процес доказування, право доказування, обов'язок доказування, презумпція, факт, правовідношення, процесуальні умови, процесуальний зміст.

Претика Ю.Д., Білаш А.В. Правила судебного доказывания

В статье автором анализируются основные положения института доказывания, направленного на разграничение таких теоретических конструкций, как право и обязанность доказывания, доказательные презумпции, упрощающие порядок установления фактических обстоятельств дела и обеспечивают вынесения судом законного и обоснованного решения.

Ключевые слова: процессуальные условия, правосудие, процесс доказывания, право доказывания, обязательство доказывания, презумпция, юридический факт, правоотношение, процессуальное содержание.

Prityka I.D., Bilash A.V. Rules of proof in court proceedings

The article analyses the key provisions of the Institute of proof, addressed to differentiation between such theoretical constructs as the right and the burden of proof, as well as evidentiary presumption that simplify the procedure for establishing the facts of the case and enable lawful and reasonable decisions to be taken by court.

Keywords: justice, process of proof, right to prove, burden of proof, presumption, fact, legal relationship, procedural terms, procedural content.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2012.

ОПЕРАТИВНЕ ІНІЦІУВАННЯ – СПЕЦІАЛЬНА РОЗШУКОВА ОПЕРАЦІЯ

І.В. Сервецький

*доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри управління в органах
внутрішніх справ НАВС*

Постановка проблеми. Завдання, які поставлені перед правоохоронними органами у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією можна вирішити за допомогою впровадження нових методичних науково-технічних розробок.

Такі наукові розробки у галузі оперативно-розшукової діяльності, в першу чергу забезпечать ефективне застосування оперативно-розшукової діяльності. Це можливо при здійсненні докорінної зміни кримінального та кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства України.

Слід зазначити, що такий взаємозв'язок та взаємозалежність норм права, пов'язаний з тим, що в Кримінальному кодексі України відсутній самостійний розділ (що нами неодноразово пропонувався) щодо відповідальності посадових осіб за корупційні діяння. Все це унеможливує застосування нових методичних та технічних розробок у використанні їх як доказів у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над питанням удосконалення комплексного оперативного документування і збору доказів у рамках проведення криміналістичних операцій працюють криміналісти Т.В. Авер'янова, В.А. Азаров, О.Я. Баєв, А.Р. Белкін, Р.С. Белкін, В.І. Комісаров., І.М. Комаров, В.А. Образцов, Н.І. Порубов, Н.П. Яблуков та інші.

Разом з тим проведення операцій у рамках оперативно-розшукової діяльності має деякі особливості, які пов'язані з філософсько-гносеологічною природою, видами, сутністю, змістом та направленістю. Такі операції повинні будуватися на принципах оперативно-розшукового права і носити негласний характер.

На наш погляд, спеціальна оперативно-розшукова операція має свою юридичну природу, законодавче та нормативне забезпечення, приписи та межі, а також юридичний порядок оформлення її результатів. Завдання спеціальних оперативних-розшукових операцій витікають із завдань оперативно-розшукової діяльності у боротьбі зі злочинністю та корупцією.

Мета дослідження – визначити сутність розшукових операцій.

Однією з таких операцій є оперативне ініціювання, яке, на наш погляд, дозволить успішно боротися із організованою злочинністю та корупцією серед високопосадовців.

Основні результати дослідження. Оперативне ініціювання як спеціальна оперативно-розшукова операція, предметом своєї діяльності визначає вручення предметів, речей високопосадовим особам, які стали на шлях зрадни-

цтва інтересам служби, вчиняють посадові та службові злочини, застосовують протекції та протекціонізм, насаджують суспільству злочинні схеми, сприяють поширенню організованої та корумпованої злочинності в Україні.

Злочинні дії високопосадовців сьогодні передбачені в Кримінальному кодексі, містить цілу низку статей, пов'язаних зі службовими злочинами, а отже і з корупцією. Це зловживання владою або посадовим становищем (ст. 364), перевищення влади або посадових повноважень (ст. 365), службове підроблення (ст. 366), службова недбалість (ст. 367), одержання хабара (ст. 368), давання хабара (ст. 369), провокація хабара (ст. 370). Реалії часу довели, що порушення законодавства, які можуть і повинні характеризуватися в якості корупційних діянь, вже не здатні вкластися у межі цих статей.

Доцільним було би доповнити Кримінальний кодекс новим розділом: корупційні діяння, вчинені службовими та посадовими особами, – статті якого передбачатимуть такі склади злочинів: корупційні діяння, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу; корупційні діяння, пов'язані з медичною діяльністю; корупційні діяння, пов'язані з посяганням на свободу людини; корупційні діяння, пов'язані з перешкоджанням здійсненню виборчого права та порушення особистих прав; корупційні діяння, пов'язані з порушенням особистих прав; корупційні діяння, пов'язані з перешкоджанням професійній діяльності; корупційні діяння, пов'язані з привласненням, розтратою, заволодінням, одержанням або вимаганням матеріальних цінностей; корупційні діяння, пов'язані з екологічною безпекою; корупційні діяння, пов'язані зі сприянням учасникам злочинних та терористичних організацій; корупційні діяння, пов'язані зі сприянням особам, які займаються операціями по незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; корупційні діяння, пов'язані з втручанням у діяльність правоохоронних органів та депутатів; корупційні діяння, пов'язані зі зловживанням владою або службовим становищем.

Поряд із запровадженням нових складів злочинів вимагають перегляду та розширення поняття «хабар». Предметом хабара нині є не обов'язково реальні гроші, вони можуть бути й «віртуальними». Законом не прописано дуже багато корупційних випадків, де в якості того ж хабара виступають саме такі «віртуальні» гроші. Це й ліцензування, й вилучення вигоди, й сумісні комерційні дії, і багато чого іншого. Отже, аби боротися з хабарництвом, треба насамперед чітко визначити саме сутність зміст корупційним діянням, пов'язаним з привласненням, розтратою, заволодінням, одержанням або вимаганням матеріальних цінностей.

Наступна проблема – це визначення поняття «високопосадовець». Словник синонімів української мови дає таке визначення «великий – який займає відповідну державну посаду, має широкі повноваження» [1].

Посадовими особами відповідно до Закону України «Про державну службу в Україні» (ст. 2) вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій [2]. У ст. 25 цього Закону зазначено

посади, які вважатимуться високими; особи, які їх посідатимуть, вважаться високопосадовцями. На наш погляд, повинен бути визначений особливий статус високої посадової особи в державі.

Умови, які повинні відповідати статусу високопосадовця:

- особливий статус;
- гідна заробітна плата;
- високі знання й уміння;
- встановлений порядок призначення;
- юридичні права;
- юридичні обов'язки;
- специфічне право підпису документів;
- спеціальні обмеження тощо.

Обов'язковою умовою є підписання Кодексу честі високопосадовою особою – документу, в якому вказані права, обов'язки, обставини, що передбачають відповідальність. Кодекс честі – це угода з державою, яка передбачає певні зобов'язання перед Президентом, Верховною Радою, народом України та обізнаність високопосадовця з тим, чого він не має права робити, перебуваючи на посаді.

Сьогодні слід констатувати, що високопосадовці є найбільш уразливими порівняно зі своїми колегами в інших країнах. Досі немає положення про Кабінет Міністрів, в якому повинні бути чітко оговорені час та умови для виконання високопосадовцями їх зобов'язань. Процедури тендерів, продажів, ліцензування не прописані, але у той же час не визначено законами дії високопосадовців під час процесу їх здійснення. Не прописані всі робочі моменти, що передбачають захист високопосадовця. Лише в цьому разі можна буде висувати конкретні звинувачення за порушення, що повинні бути передбачені Кодексом честі, адміністративним та кримінальним законодавством.

Високопосадовець має знати, що постійно перебуває під пильним оком громадян, колег і оперативних підрозділів, які повинні бути створені для цього у рамках МВС або інших правоохоронних структур, на кшталт, останні мають бути наділені правом здійснювати так звану оперативну перевірку високопосадовців [3] – ефективний захід боротьби з корупцією серед високопосадовчих осіб. Оперативна перевірка, згідно із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», має проводитися винятково за фактом порушення високопосадовцем взятих на себе письмових зобов'язань, причому вона повинна бути націлена не на конкретних осіб, а на визначені законом посади. «Рушійним» моментом для її здійснення можуть стати визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 6) нешироко оприлюднені підстави (особисті скарги, перевірки, аналітична робота) [4]. На наш погляд, така перевірка повинна здійснюватися у рамках операції, ініціатором якої є оперативний підрозділ [3]. Оперативне ініціювання визначається оперативним підрозділом як спеціальна оперативно-розшукова операція.

Ініціатором операції є оперативний підрозділ ОВС України. На наш погляд, доцільно визначити сутність ініціювання. В українській мові визначено ініціатор як особа, група осіб або організація, яким належить почин у

якій-небудь справі; зачинатель, починатель, засновник, основоположник, піонер [5].

Більше того ініціатор (від франц. *initiateur* – зачинатель) – людина, яка висловила якусь нову думку або людина (колектив), яка зробила почин у якійсь справі [6].

Для оперативного підрозділу у гносеологічному розумінні важливим є з'ясування сутності ініціатора (франц. *initiateur*, лат. *initiator*) – той, хто виявляє якусь ініціативу, започатковує щось [7]. Також зазначається, що ініціатор (фр. *initiateur*, лат. *initiator*) – той, хто діє, виявляє ініціативу в чому-небудь, зачинатель [8].

Разом з тим, нам важливо з'ясувати сутність ініціативи – перший крок у якій-небудь справі, почин, за ініціативою чиєю, з ініціативи чиєї – за чиєюсь порадою, вказівкою, на чиюсь пропозицію, тобто брати (взяти, забирати, перехопити т. ін.) ініціативу (до своїх рук, у свої руки) – випереджувати когось у дії, вчинку; самому братися за керування якоюсь дією або здатність висовувати нові ідеї, пропозиції; уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу; заповзятливість, зарадність, енергійність, підприємливість [5].

Крім того, ініціатива (франц. *initiative*, лат. *initium* – початок) – почин; активна, провідна роль у будь-яких діях, заповзятливість; ініціатива законодавча – право вносити проекти законів у законодавчий орган, який зобов'язаний обговорити їх і прийняти рішення [6]. Так зазначається, що ініціатива – спонукання до дії; почин; керівна роль у яких-небудь діях; підприємливість, здатність до самостійних активних дій; у міжнародному праві – пропозиція, висунута для обговорення; законодавча ініціатива – право вносити проекти законів на розгляд законодавчих органів, які зобов'язані обговорити їх і прийняти рішення [7]. Також ініціатива (фр. *initiative*, лат. *initiare* починати) – почин; керівна роль у будь-яких діях, підприємливість, здатність до самостійних активних дій; ініціатива законодавча – право вносити проекти законів у законодавчий орган з обов'язковістю для останнього обговорити їх і прийняти рішення [8].

Найбільш повно відображає сутність оперативного ініціювання значення поняття «ініціювання» (від лат. *iniciō* – збуджую, викликаю) – збудження ланцюгової хімічної або ядерної реакції унаслідок зовнішнього діяння на систему (напр., удару, світла), збудження детонації вибухової речовини за допомогою вибуху невеликої кількості запальної речовини [6]. Також зазначається, що ініціювання (лат. *iniciere* вбрасувати, збуджувати) – збудження ланцюгової хімічної або ядерної реакції унаслідок зовнішнього діяння на систему [8].

Важливим для розуміння операції слід зазначити, що реальні засоби дослідження складають наукові операції дійсно корисні для науки як специфічна форма пізнання природних та суспільних наук [9].

Таким чином, оперативне ініціювання – це спеціальна оперативно-розшукова операція, що здійснюється оперативними працівниками органів внутрішніх справ та іншими особами, наділеними таким правом, процес вручення державним службовцям та посадовим особам, які обіймають високі посади, за узгодженням з прокуратурою та санкцією суду предметів, речей, документів, у

тому числі заборонених до обігу, з метою фіксації процесу вручення цих предметів чи речей та прийняття відповідних законодавчих рішень відповідними органами [10].

Як будь-яка оперативно-розшукова операція оперативне ініціювання має такі етапи: задум, підготовка, планування, інструктаж, робочий етап (проведення операції), завершення операції, аналіз результатів операції.

Опитування оперативних працівників засвідчило, що понад 53,3 % респондентів вважають, що оперативне ініціювання це спеціальна оперативно-розшукова операція, а 23,3 % вважають, – що це провокація.

На запитання, який оперативний підрозділ повинен здійснювати оперативне ініціювання, 10 % опитуваних вказали на ГУБОЗ МВС України, а 6,6 % – зазначили, що це повинно відноситись до компетенції Національного бюро розслідування, 86,6 % – стверджують, що повинно бути компетенцією всіх оперативних підрозділів.

Щодо кола осіб, відносно яких повинно здійснюватись оперативне ініціювання 6,6 % опитуваних вважають, що повинно здійснюватись відносно високопосадових осіб керівництва Кабінету Міністрів України, Верховної Ради та Адміністрації Президента, а 13,3 % зазначили, що ще й керівництва областей, КМУ, Верховної Ради і Адміністрації Президента, а за керівництво районів, областей, КМУ, Верховної Ради, Адміністрації Президента вказали понад 53,3 %.

Для того, щоб здійснити оперативне ініціювання необхідно виносити постанову, яку повинні затверджувати керівники усіх оперативних підрозділів вказало понад 90 % опитаних, лише тільки 10 % серед опитуваних висловили думку, що такі постанови повинні затверджувати керівники ГУБОЗ МВС України.

Після одержання відповідного дозволу Верховного Суду чи Апеляційного Суду та узгодження дій із прокуратурою здійснюється оперативно-технічна фіксація процесу вручення тільки тих предметів, речей, що зазначені у постанові. Що стосується санкціонування такої постанови, то 73,3 % опитуваних погодились з тим, що санкціонувати повинен суддя Апеляційного Суду, а 6,6 % вказали на суддю Верховного Суду.

Також понад 60 % опитуваних вказали, що такі постанови необхідно узгоджувати із прокурорами областей, а 13,3 % таке право надали Генеральному прокуророві.

При проведенні спеціальної оперативно-розшукової операції щодо вручення предметів, речей документується спосіб їх передачі, вага, об'єм та розміри. Такі заходи необхідно ретельно планувати, на що вказали понад 93,3 % опитуваних.

Проведення операції повинно фіксуватися за допомогою ОТЗ, що не треба санкціонувати, 80 % опитуваних вважають контроль переговорів у громадських місцях, 26,6 % – контроль телефонних переговорів за заявою потерпілих, 46,6 % – проникнення до будов, приміщень, що не віднесені до жилих, та інших приміщень, 36,6 % – контроль записів, схем, що не віднесені до листування, і 83,3 % – за відеоконтроль у громадських місцях.

На питання чи повинно проведення операції фіксуватися за допомогою ОТЗ, які санкціонуються судом 70 % опитуваних віддали свою думку за негласний слуховий контроль у приміщеннях та негласне проникнення до житла та іншого володіння особи, 86,6 % – за негласний контроль телефонних переговорів, 60 % – за негласний контроль поштово-телеграфних та інших відправлень.

Понад 73,3 % опитуваних вважають, що проведення операції забезпечується за допомогою зовнішнього спостереження, 70 % – за допомогою особистого пошуку, оперативному огляду та оперативній установці надають перевагу 63,3 % опитуваних, а 60 % вважають, що проведення операції забезпечується за допомогою розвідувального опитування.

Думку, що проведення операції забезпечується за допомогою агентів висловили 80 % опитуваних, 60 % – негласних оперативних працівників, 53,3 % – інформаторів, 46,6 % – штатних негласних працівників, 40 % – гласними оперативними працівників, 36,6 % вважають, що за допомогою офіцерів-нелегалів та резидентів, і 23,3 % – утримувачів явочних та конспіративних квартир.

Після вручення працівники та особи, які братимуть участь у цьому процесі, повинні терміново скласти всі документи, які теж мають бути законодавчо визначені, і подати їх судді.

Близько 90 % опитуваних рахують, що матеріали операції необхідно використовувати у кримінальному судочинстві, і лише 10 % не погоджуються з цим.

Також 90 % опитуваних вважають, що необхідно легалізувати матеріали, які отримуються при проведенні операції.

На питання в якому об'ємі треба легалізувати інформацію, яка отримана при проведенні операції, 30 % опитуваних зазначили, що потрібно повністю легалізувати, а 33,3 % вважають, що частково та окремі документи, і лише 3,3 % не погодилися з вищевказаними варіантами відповідей.

Також 96,6 % опитуваних вважають, що необхідно розробити універсальні оперативно-процесуальні документи, а решта 3,4 % іншої думки.

Крім цього, 63,4 % опитуваних вважають, що це повинні бути змішані документи оперативно-процесуального впровадження, 20 % вважають, що це повинні бути документи процесуального впровадження, а 16,6 % – документи оперативного впровадження.

Останній дає всім цим діям оцінку: він переглядає матеріали, аналізує юридичні норми, чинники тощо. Причому, оперативні працівники не мають права приймати рішення – в їхні обов'язки входить лише забезпечити суддів цими матеріалами. Судом має бути прописаний кожен крок: як треба аналізувати цю інформацію і хто це має робити [11].

Дії високопосадової особи можуть бути як активними, так і неактивними.

У першому випадку набагато простіше притягнути посадовця до відповідальності (якщо, наприклад, на півці буде зафіксовано, як посадовець каже або вказує, куди йому покласти, що зробити, куди перевести гроші, на який рахунок, купити який білет, предмети, речі тощо).

Неактивні дії високо посадової особи полягають у його злочинній бездіяльності. У цьому разі високопосадовець замовчуватиме факт вручення йому предметів, речей, або, виявивши цього хабара, протягом певного часу (встановленого законом) не повідомить про цей факт у відповідні органи, а після цього користується цими предметами, речами, вилучаючи вигоду з цього, – вони вважатимуться доказом бездіяльності та можуть вважатися як протизаконні.

Слід зазначити, що громадяни дуже часто провокують високопосадовців, і саме тут закон повинен встати на захист останніх шляхом запровадження конкретної законодавчої норми. Якщо високопосадовець виявить якийсь пакет чи предмет, що не належить йому, він, не торкаючись знахідки, має викликати охоронний підрозділ, аби його працівники здійснили комплекс певних процедур. Якщо на предметі чи грошах не буде виявлено жодних слідів, до кримінальної відповідальності має притягуватися особи, які спровокували злочин.

Корупційні дії високопосадової особи можуть тривати роками. В цьому разі для вжиття заходів щодо високопосадовця буде достатньо лише одного факту. Причому, зовсім не обов'язково, що його буде притягнуто до кримінальної відповідальності. Вона настане лише у разі наявності ознак злочину. Але якщо в процесі оперативної перевірки виявиться, що посадова особа схильна до вчинення злочину, і судом її може бути звільнено від кримінальної відповідальності, але при цьому обов'язково усунуто з посади. Підстави для цього виступатимуть порушення адміністративного впровадження та рішення по справі.

Кримінальний кодекс визначає провокацію хабара (ст. 370 «Провокація хабара») як свідоме створення службовою особою обставин та умов, що зумовлюють пропонування ... [12]. З огляду на цю чинну норму, дії оперативних працівників, які дають або пропонують через певних осіб хабар з метою викриття нечистої на руку особи, перебувають на межі закону. Отже, прокуратура має право порушувати за такими фактами кримінальні справи. Але тут маємо колізію: провокація хабара закладена вже в самому законодавстві: якщо в оперативного працівника немає об'єктивної можливості діяти іншим чином, він приймає суб'єктивне рішення, а це вже є порушенням, бо не виступає нормою закону. До того ж подібна «творчість» може виявитися помилковою, упередженою. Помилки можна виключити, лише створивши чітку систему: суд даватиме санкцію, прокурор – наглядатиме, оперативний працівник – здійснюватиме та технічно документуватиме процес. Результати передаватимуться на розгляд до суду, який вирішуватиме, чи є тут склад злочину та чи законно здійснено захід. За таких умов жоден оперативний працівник не йтиме на порушення.

Як само планує проводити роботу працівник оперативного підрозділу, ніхто не може проконтролювати. Кримінальний кодекс України визначає право міліції на здійснення оперативно-розшукових заходів [12], Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» – підстави для їх здійснення [4], але й досі не існує чіткого переліку цих заходів. Отже, все, що робить оперативний працівник у цьому напрямі, він робить на власний страх та ризик. Оперативна

перевірка будь-якої інформації, зокрема й щодо високопосадових осіб, має бути одним із оперативно-розшукових заходів, але в Законі України «Про ОРД» такої норми немає й досі. Якщо буде узаконено оперативну перевірку співробітниками оперативних підрозділів і вона вважатиметься законною дією, ані прокуратура, ані посадовець не матимуть права заявити, що оперативний працівник порушив законодавство, удавшись до недозволених дій.

Те, що оперативні працівники роблять кожен день і залишаються при цьому незахищеними законом, у законодавстві країн розвинутої демократії давно узаконено. Так, у Сполучених Штатах визнано доказами магнітофонну плівку, мікрочіпи та інші електронні носії, на яких зафіксовано факти протиправної діяльності. Будь-яка особа (не обов'язково правоохоронець), що використовує ці технічні засоби, письмово підтверджує, що зобов'язується добровільно застосувати цю техніку, записати розмову і дати свідчення в суді. Переданий у правоохоронні органи запис розшифровується і виступає у суді доказом у кримінальній справі. У нашій практиці доказом у справі виступає протокол з відповідними додатками, складений уповноваженими на те особами (ст. 65) [12]. Отже, ні плівка, ні те, що записано на плівці, не можуть виступати в якості доказів. Що ж до протоколу, то він є суб'єктивним викладенням того, що записано на плівці. Якщо одним реченням, то в американському правосудді первинним, а отже й доказом у справі, є магнітний носій, а вторинним – протокол та інші процесуальні документи. В українському правосудді все навпаки. Суд може вислухати пояснення щодо зроблених записів, навіть прослухати їх, але доказом вони можуть виступати чи ні в залежності від внутрішнього переконання судді. Якби у вітчизняному законодавстві було закріплено норму про те, що безпосереднім доказом є магнітні та інші електронні носії, описані, розшифровані та подані у суд, це могло би кардинально змінити стан справ у боротьбі зі злочинністю.

Висновок. Таким чином, чому питання, яке стало темою цього матеріалу, давно не існує як проблема в країнах розвинутої демократії? Відповідь дуже проста: тому що там до найменших дрібниць розписано всі процедури, що виконуються посадовими особами. Кожен високопосадовець знає, що йому дозволяється, а що – ні, як вчиняти у певній конкретній ситуації; він впевнений, що держава оберігає його та захищає за допомогою закону від провокацій. Важлива деталь: захищені при цьому як високопосадовець, так і той, хто має стежити за додержанням ним законодавства. З конкретними пропозиціями у цьому напрямку виходили вітчизняні фахівці-правознавці та практики. Втїливши ці розробки у життя, можна було б набагато результативніше боротися з корупцією у державі, забезпечити українським високопосадовцям можливість чесно і прозоро працювати, а тих, хто тільки ступив на злочинний шлях, оперативно викривати.

Як і в зарубіжній практиці передбачатиметься водночас захист посадових осіб і тих, хто за службовим обов'язком повинен стежити за їхньою чесністю.

Справа за дрібницею: втілити все це у життя, аби вони не залишилися добрими намірами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Словник синонімів української мови. – К. : Наукова думка. 2001. – С. 213.
2. Про державну службу в Україні: Закон України від 11.07.1995 // Відомості Верховної ради України. – 1995. – № 29. – Ст. 116.
3. *Сервецький І.В.* Оперативна перевірка високопосадових осіб як ефективний засіб боротьби з корупцією // Науковий вісник НАВСУ № 2, 2005. – С. 29-41.
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 // Відомості Верховної ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
5. Новий тлумачний словник української мови. – Т.1. – К. : АКОНІТІ. – 2001. – 926 с.
6. Словник іншомовних мов / За ред. Мельничука. – К, 1977. – 775 с.
7. Словник іншомовних мов. – К. – 2000. – 1017 с.
8. Словарь иностранных слов. – М. : Русский язык. – 1987. – 607 с.
9. Дюи Т. Теория науки. – Москва : Наука, 1983. – С. 100.
10. *Сервецький І.В., Гелетей В.В.* Поняття спеціальної оперативно-розшукової операції // Науковий вісник НАВСУ ч. 2. – № 1, 2005. – С. 73-82.
11. *Сервецький І.В.* Оперативна перевірка високопосадових осіб як ефективний засіб боротьби з корупцією // Науковий вісник НАВСУ № 2. – 2005. – С. 29-41.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2001. – 1104 с.

Сервецький І.В. Оперативне ініціювання – спеціальна розшукова операція
Стаття присвячена актуальній темі – проведення спеціальної розшукової операції. Розглянуто теоретичні питання оперативно-розшукової діяльності, її сутність та зміст.

Ключові слова: спеціальна операція, оперативне ініціювання.

Сервецький І.В. Оперативное иницирование – специальная розыскная операция

Статья посвящена актуальной теме – проведение специальной розыскной операции. Рассмотрены теоретические вопросы оперативно-розыскной деятельности, ее сущность и содержание.

Ключевые слова: специальная операция, оперативное иницирование.

Servetskyi I.V. Operational initiation – a special investigation operation

The article focuses on an important issue – holding a special investigation operation. The theoretical constructs of operational investigation activity, its nature and content have been explored.

Keywords: special operation, operational initiation.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2012.

**ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ
НАВАНТАЖЕННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ
В СІМЕЙНО-ШЛЮБНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕМОКРАТІЙ**

Є.П. Білоножко

*кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Більшість сучасних досліджень направленні на виявлення суто правових колізій та вирішення їх згідно з буквою закону, натомість, філософсько-культурологічна складова правових феноменів цікавить вузьке коло фахівців. У мінливу добу сьогодення, постає гостра проблема теоретичного та понятійного осмислення насамперед загальнолюдських та культурологічних (а не тільки правових) засад укладання шлюбу. У ЗМІ постійно обговорюється тема кризи сімейно-шлюбних відносин, статистика вказує на безперервне зменшення кількості народжуваності та збільшення кількості розлучень відносно кількості одружень. На законодавчому рівні виникають ініціативи у той або інший спосіб вплинути на шлюб та родинну (заборона пропаганди гомосексуальності, ювенальна юстиція, обмеження віку жінок, щодо можливості штучного запліднення, оподаткування бездітних громадян). Данні законодавчі проекти потребують більш детального розгляду, але з огляду на їх ідеологічний потенціал та соціально-культурні причини та наслідки. Оскільки, така законотворчість викликає резонанс не тільки в українському суспільстві, але й на міжнародній арені.

Сім'я є тотальним і базисним інститутом суспільного життя, тому будь-які правові ініціативи у даній сфері варто осмислювати насамперед на теоретичному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження у сфері сімейного права в Україні чисельні так, автори Л. Баранова, В.Борисова, В. Жилінкова, С. Шимон та інші звертають увагу у свої працях насамперед на особливості юридичної сторони сімейного права України. Натомість А. Баумайстер, Г. Кришталь, Н. Лісовська, О. Маслак, К. Рассудіна, Т. Ящук у своїх роботах акцентують увагу на філософській рефлексії законодавчої системи, загалом, і України, вчасності. Та робіт пов'язаних із родинною проблематикою у контексті філософсько-правової та культурологічної рефлексії ще й досі не достатньо.

Метою статті є висвітлення основних філософсько-культурологічних тлумачень термінів сімейно-шлюбного законодавства західноєвропейських демократій.

Основні результати дослідження. Юридичне, культурно-історичне та повсякденно-побутове наповнення таких термінів як «родина», «шлюб», «кохабітація», «партнерський союз», «подружжя» та інших - має протилежне або навіть взаємовиключне значення. Як наслідок, така ситуація породжує моральний та правовий нігілізм у суспільстві та законодавстві.

Особливе зацікавлення у вивченні родини, як окремого явища суспільства, розпочалося у кінці 60-х початку 70-х років ХХ ст. Це було пов'язано з новими демографічними дослідженнями, які проводились у той час. Дослідники виявили, що темпи народжуваності у багатих країнах поступово зменшуються, а жінки почали все пізніше народжувати, також збільшилась кількість розлучень. Данні тенденції характерні країнам Західної Європи, Сполученим Штатам Америки, Канади, Японії, Південної Кореї та Австралії (американський соціальний філософ Ф. Фукуяма називає ці країни і ряд інших країн державами західної моделі демократії, де найбільшою цінністю є людська особистість [4 с.20 та 32-34]. З огляду на це – ми не вживаємо, традиційного для юриспруденції поділу на правові системи, а пропонуємо термін – західноєвропейських демократій, тобто така соціально-політична система, де найвищою цінністю є людська особа). Ці та багато інших причин спонукали обміркувати та пояснити процеси, що вже почали виникати у сучасній родині. Загалом ми можемо виокремити декілька головних причин, що були передумовою детальнішого вивчення змін у родині:

- 1) досягнення рівноправності між жінками та чоловіками (насамперед політичний характер рівності);
- 2) секуляризація шлюбу (допустимість розлучення та акцептація цього явища суспільством);
- 3) поява якісних та недорогих контрацептивів та добровільна бездітність;
- 4) індивідуалізм, як домінуюча життєва стратегія.

Подальші десятиліття тільки підтвердили тенденції, що розпочалися у середині ХХ ст. Уже у кінці 80-х та початку 90-х років такі соціальні філософи, як Ч. Тейлор, Ю. Габермас, А. Тофлер, Ф. Фукуяма, Е. Рудінеску, Л. Лакроїс, Ф. Адамській та інші, торкаючись теми соціуму, виділяють у своїх роботах родину в окрему сферу досліджень. Варто зазначити, що дана проблематика була у полі зору філософів уже давно і особливо тих, які будували завершені філософські системи як-то Ф.Г. Гегель або К. Маркс. А питання природи та сутності сім'ї та подружжя першим розглянув Аристотель, і саме його дефініція родини та шлюбу стала класичними та ввійшла не тільки у філософський, але й повсякденний вжиток: «Сім'я – основа суспільства».

Для розгляду сімейно-шлюбних відносин, як об'єкту філософсько-правового пізнання потрібно, чітко визначити та уніфікувати понятійно-категоріальний апарат. Це стосується таких термінів:

- Шлюб (лат. *matrimonium* англ. *marriage*)
- Сім'я та Родина (лат. *familia* англ. *family*)

- Подружжя (лат. *matrimonium*)
- Кохабітація або конкубінат (лат. *concubinatus*)
- Партнерський зв'язок (англ. *civil union*)
- Гетеросексуальна сім'я (англ. *Heterosexuality family*)
- Гомосексуальна сім'я (англ. *Same-sex marriage* також використовуються інші терміни, для позначення даного поняття «*gay marriage*», «*gender-neutral marriage*», «*equal marriage*», «*lesbian marriage*», «*homosexual marriage*», «*single-sex marriage*», and «*same-gender marriage*».)
- Стать (лат. *sexus* англ. *sex*)

Потреба визначення вищезазначених понять пов'язана перш за все із проблемою не розмежування їх у масовій свідомості. Понятійна плутанина призводить до можливості маніпулювання цими термінами в інтересах тієї чи іншої ідеологічної позиції.

Визначення даних понять пропоную робити у трьох площинах, в яких вони використовуються :

- Юридичний аспект — пов'язаний із визначенням, вище наведених понять, у сучасному європейському та американському праві.
- Культурно-історичний аспект — відображає культурне та історичне наповнення даних понять протягом їхнього формування у Європі (юдео-християнська традиція).
- Повсякденно-побутовий аспект — відображає, як вживаються данні поняття у побуті (масова свідомість).

Серед питань, що насамперед постають при аналізі даних аспектів варто виокремити наскільки визначення одних і тих же понять взаємопов'язане між собою? Чи існують суперечності під час вживання одного і того ж терміну у різних аспектах? За умови існування суперечностей чи не узгоджень виявити та пояснити їх причини?

Юридичні визначення відрізняються між собою у різних країнах, тому варто спробувати дати узагальнене визначення, яке є найбільш розповсюджене серед більшості європейських країн та в Сполучених Штатах Америки, Канаді.

Шлюб — це добровільна згода між чоловіком та жінкою, яка має на меті спільне проживання, створення родини та виховання дітей.

Подружжя — означення стану в якому перебувають два індивідуума, що мають на меті створення сім'ї та можливе народження дітей.

Шлюб може розрізнятися відповідно на :

- Цивільний (громадянський) шлюб є таким, що зареєстрований органами державної реєстрації, тобто легалізований і легітимований державою.
- Церковний шлюб — легалізація зв'язку індивідів перед Церквою.
- Конкордатний шлюб — це церковний шлюб, що визнається державою.

Визнання передбачає або спеціальний договір із Церквою, або рівноправність у праві надання шлюбу як відповідним держслужбовцям, так, і церковним служителям.

Сім'ю складають мінімум дві особи (вони можуть бути у довільній статевій комбінації, сім'єю може бути одна доросла особа із легально належною до

неї дитиною), які спільно проживають, пов'язані емоційно і економічно, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я – це спільнота.

Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно [1].

Відповідно термін «родина» має тотожне значення терміну «сім'я». Однак, термін «родина» на відміну від «сім'ї» характеризується більшою, ніж двоє, кількістю членів та міцними між особистісними зв'язками, тому у консервативному розумінні буде більш доречним буде вживання поняття «родина», а для ліберального термін «сім'я».

Кохабітація або конкубінат – тривале співжиття двох людей без офіційного повідомлення державних органів реєстрації. У більшості європейських країнах законодавство прирівнює конкубінат до шлюбу. Моментом визнання державою конкубінату шлюбом можна вважати судовий процес з поділу майна, оскільки саме під час даного процесу свідки вказують на те, що дані особи проживали як сім'я, що автоматично прирівнює дану пару до подружньої пари або ж нотаріально зареєстрованого акту про співжиття.

Статевий фактор при визначенні вже не відіграє ролі, підняття цього питання для певних середовищ може видаватися не толерантним або сексистським. Ділити людей за статтю або прив'язувати до цього певну увагу стало політично некоректно. Європейський парламент у 1994 р. рекомендував державам-членам «виключити перешкоди у легалізації постійних гомосексуальних зв'язків». Проте держави, що належать до ЄС незобов'язані жодними загальноєвропейськими нормами до врегулювання даного питання, відповідна ухвала Європарламенту носить виключно рекомендаційний характер. З того часу розпочався тривали процес легалізації одностатевих стосунків, який рухається двома напрямками: або визнання одностатевих стосунків, як окремої форми співжиття, що подібне до подружнього життя (коhabітація і партнерських зв'язок), або цілковите правове прирівняне гомосексуальних зв'язків до гетеросексуальних шлюбів (гомосексуальний шлюб).

Кохабітація в сучасному європейському праві регулює не тільки гетеросексуальні зв'язки, але й гомосексуальні зв'язки. Зокрема, у таких країнах, як Андора, Австрія, Хорватія, Угорщина, Португалія, Італія поряд із можливістю реєстрації гетеросексуального співжиття (коhabітації) є можливість реєструвати гомосексуальну коhabітацію. Парам, що зареєстровані, як гомосексуальний конкубінат, належать такі ж самі права, що і гетеросексуальний конкубінату, окрім можливості всиновлювати дітей, але наприклад у Голландії чи Швеції легальне всиновлення можливе.

Партнерський зв'язок – це санкціонований державою правовий зв'язок між двома особами будь-якої статі. Після легалізації даного зв'язку гомосексуальна пара набуває частину прав, що має гетеросексуальне подружжя, головним чином – майнові права. Партнерський зв'язок менш формалізований ніж подружжя, це стосується його укладання і розв'язання – держава не піклується про тривалість партнерського зв'язку на відміну від подружжя. Правова регуляція даного зв'язку у більшості країн має подібний характер. Для реєст-

рації партнерського зв'язку достатньо, щоб тільки одна особа була громадянином держави, де дозволена дана реєстрація або проживала достатньо тривалий час у цій державі. Особи, які укладають даний зв'язок мають бути повнолітні, не можуть бути родичами, не можуть залишатися у попередньо зареєстрованому партнерському зв'язку або подружжі. Головна різниця між подружжям та партнерським зв'язком полягає у декількох відмінностях:

- гомосексуальні пари не можуть всиновлювати дітей;
- жінка, що зареєстрована у партнерському зв'язку, не може скористатись штучним заплідненням для народження дитини;
- не є можливим церковний шлюб, якщо церква не визнає гомосексуальних пар.

Церемонія реєстрації гомосексуальних зв'язків подібна до реєстрації шлюбу [7, с. 99-102].

Інститут партнерських зв'язків формально вводить у правове поле існуючі гомосексуальні пари, полегшуючи юридичні, економічні та соціальні зв'язки, що вже існують між двома особами. Цей інститут покликаний понятійно та формально відрізнити шлюб, що має релігійний та культурний вимір.

Інститут партнерського зв'язку існує у 12 європейських країнах та у 5 країнах поза Європою (Аргентина, Австралія, Нова Зеландія, США, ПАР). Першою країною у світі, що визнала гомосексуальне партнерство стала Данія у 1986 р., приймаючи «Закон про спільне домашнє господарство», на підставі якого пари, що проживали спільно понад 2 роки набували прав, що прислугують тільки подружній парі. Головною дискусійною проблемою у реєстрації гомосексуальних партнерств було питання усиновлення дітей. Сам факт проживання дітей у гомосексуальних зв'язках відомий тривалий час у більшості країн Заходу (діти, що проживають із гомосексуальними парами походять або від попередніх гетеро сексуальних зв'язків, або всиновлені одним із партнерів або народжені одним із партнерів). У більшості країн обмежується право до усиновлення дітей або до можливості народити дитину за допомогою штучного запліднення. Проте все більш розповсюджується практика дозволу всиновлювати дітей свого партнера зокрема у таких країнах, як: Данія, Швеція, Ісландія, Франція, Фінляндія, Німеччина, Велика Британія, але у Чехії дозволяється виховувати, але не всиновлювати [6, с. 28].

Швеція – це єдина країна у світі, що надала не обмеженні права до всиновлення гомосексуальних пар, тобто ці пари можуть всиновлювати дітей із-за кордону. Також у цій країні проводиться політика підтримки гомосексуального партнерства на одному рівні із підтримкою гетеросексуального подружжя.

Наявність права всиновлювати дітей або ж можливість скористатися із штучного запліднення дає підстави говорити про те, що гомосексуальні пари набувають всіх ознак сім'ї. Перша ознака – це взаємне піклування членів сім'ї та можливість до репродукції. Друга ознака це ступінь толерантності та відкритості, з якою гомосексуальні пари функціонують у суспільстві. Моральну оцінку доцільності дозволу всиновлювати дітей гомосексуальними парами ми давати не будемо, обмежившись констатацією того, що змінилась парадигма розуміння родини та подружжя. Психологічна ж слухність даного змін, щодо

виховання дітей одностатевими батьками залишається відкритою, адже не існує жодних довгострокових та комплексних досліджень на дану тему.

Гетеросексуальна сім'я — штучне створене поняття (1888 р.), для позначення сім'ї, що складається з осіб різних статей [2, с.120].

Гомосексуальна сім'я — термін, що використовується для позначення легалізованого зв'язку осіб однієї статі. (гомосексуалізм — термін запроваджений у 1869 р. угорським лікарем Кроєм Кертбені для медичного позначення плотського кохання осіб однієї статі).

Гомосексуальний шлюб, як юридичне визначення стосунків між особами однієї статі, існує в Іспанії, Голландії, Бельгії та Канаді. Цей термін фактично ототожнює гомосексуальну та гетеросексуальну сім'ю, що дає нам підстави говорити про появу некласичної сім'ї.

У 2001 р. Голландія надала гомосексуальним парам усі права та обов'язки, які має подружжя. Закон дозволяє також усиновлення дітей, проте всиновити можна тільки голландських дітей, це обмеження введено із метою уникнення правових проблем із іншими країнами.

Бельгія дозволила гомосексуальні шлюби у 2003 р., а двома роками пізніше дозволила таким парам всиновлювати дітей. Єдиною умовою є постійне проживання, принаймні однієї особи, що укладає шлюб, на території Бельгії мінімум 3 місяці.

Іспанія дозволила одностатеві шлюби у 2005 р. На відміну від голландської або бельгійської практики, для визнання гомосексуальних шлюбів в Іспанії було прийнято не окремий закон, а вдосконалено цивільний кодекс. Тим самим Іспанія стала першою країною, що цілковито зрівняла у правах та обов'язках гомосексуальні пари із гетеросексуальними парами. Так Іспанський парламент змінив 44 статтю Цивільного кодексу, де зазначається, що шлюб можуть укласти особи як протилежних статей, так і особи однієї статі. Наступні зміни полягали в зміні термінів у законі. Відповідно там, де колись говорилося: «батько», «мати» – зараз вживають термін «член подружжя». Ці правові зміни фактично ліквідовують будь-яке розрізнення між гомо- та гетеросексуальними парами. Тим самим із дефініції шлюб та сім'я було вилучено фундаментальний елемент різницю статей. Термін «стать» у угоду коректності та толерантності стало негативним тавруванням, що напевно може призвести до серйозних змін та проблем у суспільстві.

Єдиною країною поза Європою, що визнає гомосексуальний шлюб, є Канада. Так, суди Онтаріо, Британської Колумбії, Квебеку, Мінітобі, Нової Шотландії, Саскачевану, Нової Фландрії та Юканії визнали, що заборона шлюбів осіб однієї статі не відповідає до конституції. Таким чином, 87 % населення, що підпадає під юрисдикцію даних судів отримали право до укладання гомосексуальних шлюбів. У грудні 2004 р. Найвищий суд постановив, що прийняття закону про гомосексуальні шлюби не суперечить Конституції. У 2005 р. було прийнято закон, що санкціонував укладання гомосексуальних шлюбів [7, с. 98].

Вищенаведені визначення шлюбу, партнерського зв'язку, кохабітації, гомосексуального шлюбу є узагальненим визначенням цих термінів в європей-

ському, канадському законодавстві та законах окремих штатів США. Ми бачимо не узгодженість даних визначень між собою та введенням нового поняття, як «гомосексуальний шлюб», що в юридичному значенні тотожне визначенню «гетеросексуальний шлюб».

Проблематичністю даних визначень є та обставина, що у переважній більшості країн шлюб на конституційному рівні закріплено, як добровільна згода чоловіка та жінки. Правові ж норми у таких країн, як Іспанія, Нідерланди, Бельгія, Канада, вживають термін „гомосексуальний шлюб”, законодавство ж Ізраїлю визнає реєстрацію гомосексуальних пар за межами країни, проте у себе не реєструє даних зв'язків. Міжнародне законодавство декларує захист родини проте не дає універсального визначення, чим спричиняє відсутність погодженості у вживанні такого терміну, як шлюб. Прецедент же вживання терміну „гомосексуальний шлюб», у юридичному значенні, дає підстави твердити про відсутність урегульованості цього питання на міжнародному рівні [6, с. 30].

Питання ж «статі» для європейського законодавства у вищезгаданих юридичних визначеннях фактично ігнорується. Це виявляється у тому, що програми по запобіганню дискримінації за статевою ознакою гіперболізовано, фактично відбувається ігнорування статі, як біологічно даної та об'єктивно пов'язаної (інтегральної) частини кожної людини. Сучасне європейське законодавство фактично виключає поняття виокремлення за статевою ознакою, оскільки таке трактування є дискримінаційним. Такі дії призвели до можливості юридичного обґрунтування появи одностатевих шлюбів. Створенню нового прецеденту, «шлюбом» почали називати союзи, де немає обов'язкової прив'язки до різностатевості партнерів. Мабуть, це найбільший успіх феміністок, що взяли на озброєння гендерну теорію, проголошуючи суспільство без статей. Детальніше про методи, якими втілювались дані ідеї буде у наступних розділах, також буде подана критика даних ліберальних ідей стосовно статевої у розділі присвяченому консервативному розумінні родини [див. 5].

Дані юридичні визначення є джерелом соціальних процесів (боротьба гомосексуалістів за свої права), що відбуваються у високо розвинутих країнах. Вище зазначена термінологія сформувалася під впливом певних культурно-історичних та соціально-політичних перетворень, які відбувалися в Європейському і пізніше у Північноамериканському просторі. Чи є доцільним сліпе копіювання європейського досвіду в українському законодавстві? Імплементация позитивного права завжди пов'язана із соціально-культурними особливостями регіону. Будь-які правові інновації у делікатній та фундаментальній сфері як сім'я та шлюб мають передувати ґрунтовні дискусії психологів, лікарів, філософів, релігійний діячів та інших фахівців. Будь-яка ідеологічно обґрунтована зміна українського законодавства буде приречена на провал, якщо не буде підкріплена комплексним підходом різносторонніх досліджень.

Висновки. Культурні та соціальні процеси останніх десятиліть відображаються у правовому полі все більш детально. Якщо ще 300 років тому ідеї правил війни були лише абстрактними ідеями філософів, то сьогодні міжнародне право вдало екзеквує порушення норм ведення воєн та засуджує зло-

чинців проти людяності. Та рацію позитивного права не варто безапеляційно приймати в угоду ідеологічним принципам рівності та ставити вище за натуральне або звичаєве право. Контекстуальність та історично-культурне наповнення того чи іншого правового терміну є основою будь-якої правової системи. Тому визначення термінів «сімейного права» виходять за межі юридичної практики, вони втілюють ідеали суспільно-ідеологічних вподобань та культурно-історичних реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page>
2. Рудинеско Е. Розладнана сім'я / Е. Рудинеско [пер. з фр.] – К. : Ніка-центр, 2004. – С. 232.
3. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології / Ф. Тьоніс / [пер. з нім. Комарова Н., Погорілий О.] – К. : Дух і літера, 2005. – С. 262.
4. Фукуяма Ф. Великий Крах. Людська природа і відновлення соціального порядку/ Ф.Фукуяма [перкл. з англ. В. Дмитрика] – Львів : Кальварія, 2005. – С. 380.
5. Филлипс Ч.Т. Феминизм и семья: историко-социологический анализ / Ч.Т. Филлипс [Под ред. А.И Антонова.] - М. : изд. Грааль, 2002. – С.176.
6. Małżeństwo i rodzina w powowoczesności: szanse, zagrożenia, patologie / red. nauk. W. Muszyński, E. Sikora. wyd. : Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008 – s. 448.
7. Mitrega Z. PACS – zarejestrowane związki partnerski we Francji// Katedra. Gender Studies UW, #5 2004.

Билоножко Є.П. Філософсько-культурологічне навантаження понятійного апарату в сімейно-шлюбному законодавстві західноєвропейських демократій

У статті розглянуті соціально-політичні та ідеологічні передумови змін та формування понять: «шлюб», «сім'я», «кохабітація», «партнерський союз», «подружжя» в західноєвропейській демократичній традиції. Дана оцінка, можливої рецепції даних підходів, в умовах українського законодавства з огляду на соціальні та правові звичаї.

Ключові слова: природне право, натуральне право, сім'я, шлюб, фемінізм, гендер, ідеї та право.

Билоножко Е.П. Философско-культурологические нагрузки понятийного аппарата в семейно-брачном законодательстве западноевропейских демократий

В статье рассмотрены социально-политические и идеологические предпосылки изменений и формирование понятий: «брак», «семья», «кохабитации», «партнерский союз», «супруги» в западноевропейской демократической традиции. Данная оценка, возможной рецепции данных подходов, в условиях украинского законодательства учитывающая социальные и правовые обычаи.

Ключевые слова: естественное право, натуральное право, семья, брак, феминизм, гендер, идеи и право.

Bilonozhko I.P. Philosophical and culturological conceptual meaning in matrimonial law of Western democracies

The article describes the social, political and ideological background of changes in the following concepts development: 'marriage', 'family', 'cohabitation', 'partnership', 'marriage couple' in the context of Western European democratic tradition. Possible reception of these approaches in the Ukrainian legislation with regard to social and legal customs has been assessed.

Keywords: *natural law, common law, family, marriage, feminism, gender, ideas, law.*

Стаття надійшла до редакції 22.10.2012.

**СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА
(КОНСПЕКТИВНИЙ ВИКЛАД ЛЕКЦІЇ
В КОНТЕКСТІ ОБМІНУ ДОСВІДОМ ВИКЛАДАННЯ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ФІЛОСОФІЯ ПРАВА»)**

С.І. Присухін

доцент кафедри суспільних наук

ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ;

доцент кафедри філософії

*ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Досвід викладання навчальної дисципліни «Філософія права» дозволяє зробити висновок, що висвітлення теми «Сучасна філософія права» позначене певними складнощами. Складності є наслідком того, що під час опрацювання і підготовки лекції необхідно проаналізувати і формалізувати велику кількість матеріалів, що віддзеркалюють кращі досягнення зарубіжної філософії права, багато з яких до сьогодні є маловідомими для вітчизняних правознавців. Ось чому ознайомлення слухачів магістерського рівня підготовки з основними напрямками сучасної філософії права залишається бути актуальним дослідницьким завданням і водночас складає зміст пропонованої лекції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку сучасної філософії права висвітлювали такі автори: В.А. Бачинін, О.Г. Данильян, К.К. Жоль, В.С. Журавський, Г.І. Іконнікова, А.М. Колодій, О.М. Костенко, В.М. Ляшенко, О.М. Мироненко, В.Т. Мозалевський, В.С. Нерсисянц, М.І. Панов, Н.С. Прозорова, П.М. Рабінович, Ю.І. Римаренко, О.О. Самойленко, Ю.С. Симон, В.І. Тимошенко, С.В. Шефель та ін.

Мета дослідження полягає у висвітленні основоположних питань розвитку філософії права ХХ ст. — початку ХХІ ст. під час викладання лекційного курсу з дисципліни «Філософія права».

Основні результати дослідження. В лекції за темою «Сучасна філософія права» до розгляду пропонуються два головних питання: 1) Особливості сучасної філософії права; 2) Філософія права ХХ ст.: основні напрями (юридичний позитивізм, неокантіанська філософія права, негегельянська філософія права, феноменологічна філософія права, герменевтична філософія права та ін.).

1. Особливості сучасної філософії права. При розгляді першого питання слід зазначити, що сучасна філософія права стала віддзеркаленням суперечливого розвитку світової філософії ХІХ–ХХ ст. Остання, як відомо, була і залишається конгломератом різноманітних ідей та підходів, окремих поглядів, проблем і методик, в основі яких лежали вже апробовані філософські ідеї, напрями, школи тощо. Наприклад, класичний позитивізм отримав продовжен-

ня в неопозитивізмі, прагматизм — у неопрагматизмі, фрейдизм — у неофрейдизмі, томізм — у неотомізмі тощо. Крім того з'явилися нові філософські напрями, наприклад, постмодернізм. Калейдоскопічність новітніх філософських рефлексій, пошук нових істин філософської картини світу мали низку об'єктивних і суб'єктивних передумов.

До них належали: досягнення науково-технічного прогресу, зумовленого позитивним розвитком науки і техніки, всіх елементів суспільства на основі дедалі ширшого пізнання та освоєння довколишньої дійсності, революційні зміни в системі філософствування (зміна філософського дискурсу, за яким стояла та чи та парадигма наукового мислення).

Відомо, що науково-технічний прогрес крім позитивного впливу на суспільство позначився непередбаченою системною кризою насамперед у сферах економіки, політики, права, культури тощо (глобальні проблеми сучасності). Філософія прагне осягнути кризу сучасної цивілізації з метою якнайшвидшого подолання її особливо небезпечних проявів і реалізації в соціальній практиці кращих досягнень науково-технічної революції ХХ ст.

У першій половині ХХ ст. західна духовна культура зазнала певної революційної трансформації щодо формулювання та вирішення проблем людини. Відомо, що для філософії Нового часу та доби Просвітництва (XVII–XVIII ст.) домінуючою була ідея пошуку першопричини (субстанції) світу, це сприяло виокремленню таких філософських дисциплін, як онтологія (вчення про буття), гносеологія (вчення про пізнання), логіка (вчення про правильне мислення). Починаючи з С. Керкегора (1813–1855 рр.) і Ф. Ніцше (1844–1910 рр.), головною темою філософії стає людина як особа, її індивідуальність, а вже в другій половині ХХ ст. переважаючим напрямом філософських рефлексій стала філософська антропологія як вчення про природу, сутність і сенс життя людини. Майже всі філософські напрями – неопозитивізм, неопрагматизм, екзистенціалізм, неотомізм та ін., характеризуються чітко вираженим антропологічним контекстом і мають на меті навчити особу як стати Абсолютом у світі людського Буття [4, с. 188–189].

Філософія права ХХ ст. продовжила розробку практично значущих ідей, які вона отримала в спадок від класичної філософії права, і, критично переосмисливши їх, висунула ряд концепцій, в яких пропонувалося по-новому вирішувати глобальні проблеми сучасності (парадигма інтерсуб'єктивності). Останнє стало віддзеркаленням потреби подальшої гуманізації і персоналізації правової культури. Таким чином, філософія права ХХ ст. також характеризувалася акцентом на антропологічну складову, який відбивав вплив на неї з боку таких течій, як неокантіанство, неогегельянство, феноменологія, герменевтика, екзистенціалізм та ін.

Особливістю філософсько-правового дискурсу в ХХ ст. стало загострення дискусії між юридичним позитивізмом і вченням про природне право (юснатуралізмом). Протест проти домінування юридичного позитивізму в філософії сприяв «відродженню» природного права. В результаті полеміки класичний юридичний позитивізм трансформувався в нео- та постпозитивізм, насамперед у формі некласичної концепції Г. Кельзена [6, с. 75–76].

Характерною рисою сучасної філософії права стало обґрунтування права з огляду на його соціальний зміст. Право стали тлумачити як соціальну дію і вчинок, що мотивовані нормами і вимогами правової культури, які гарантуються правовою державою. Загалом ХХ ст. для філософії права стало періодом, коли класична форма філософії права віджила себе і вона почала віддзеркалювати перехід до нової неklasичної парадигми філософсько-правового мислення і свідомості.

2) Філософія права ХХ ст.: основні напрями (юридичний позитивізм, неокантіанська філософія права, неогегельянська філософія права, феноменологічна філософія права, герменевтична філософія права та ін.). Розпочинаючи розгляд другого питання, слід зазначити, що філософсько-правова думка ХХ ст. продовжила свій розвиток у площині основних філософських парадигм свого часу: неопозитивізму, неокантіанства, неогегельянства, екзистенціалізму, феноменології, герменевтики, неотомізму, філософії психоаналізу тощо.

Вплив позитивізму на філософію права виявився в тому, що юридичні науки спробували залучити ідеї О. Конта (1798–1857 рр.), згідно з якими кожна наука «є сама по собі філософією». У своїй головній праці «Курс позитивної філософії» французький філософ запропонував концепцію, згідно з якою істинне знання про світ є результатом конкретних наук, очищених від гуманітарних (метафізичних) інтерпретацій, які, на його думку, є безпідставними і неістинними. Це підтверджується прикладами морально-правової безвідповідальності в період Просвітництва, коли ідеї рівності і свободи без науково доведених знань про суспільство привели до злочинних дій (гіпертрофованого насильства і агресії). Послідовники позитивізму вважали, що істинне знання про суспільство можна отримати тільки в результаті наукового пізнання світу, а філософія повинна лише сприяти цьому, у перспективі ж її буде замінено також конкретними науками, наприклад, соціологією [5, с. 205].

На ґрунті класичного позитивізму виник юридичний позитивізм, представниками якого були в Англії І. Бентам (1748–1832 рр.), Дж. Остін (1790–1850 рр.) та їх послідовники. Вони запропонували тлумачити право як позитивний факт, що не вимагає аксіологічного осмислення. У такий спосіб розпочинається новий етап критики теорії природного права. Юридичний позитивізм заперечував можливість пізнання сутності держави і права, мотивуючи це тим, що юридична наука не має справу із сутностями, а тільки з правовими явищами.

Апологети юридичного позитивізму обґрунтовували тезу, згідно з якою право є чистою логічною формою, яка обґрунтовує сама себе поза її змістом. На їх думку, право не пов'язане з іншими соціальними явищами (політикою, економікою, мораллю), воно ототожнюється тільки з законами. Найважливішими напрямками розвитку права юридичний позитивізм називає його об'єктивізацію, класифікацію, а також тлумачення [11, с. 616–617]. Юридичний позитивізм ХХ ст. репрезентували такі відомі юристи, як Р. Циппеллус, Г. Кельзен та ін.

Австрійський і американський правознавець Ганс Кельзен (1881–1973 рр.) у своїх працях «Комуністична теорія права», «Політична теорія більшовизму» та «Чисте вчення про право» поряд з іншими обстоював ідею, що філософія права є різновидом нормативної науки, яка досліджує і описує

явища природного права як сукупності норм, що визначають і регулюють певну соціальну поведінку. Право, з погляду Г. Кельзена, встановлює вимушену норму поведінки, яка підтримується державною владою.

Г. Кельзен намагався проаналізувати універсальний зміст права (позитивного права) у такий спосіб, щоб виключити з нього випадкові та історичні елементи, наприклад, ідеал справедливості. Він тлумачив природу права, послугуючись для цього способом виокремлення світу суцього і світу належного. На його думку, природа права пов'язана лише із світом належного. Наприклад, якщо у світі суцього діє причинний зв'язок, який виходить з принципу «якщо А, то Б», то в світі права (належного) цей зв'язок діє за принципом зобов'язання. Це означає: «Якщо є А, то повинно бути й Б». У такий спосіб впливає, що коли допущена несправедливість, то має бути дія як наслідок цієї несправедливості¹. Вчення Г. Кельзена, стає апологетичною теорією чинного права, яке за будь-яких обставин є справедливим [7, с. 92].

За Кельзенем, правознавство не зобов'язане давати казуальні пояснення правовим феноменам. Його завдання – описувати їх за допомогою принципу зобов'язання. Кожний правовий акт має два значення – суто правове і природно фізичне. У своїй чуттєвій іпостасі і підпорядкованості закону причинності воно не має відношення до права. Його ж правовий зміст виникає за допомогою розумових зусиль і зіставлень з юридичними закономірностями [1, с. 154].

Візитною карткою системи права Г. Кельзена стала ідея про ступеневий характер права, згідно з якою всі норми права співіснують у вигляді ієрархії, підпорядкованості, в загальній «драбині права». Вершиною права він називав основну норму (конституцію) як передумову правової системи, її абстрактне та позанормативне вираження. Конституція визначає законність усіх наступних норм «драбини права» (законів, урядових норм, норм нижчих органів влади тощо) аж до індивідуальних правових норм (конкретних судових рішень, угод, конкретних правовідношень). Роль і значення конституції полягали, на думку ученого, у встановленні порядку законотворчості, дотримання якого не виключає правових колізій, які вирішуються за правилом: «закон наступний скасовує попередній» [10, с. 79].

Для юридичного позитивізму є характерним прагнення бачити в філософії права окрему науку, що переймається дослідженням проблем правової теорії (формування категоріального апарату, розвиток мови юридичної науки тощо). Таку позицію обстоювали австрійські науковці, юристи О. Вайнбергер, П. Колер, М. Пришінг, П. Штрассер та ін. Послугуючись ідеями логічного позитивізму, вони вважали, що філософія права повинна бути аналітичною юридичною наукою, яка має на меті дослідження структурних (системних)

¹ Принцип зобов'язання конкретизується у такий спосіб: «якщо хтось зробив тобі добро, ти повинен висловити йому подяку», «якщо хтось згрішив, він повинний покаятися», «якщо хтось вчинив злочин, він повинен бути покараний». При описі морально-правових явищ принцип зобов'язання виконує функцію аналогічну функції принципу причинності при описі природних явищ і процесів. Принцип зобов'язання встановлюється за допомогою моральної або правової норми, в якій втілена воля певної спільноти [1, с. 153].

проблем права, сприяти відбору юридичної аргументації, досліджувати динаміку права тощо. Головним завданням, на думку австрійських юристів, яке стоїть перед філософією права як наукою, є використання її пізнавально-критичних можливостей в залученні до неї теорії права, логіки, теорії комунікації, теорії політологічних рішень, соціальної психології та інших спеціалізованих методологій (методик).

Сьогодні юридичний позитивізм є предметом філософсько-правового дискурсу. Більша частина філософів права вважає, що юридичний позитивізм є наслідком неповного розуміння предмету філософії права, хибного прагнення тлумачити останнє як спробу абсолютизації мети і призначення юридичної науки. Загалом юридичний позитивізм так і не отримав повної монополії в питаннях тлумачення сутнісних характеристик філософії права. Критичне ставлення до юридичного позитивізму привело до появи значної кількості юридичних концепцій з чітко вираженим антипозитивістським спрямуванням.

Однією з таких антипозитивістських концепцій стає неокантіанство, започатковане в XIX ст. Відомо, що неокантіанці запропонували до реалізації в філософській рефлексії тези «Назад, до Канта». В філософії права ця теза орієнтувала на те, що юридичні закони виводяться з процесу мислення (поняття права мають апіорний характер). Власне поняття «право» є категорією пізнавального процесу, що реалізується в суспільно-правовій діяльності і може вдосконалюватися як окремими людьми, так і суспільством (державою) загалом.

Репрезентували вплив неокантіанства на філософію права Г. Радбрух, Р. Штаммлер, К. Кюль, А. Оллеро, О. Хьоффе. Філософи права неокантіанського спрямування акцентували увагу на понятті «правові ейдоси» (сутності правової реальності), правових цінностях як основи формування узагальнюючого поняття «юридична онтоаксіологія».

Німецький юрист Рудольф Штаммлер (1856–1938 рр.), прихильник методології магдебурзької школи неокантіанства, в своїх працях «Вчення про правильне право», «Теорія юриспруденції», «Господарство і право з погляду матеріалістичного розуміння історії» та ін. доводив первинність права по відношенню до реальності. Штаммлер уважав, що все людське життя залежить від права, зміст якого, на його думку, має апіорний характер, а розвиток права є наслідком окремих змін права. Для Р. Штаммлера юридичні форми не співвідносяться із соціальним життям, а навпаки, соціальне життя співвідноситься з юридичною формою [3, с. 45].

Соціальна практика дозволяє охарактеризувати право як справедливе, так і несправедливе. Відомо, що за своєю природою право прагне до справедливості, а його головні положення є невід'ємними від поняття природно-правових принципів. Для Р. Штаммлера природно-правові принципи також носять апіорний характер і є набором формальних умов та найзагальніших, абстрактних ознак, що накладаються на живу правову реальність. За цих обставин живе право, мінливе, залежне від безлічі соціально-історичних обставин, може або відповідати критеріям справедливості, або ні. Держава, правова діяльність якої мотивується власними прагматичними інтересами (відчуженням), стає джерелом несправедливого права.

В працях іншого німецького неокантіанця Густава Радбруха (1878–1949 рр.) «Вступ до науки про право», «Основи філософії права» та ін. право тлумачиться як релятивно-ціннісний культурний факт. Право, на думку Радбруха, перебуває у залежності від моральних цінностей. Воно є реальністю, змістом якої є служіння «ідеї права». «Ідею права» складають три цінності: справедливість, доцільність і правова стабільність (так звана «Формула Радбруха»). Правознавець висноував, що головним завданням філософії права є вивчення зазначених цінностей, на відміну від теорії права, яка вирішує практичні завдання з тлумачення і систематизації діючої системи права.

Під враженням злочинної діяльності режиму націонал-соціалізму в Німеччині правознавець критично переосмислив позицію релятивізму, наголосивши на домінуючому значенні цінності справедливості. Справедливість, як висноував Радбрух, є «надзаконним правом». Отже, правом можна вважати лише те, що слугує справедливості. Загалом концепція Г. Радбруха стала прикладом критики юридичного позитивізму, поширеного свого часу в Німеччині. Вона сприяла зростанню інтересу до теорії «відродження природного права» і філософії права.

Отже, неокантіанство у філософії права орієнтує на те, що право існує не тільки як апіорне знання, але і як відносна, плинна в просторі і часі цінність.

Неогегельянство у філософії права також віддзеркалює антипозитивістську позицію. Репрезентували цей напрям такі англійські філософи, як Ф. Г. Бредлі, Р. Д. Коллінгвуд, американець Д. Ройс, італійці Б. Кроче і Дж. Джентіле та ін.

Грунтуючись на системі філософського знання Г. Гегеля, його послідовники в філософії права акцентували увагу на ідеї свободи. Пріоритети свободи не були випадковими. Це був період становлення і розвитку фашистської диктатури в Європі, яка прагнула знайти для себе певне філософсько-ідеологічне обґрунтування. Як наслідок, неогегельянство привело до формування двох протилежних напрямів філософії права.

Наприклад, Бенедетто Кроче (1866–1952 рр.) в своїй праці «Живе і мертво в гегелевській філософії» доводив незалежність свободи від будь-яких обставин життя. Для нього свобода є віддзеркаленням свободи духу, тому держава не повинна бути носієм тоталітарності, що обмежує свободу людей, а отже, свободу духу. Держава має гарантувати свободу своїм громадянам як вищий закон людського буття. Джованні Джентіле (1875–1944 рр.), навпаки, стверджував, що справжня свобода можлива лише в тоталітарній державі, яка може гарантувати реалізацію морального імперативу. Багато ідей Джентіле було використано італійськими і німецькими теоретиками фашизму. Ідеологію «расового права», «народної правової думки» розробляв німецький правознавець К. Ларенц (1910–1949 рр.). Він стверджував, що тільки в умовах нацистської Німеччини стала доступною в тлумаченні і реалізації гегелівська ідея «моральної тотальності» (в його вченні про державу і право). Згідно з Ларенцом, ідея рейху знищила суперечність між народом і державою, тому що фашистська держава це не тільки «апарат», але й «життєва форма» існування народу. Понад те, він створив реакційне вчення про дієздатність населення в

залежності від «чистоти крові» (від повносправного громадянина рейху, істинного арійця, до безправного расового ворога).

Безумовно, профашистські представники неогегельянства не тільки дискредитували вчення Г. Гегеля, але і надовго стали зразком антигуманізму в правовій культурі.

З кінця 40-х – початку 50-х рр. XX ст. у філософії права розпочинає домінувати німецька феноменологічна філософія, репрезентована творчістю Е. Гуссерля, М. Шелера, М. Гартмана.

Відомо, що феноменологія аналізує предмети і явища буття в їх взаємозв'язку (кореляції). Відомо, що з погляду феноменології, свідомість є єдністю двох складових, які віддзеркалюють її процесуальний та інтенціональний характер (ноезис як «я мислю»), а також об'єктивний зміст мислення (ноема – предметний зміст об'єкта мислення). Свідомість спрямована на предмет, який, своєю чергою, постає перед свідомістю у всій багатоманітності своїх способів данності, в процесі конституювання набуває свого змісту або буття [2, с. 713]. Саме право відображає співвідношення ноезиса і ноєми.

Особливе значення для філософії права набув метод феноменологічної редукції – зведення складного до простого, зрозумілішого і доступного. Засновник феноменології німецький філософ Едмунд Гуссерль (1859–1938 рр.) розумів редукцію як початковий етап філософствування, за допомогою якого свідомість абстрагується від світу і перетворює себе в абсолют. Таким чином, будь-яке буття набуває певного сенсу в свідомості людини. Феноменологія, досліджуючи проблеми сутності і розвитку права, стверджує, що для їх пояснення необхідно вивчати інтенціональну (спрямовану на предмет) свідомість суб'єкта права.

Однією з центральних категорій сучасної феноменології є категорія «життєвий світ людини». Представники філософії права вкладають в це поняття різний зміст. Так, наприклад, П. Бергер (нар. 1929 р.), Т. Лукман (нар. 1927 р.) розуміють життєвий світ як реальність повсякденного життя, що формує людину шляхом механізмів самореалізації і інтернаціоналізації.

Німецький філософ Юрген Габермас (нар. 1929 р.) основи філософії права виклав у праці «Фактичність і значущість» та ін. Загалом він розуміє світ як дві взаємопов'язані сфери – реальність повсякденного життя і світ проявів системності. В світі повсякденної реальності люди здійснюють звичні дії, що детерміновані звичними предметами, соціальними обставинами, сусідами, колегами по роботі тощо. Дії і вчинки особи мотивовані приватним інтересами. Світ системних проявів – це соціальні інститути, соціальне середовище, політичні настанови, ідеологічні стереотипи тощо. Система соціального світу характеризується не тільки певною відчуженістю від людини, але й існуванням раціональності, розумності, виправданості.

На думку Габермаса, системність світу не може відобразити в своїх інтелектуальних структурах потреби та інтереси повсякденного життя людини. Як наслідок з'являються два варіанти поведінки людини. Стратегічна поведінка – зорієнтована на досягнення власного інтересу і маніпуляцію партнером; і комунікативний варіант поведінки, який потребує нормативного впорядку-

вання міжлюдських відносин, організації сталості міжособових комунікацій, збереження традицій, інтеграції суспільства, взаємодопомоги.

Сучасна феноменологія наголошує на тому, що повсякденна реальність має засадове значення в мотивації дій і вчинків людини як особи, а також впливає на формування ідеалів, смаків, переваг, символів в людському житті. Таким чином, феноменологія у філософії права пропонує розуміти право як наслідок взаємодії повсякденної реальності і системного характеру суспільного буття. Результати цієї взаємодії є визначальними у формуванні життєвого світу і правової реальності [3, с. 47–48].

Чільне місце у філософсько-правовій думці ХХ ст. посіла герменевтична концепція – вчення про інтерпретацію текстів і історичних фактів, норм позитивного права і життєвого досвіду. З погляду представників герменевтики, в законодавчих ініціативах і тлумаченнях закону дуже важливим є розуміння природи закону, відтворення в ньому перманентного досвіду суспільства і факт залучення кожного нового покоління до правової культури з метою передачі її позитивного змісту наступним поколінням.

Світ людини в контексті герменевтичного тлумачення є світом людських надій і прагнень. Людина, ознайомлюючись із законом, правовими нормами, здійснює акт інтерсуб'єктивного спілкування. Це спілкування вимагає необхідності врахування найбільш значущих характеристик людини як суб'єкта права.

Одним із найвідоміших представників герменевтики став французький філософ Поль Рікер (1913–2005 рр.). У книзі «Сам як інший» він дослідив взаємодію між політикою, етикою і правом. Основою взаємодії, на його думку, є потреба жити всім разом. Найбільш ефективно ця взаємодія може бути здійсненою в правовій державі. З погляду філософа, саме завдячуючи правовій культурі, політична влада має можливість забезпечити реалізацію можливостей людини (як «людини, яка може»). Цінною для філософії права є ідея П. Рікера про герменевтичне коло¹. Герменевтичне коло – це шлях юридичних законів, які починають своє існування в житті, проходять через сформульовані суспільством закони (зафіксовані в законодавчих актах, кодексах), і у такий спосіб реалізуються суб'єктом права в людському співтоваристві.

Отже, в ХХ ст. з'являється чітка тенденція гуманізації філософії права, орієнтація на суб'єктивний бік правових відносин, що створює певну опозицію як юридичному позитивізму, так і марксистському тлумаченню права.

Подальший розвиток вищезазначеної тенденції було здійснено в екзистенціалізмі. Кращими представниками екзистенціалізму вважаються М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр. З іменами цих філософів пов'язане існування філософсько-правової концепції під назвою екзистенційне право. Її сутність полягає в тому, що людина в критичних ситуаціях стоїть не тільки

¹ Герменевтичне коло – взаємообумовленість розуміння елементів якоїсь ситуації загальним усвідомленням цієї ситуації, і навпаки; оскільки і саме загальне усвідомлення визначається з'ясуванням його компонентів. Термін «герменевтичне коло» використовувався Г. Гадамером у контексті розкриття гносеологічної ролі традиції як регулятивного чинника інтерсуб'єктивного досвіду [8, с. 116].

перед вибором варіантів поведінки, але й приймає життєво важливе рішення («екзистенційне право для конкретної ситуації»). Ланкою, яка поєднує свідомість людини і ситуацію, на думку Сартра, є сприйняття як спосіб проникнення в смисл конкретного явища. Смисл цьому явищу надає не тільки ситуація, момент пізнання, але і зовнішній світ. Завдяки осягненню смислу, зовнішня реальність суб'єктивується людиною.

У філософсько-правовій думці екзистенційна парадигма (екзистенціалістська теорія права) використовується В. Майхофером, Е. Фехнером, Г. Коном. Усі вони вважають, що феномен права є результатом екзистенціального буття людини і вирішення нею конкретних ситуацій (переживання соціальним суб'єктом тієї чи іншої життєвої ситуації) [9, с. 323]. На їх погляд, правосуддя покликано здійснювати право в кожній конкретній ситуації, під якою розуміється особистісне буття людини у всій повноті її соціальних почуттів. Сьогодні прихильники екзистенціалістської теорії права досить часто звертаються до природного права, яке витікає з людських екзистенціалів. Е. Фехнер вважав, що сенс особистісного Буття людини можна осягнути тільки в межах природного права, а позитивне право є лише системою мертвих механістичних норм.

Французький філософ, представник релігійного екзистенціалізму, Габріель Марсель (1889–1973 рр.) у працях «Бути та Мати», «Таїна буття», «Люди проти людського» обстоював тезу, що екзистенціальне право ґрунтується на ідеї служіння людини праву, що дароване людині Богом. Отже, Бог присутній в праві, а це значить, що оволодіти таким правом за допомогою розуму не можна, а тільки за допомогою екзистенції, релігійної інтуїції.

Серед теологічно-богословських концепцій, які пояснюють природне право з огляду на ідею вічного і незмінного (ідею Бога, що визначає людські норми поведінки, форми суспільної свідомості, мораль), виокремлюють неомізм Ж. Марітена.

Відомо, що II Ватиканський Собор підтримав концепцію французького філософа-неоміста Жака Марітена (1882–1973 рр.), репрезентовану в його чисельних працях. Серед них виокремлюють твори «Людина і держава», «Моральна філософія», «Інтегральний гуманізм» та ін., присвячені серед іншого аналізу складного вияву правової реальності з огляду на суперечливий стан сучасного світу.

Ж. Марітен в поясненні права як філософ-неоміст спирався на вчення Т. Аквінського і природно-правові принципи, які віддзеркалюють абсолютні характеристики Бога-творця. Марітен критично ставився до європейського картезіанства і кантіанства за характерний для них пафос антропоїдеї, що призвів до негативного результату — знецінення людського життя та особистої гідності людини. Філософ висноував, що соціальна справедливість і твердий правопорядок можливі тільки в тих державах, і яких до християнських цінностей ставляться з повагою і влада, і окремо взяті громадяни держави. Релігійна нормативність, на думку Марітена, цілком сумісна з новітніми досягненнями цивілізації. Сакральне і мирське не суперечать одне одному в контексті істинної культури і духовності.

На думку Марітена, християнська релігія виконує важливу соціалізуючу і цивілізуючу функції щодо індивіда і держави. Отже, справжні християни є надійним оплотом не тільки Церкви і моральності, але й установленого правопорядку (держави). Віруючі, які очікують майбутнє Царство Небесне (безсмертя), покликані активно прагнути вдосконалювати всі форми людського життя. Дотримання біблійних заповідей дозволяє надавати морально-правовим відносинам гуманістичного змісту [1, с. 187].

Окремою сторінкою в філософії права стала спроба пояснення сутнісних характеристик права з огляду на концепцію психоаналізу Зигмунда Фрейда (1856–1939 рр.). Як відомо, вчення З. Фрейда ґрунтується на ідеї домінування в людському житті несвідомого в площині підсвідомих імпульсів сексуального характеру. Сублімація сексуальної енергії є джерелом розвитку культури і водночас правової культури. Правова культура, як уважав Фрейд, дозволяє формувати механізми економічного, політичного і духовного панування або насильства, що сприяє виникненню психопатології, асоціальної поведінки та злочинності.

У ХХ ст. філософію психоаналізу використовували деякі теоретики філософії права для обґрунтування природи конфліктних ситуацій в системах «людина і суспільство», «людина і держава» для інтерпретації використання норм і санкцій, розробки форм соціального контролю, пояснення насильницьких дій щодо людини з боку культури, традицій, стереотипів.

Спроба поширення ідей психоаналізу («перенести» індивідуальне несвідоме на вищий соціальний рівень) була здійснена німецьким фрейд-марксистом Еріхом Фроммом (1900–1980 рр.). У своїх працях «Втеча від свободи», «Сучасна людина та її майбутнє», «Душа людини», «Психоаналіз та дзенбуддизм», «Анатомія людської деструктивності» Фромм зазначав, що суспільство не можна вивчати без урахування індивідуального несвідомого. Суспільство і індивід об'єднані не тільки об'єктивними умовами спільного існування, але й несвідомими чинниками як індивідуального, так і колективного характеру (колективне несвідоме).

Філософсько-антропологічне осмислення проблем людської агресивності, здійснене Е. Фроммом, має велике значення для розуміння феномену злочину. Вчений тривалий час досліджував антропологічні основи зла. Зло, на думку вченого, являє собою не знищувальний прояв самого життя, в якому поряд із досконалістю і гармонією завжди присутні недосконалість і дисгармонія. Беручи до уваги метафізичні пояснення джерел зла, Е. Фромм обстоює власну концепцію інтерпретації антропологічних, психічних та соціально-психологічних джерел деструктивних форм соціальної поведінки людей.

Починаючи з 30-х рр. ХХ ст. у філософсько-правових думках мають місце спроби обґрунтування права як основи інтеграції суспільства. Такий підхід є характерним для неореалізму. Право, на думку неореалістів, це реалізація людиною судових рішень. Безперервно вдосконалюючись, воно служить ефективним засобом досягнення соціальних цілей. Динаміка суспільного життя випереджає зміни правових систем, тому диспропорції долаються новими рішеннями, які виносять судді.

Неореалізм прагне довести, що цілісність суспільства ґрунтується не формальним абстрактним правом, а вердиктом конкретних суддів, провідну роль відводить здоровому глузду як головному засобу прийняття рішень і нейтралізації конфліктів. Великої уваги цій проблемі надавав британський філософ Д. Е. Мур (1873–1958 рр.), який пов'язував істинність суджень здорового глузду з аналізом побутової мови. Послідовники Мура ввели в філософію права лінгвістичний аналіз «правової мови», який збільшує ефективність процесу законотворчості, а також інтерпретації і критики законів [2, с. 662–663].

У 70-х рр. ХХ ст. велику увагу філософів та правознавців привернули праці Мішеля Фуко (1926–1984 рр.), який проінтерпретував філософсько-правові проблеми, ґрунтуючись на теорії психоаналізу і структуралізму. Головними працями філософа були «Історія божевілля в класичному столітті», «Історія сексуальності», «Наглядати і карати: історія в'язниць», «Воля до знання» та ін.

Відомо, що однією із центральних проблем досліджень М. Фуко була проблема влади соціальних інститутів над індивідом, її форми і типи, об'єкти і механізми здійснення, різноманіття ритуальних форм, за допомогою яких вона примушує до покори, наглядає за поведінкою і карає винних у порушенні її вимог. На думку Фуко, влада нав'язує індивідам стереотипи соціальної поведінки на всіх рівнях соціального життя. Людина як особа не може звільнитися від дисциплінарно-нормативного впливу влади.

Філософсько-правовий аналіз, здійснений М. Фуко, виявив реальну тенденцію розвитку механізму державної влади, яка полягає в розростанні системи контролю, набуття нею неправового змісту і схильності до переростання в тоталітарну систему. Тоталітарна система зазвичай підтримує смертну кару, яку Фуко кваліфікує як межу, прояв ганьби і суперечливості державного устрою. Цивілізоване суспільство, на його думку, повинно схилитися до утвердження життя, а не смерті.

Висновки. Історія розвитку сучасної філософії права свідчить, що сформувавшись як філософське осмислення правових аспектів життєдіяльності суспільства, вона конституювалася як самостійна наукова філософська дисципліна. Її історичний шлях лежав в площині філософських течій, шкіл і окремих філософських учень, визначених специфікою конкретних культур, у діалозі різноманітних філософсько-правових поглядів.

У ХХ ст. сформувалась неокласична модель правової культури в контексті критики пануючої моделі формального права, що підтримувалася владою держави всупереч сутнісним потребам людини як особи. Водночас відбулися якісні зміни в юридичній науці, вдосконалилися термінологічно-понятійний апарат, прийоми і методи правознавчих досліджень.

Були продовжені аналізи співвідношення права і закону, дискусії на тему взаємовідношення природного і позитивного права тощо. Юридичний позитивізм розпочав свою трансформацію в нео- і постпозитивізм. З'явилися лінгвістичний, юридично-логічний та інші різновиди постпозитивістського тлумачення права. Під впливом неокантіанства, окремих представників неогеге-

льянства, феноменології, герменевтики, неотомізму та ін. у філософії права була започаткована тенденція «відродження природного права». Спільним для перерахованих концепцій стало їх антипозитивістське спрямування, наголос на ціннісно-ідеальних основах права як головної передумови реалізації прагнення людей до справедливості як ідеалу гармонійного поєднання всіх цінностей [7, с. 112].

Шлях розвитку сучасної філософії права – це шлях просування людини від варварства до нового рівня гуманітарної цивілізації, а рівень розвитку філософії права слугує показником цивілізованості людського співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І.* Філософія права: Словник. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 408 с.
2. *Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов.* – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
3. *Иконникова Г.И., Ляшенко В.П.* Основы философии права. – М.: ИНФРА-М, Изд-во «Весь мир», 2001. – 256 с. – (Высшее образование).
4. *Присухін С.І.* Філософія: Навч. посіб. – У 2 ч. – Ч. I: Історія світової та української філософії у визначеннях, поясненнях, схемах, таблицях. – К.: КНЕУ, 2006. – 208 с.
5. *Присухін С.І.* Філософія: Навч. посіб. / С. І. Присухін. – К.: КНЕУ, 2008. – 361, [7] с.
6. *Філософія права: Конспект лекцій / О.Г. Данильян, А.П. Дзєбань, С.І. Максимов и др.; под ред. О.Г. Данильяна.* – Харьков: Право, 2009. – 176 с.
7. *Філософія права: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзєбань, С. І. Максимов та ін. / За ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна.* – Харків: Право, 2009. – 208 с.
8. *Філософський енциклопедичний словник.* – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
9. *Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 2: Д–Й / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.]* – К.: «Українська енциклопедія», 1998. – 744 с.: іл.
10. *Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 3: К–М / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.]* – К.: «Українська енциклопедія», 2001. – 792 с.: іл.
11. *Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 4: Н–П / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.]* – К.: «Українська енциклопедія», 2002. – 720 с.: іл.

Присухін С.І. Сучасна філософія права (конспективний виклад лекції в контексті обміну досвідом викладання навчальної дисципліни «Філософія права»)

У статті автор пропонує конспективний виклад лекції за темою «Сучасна філософія права» в контексті обговорення досвіду викладання дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ.

Ключові слова: *природне право, позитивне право, юридичний позитивізм, неокантіанство, неогегельянство, феноменологія, герменевтика, екзистенціалізм, неотомізм, психоаналіз, фрейдизм, неофрейдизм, неореалізм.*

Присухин С.И. Современная философия права (конспективное изложение лекции в контексте обмена опытом преподавания учебной дисциплины «Философия права»)

В статье автор предлагает конспективное изложение лекции «Современная философия права» в контексте обсуждения опыта преподавания дисциплины «Философия права» на юридическом факультете ВУЗ «Национальная академия управления», г. Киев.

Ключевые слова: природное право, позитивное право, юридический позитивизм, неокантианство, неогегельянство, феноменология, герменевтика, экзистенциализм, неотомизм, психоанализ, фрейдизм, неофрейдизм, неореализм.

Prysukhin S. I. The modern philosophy of law (a lecture outline in the context of exchange of experience of teaching a “Philosophy of Law” course)

The article offers a lecture outline on the «Modern philosophy of law» in the context of exchange of experience of teaching a “Philosophy of Law” course at the Faculty of Law, National Academy of Management, Kyiv.

Keywords: natural law, positive law, legal positivism, neo-Kantianism, neo-Hegelianism, phenomenology, hermeneutics, existentialism, neo-Thomism, Freudianism, neo-Freudianism, new realism.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2012.

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

В.К. Пасічник

слухач гуманітарного інституту

Національного університету оборони України

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 2 ст. 17 Конституції України оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності покладаються на Збройні Сили України, основою структурної побудови яких є військові частини, які, виконуючи вищевказані конституційні функції, стають суб'єктами не лише адміністративних, а й інших, у тому числі й цивільних правовідносин.

В останні роки в Україні назріла нагальна потреба з'ясування цивільно-правового статусу військових частин, що викликано причинами як економічного, так і правового характеру. Перші – обумовлені актуалізацією самостійності військових частин при вирішенні питань, пов'язаних із децентралізованим забезпеченням своїх повсякденних потреб у матеріальних ресурсах та послугах, необхідністю реалізації належних їм майнових та особистих немайнових прав і обов'язків. Другі – пов'язані з колізіями та прогалинами, які існують у чинному законодавстві і внаслідок яких військові частини до сьогодні не мають нормативно закріпленого статусу суб'єкта цивільних правовідносин, хоча, укладаючи договори, здійснюючи повноваження щодо закріпленого майна, беруть активну участь у цивільному обороті.

Крім того, усунення прогалин у законодавстві щодо визначення цивільно-правового статусу військових частин дасть змогу стабілізувати й інші види правовідносин за їхньою участю: адміністративні, трудові, житлові, фінансові тощо.

Врешті-решт, актуальність цієї статті обумовлюється недостатнім рівнем дослідження цивільно-правового статусу юридичних осіб публічного права (зокрема, бюджетних установ), участь яких у цивільних відносинах, на сьогоднішній момент, вкрита неабиякою «тінню», викликаною існуючими неузгодженостями і суперечностями в чинному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що у вітчизняній цивільно-правовій науці майже відсутні спеціальні праці, присвячені проблемам визначення правового статусу військових частин як суб'єктів цивільних відносин. Окремі аспекти їхньої правосуб'єктності досліджували П. Кондик та В. Овсянник. Основна ж дискусія щодо статусу військових частин, як носіїв майнових та особистих немайнових прав і обов'язків, проходить

у Російській Федерації і знаходить своє відображення у працях В. Бараненкова, А. Беспалова, М. Беспятко, В. Манова, А. Суркова, С. Терешковича, А. Виноградова та інших правознавців.

Мета дослідження. Метою та одним із ключових питань даної статті є визначення суб'єктного складу структур, які можуть провадити господарську діяльність у Збройних Силах України.

Основні результати дослідження. З теоретичної точки зору, визнання тієї чи іншої особи суб'єктом господарювання означає, що цей суб'єкт повинен відповідати певним критеріям, кваліфікуючим ознакам та мати певні реквізити.

Питання про спеціальний суб'єктний склад господарських договорів безпосередньо пов'язане з поняттям суб'єкта господарювання.

Суб'єктами господарювання (в тому числі підприємцями) визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську (підприємницьку) діяльність. Загальні положення щодо осіб, які можуть займатися підприємницькою діяльністю, містяться у Господарському кодексі України (далі – ГК) та Цивільному кодексі України (далі ЦК).

Розглянемо співвідношення поняття «суб'єкт підприємницької діяльності» із поняттям «суб'єкт господарської діяльності».

Для характеристики цих осіб означені нормативні акти допускають паралельне існування декількох термінів: «суб'єкт підприємницької діяльності» (див., наприклад, ст. 74, 130, 209 ГК України), «суб'єкт підприємництва» (див., наприклад, ст. ст. 3, 45, гл. 23 ГК України), а також «підприємець» (див., наприклад, ст. ст. 21, 46 ГК України). Натомість ЦК України відмовляється від єдиного узагальнюючого поняття і запроваджує термін «підприємець» стосовно фізичних осіб (див., наприклад, ст. 35, гл. 5 ЦК України), а також прикметник «підприємницькі» стосовно юридичних осіб – товариств (див., наприклад, ст. 83 ЦК України).

Отже, розуміючи очевидну їх тотожність, враховуючи ст. 9 ЦК України про те, що окремим законом можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання, вважаємо за необхідне використовувати термінологію, яку вживає ГК України, звертаючись, звичайно, і до ЦК України, як до акту загального у частині, що не суперечить акту спеціальному, тобто ГК України.

Поняття «суб'єкт підприємницької діяльності» співвідноситься із поняттям «суб'єкт господарської діяльності» так само, як співвідносяться поняття «підприємницька діяльність» і «господарська діяльність», тобто як частка і ціле. Тому під час характеристики суб'єктів підприємницької діяльності ми будемо, звичайно, звертатися і до загальних ознак, притаманних суб'єктам господарської діяльності. ГК України не містить чіткого визначення поняття «суб'єкт підприємницької діяльності», формулюючи його опосередковано через поняття «господарська діяльність» і «суб'єкт господарювання».

Так, за змістом ч. 2 ст. 3 ГК України суб'єктами підприємництва вважаються особи, які займаються підприємницькою діяльністю «для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку» [1]. Стаття 42 ГК України, визначаючи підприємництво як вид госпо-

дарської діяльності, прирівнює суб'єктів господарювання, що здійснюють господарську діяльність з ознаками підприємницької, до підприємців. Тому, виходячи з цього, поняття суб'єкта підприємницької діяльності слід розглядати крізь призму визначення поняття «суб'єкт господарської діяльності» з урахуванням специфіки, обумовленої зайняттям саме підприємницькою діяльністю.

За змістом ч. 1 ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання (підприємцями) визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську (підприємницьку) діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Отже, ознаки суб'єкта господарської (підприємницької) діяльності:

1. У господарських відносинах суб'єкти господарської (підприємницької) діяльності реалізують їх господарську компетенцію, якою є сукупність господарських прав та обов'язків таких суб'єктів. Це означає, що в межах загального права фізичних та юридичних осіб на здійснення господарської, у тому числі і підприємницької, діяльності (ст. 42 Конституції України, ст. ст. 50, 84 ЦК України, ст. 55 ГК України) особа, визнана в установленому законом порядку суб'єктом господарської діяльності, безпосередньо здійснює права і несе обов'язки, обумовлені конкретними господарськими відносинами. Наприклад, у межах зазначеного загального права на здійснення господарської діяльності особа, керуючись принципами свободи вибору постачальників і споживачів продукції (ст. 44 ГК України) та предмета договору (ст. 67 ГК України, ст. 3 ЦК України), уклала договір поставки, за яким вона як постачальник зобов'язується передати в обумовлені строки другій стороні – покупцеві товар і, відповідно, має право вимагати від покупця прийняти вказаний товар і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 265 ГК України, ст. 712 ЦК України). Покупець, у свою чергу, має право вимагати від постачальника поставки товару обумовлених асортименту, якості та в обумовлені договором строки, зобов'язуючись його оплатити. Сукупність взаємних прав та обов'язків постачальника і покупця становить їх господарську компетенцію.

2. Суб'єкти господарювання мають відокремлене майно, крім фізичних осіб – підприємців. Стосовно юридичних осіб це, зокрема, означає, що на час реєстрації їх як суб'єктів господарської діяльності необхідна наявність майна, склад та порядок внесення якого визначається їх засновниками. Для юридичних осіб визначених законодавством організаційно-правових форм вартість майна, що вноситься засновниками, не повинна бути меншою за величину, встановлену відповідним законом. ЦК України (ст. 80), визначаючи поняття юридичної особи, не зазначає наявність відокремленого майна як обов'язкової її ознаки.

Проте, зважаючи на те, що спеціальним актом (ГК України) його наявність для юридичних осіб – суб'єктів господарювання вимагається, слід визнати, що на момент реєстрації саме юридичної особи – суб'єкта господарювання наявність майна є обов'язковою.

3. Відповідальність за своїми зобов'язаннями суб'єкти господарювання несуть у межах відокремленого майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Щодо юридичних осіб це положення ГК України конкретизоване у ст. 96 ЦК України, відповідно до якої юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним їй майном. При цьому учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом. Законом деякі винятки передбачені щодо господарських товариств певних видів, а також щодо казенних підприємств, про що йдеться нижче.

Щодо філій (представництв), інших відокремлених підрозділів юридичних осіб (структурних одиниць) положення ГК України про їх відповідальність у межах відокремленого майна суперечать правовій природі і правовому режиму такого майна. Адже, відповідно до ч. 3 ст. 95 ЦК та ч. 2 ст. 132 ГК України вони «наділяються майном юридичної особи, що їх створила», яке знаходиться у них на праві оперативного-господарського використання. Тому відповідальність майном структурних підрозділів несуть не самі підрозділи, а юридичні особи, які їх створили.

Відповідно до визначення, яке міститься у ст. 1 Закону України від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції» [2] суб'єктами господарювання є:

- юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності;
- фізична особа, яка здійснює діяльність з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншу господарську діяльність, у тому числі, яка здійснює контроль над іншою юридичною чи фізичною особою;
- група суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими;
- органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також органи адміністративно-господарського управління та контролю в частині їх діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів чи іншої господарської діяльності.

Згідно зі ст. 1 Закону України від 1 червня 2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [3] суб'єкт господарювання:

- зареєстрована в установленому законодавством порядку юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка провадить господарську діяльність, крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- фізична особа – підприємець, а також інвестор, у тому числі іноземний, що є стороною угоди про розподіл продукції відповідно до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» [4], його підрядник, субпідрядник, постачальник та інший контрагент, що виконує роботи, передбачені угодою про розподіл продукції, на основі договорів з інвестором.

Також, суб'єкт господарювання - зареєстрована в установленому законодавством порядку юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка провадить господарську діяльність, крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності (згідно п.1.3 наказу від 27.01.2004 року № 04/42 Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, пересилання, ввезення, вивезення, відпуску, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів».

Суб'єкт господарювання - учасник господарських відносин, який здійснює господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), має відокремлене майно і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

У відповідності до розділу 2 Наказу від 13.12.2004 р. № 244 Державного комітету природних ресурсів України «Про затвердження Правил нормативного забезпечення геологічного вивчення надр» [5] суб'єктами господарювання є:

- господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України;
- державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України;
- інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;
- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці;
- філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності.

На кінець, відповідно до ст. 3 Закону України від 21 вересня 1999 р. «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» суб'єктами господарської діяльності у Збройних Силах України є військові частини, заклади, установи та організації Збройних Сил України, тобто військові організації, які утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України, ведуть відокремлене господарство, мають кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням [6].

У відповідності до ст. 1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [7] воєнна організація держави – охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції (254к/96-ВР) і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів

України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз;

Звідси випливають ознаки вказаних суб'єктів. По-перше, це структури, що утримуються за рахунок коштів державного бюджету. По-друге, наявність у них відокремленого господарства. Відповідно до законодавства під відокремленим слід розуміти функціонування у військовій частині відповідних служб забезпечення: фінансової, речової, пально-мастильних матеріалів, квартирно-експлуатаційної, медичної, технічного забезпечення, продовольчої тощо.

Фактично під відокремленістю господарства частини мається на увазі її майнова відокремленість як ознака відокремленості юридичної особи від інших юридичних осіб та держави.

Наступними ознаками суб'єкта господарської діяльності є наявність у військовій частині кошторису надходжень і видатків та рахунків в установах банків. З урахуванням переведення бюджетних установ і організацій на казначейську форму обслуговування повинно йтися про наявність у частинах рахунків у органах Державного казначейства.

Порядок реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах України визначається Кабінетом Міністрів України і зазначений в постанові Кабінету Міністрів України від 3 травня 2000 р. № 749 [8] «Про затвердження Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах».

Отже, можна зробити висновок, що господарську діяльність можуть провадити не всі військові частини, а лише ті, що пройшли спеціальну процедуру їх реєстрації, порядок якої передбачений даною постановою.

Цей Порядок визначив механізм реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах України, а також виключення з відповідного реєстру таких військових частин у разі припинення ними в установленому порядку господарської діяльності. Реєстрації підлягають військові частини, заклади, установи та організації Збройних Сил України, які здійснюють господарську діяльність з метою одержання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ (сил) для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності, шляхом включення до реєстру військових частин як суб'єктів господарської діяльності. Реєстрація військових частин як суб'єктів господарської діяльності проводиться Міністерством оборони.

У свою чергу, Міністерство оборони відмовляє в реєстрації військової частини як суб'єкта господарської діяльності, якщо:

- планований вид господарської діяльності не зазначено у переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам;
- здійснення господарської діяльності знижуватиме рівень бойової та мобілізаційної готовності військової частини;
- у військовій частині відсутня відповідна матеріально-технічна база та умови для здійснення господарської діяльності.

Здійснення господарської діяльності, яка відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» підлягає ліцензу-

ванню, здійснюється військовими частинами після одержання у встановленому порядку ліцензії без справляння плати за видачу такої ліцензії [9].

Висновок. Отже, цивільна правоздатність військової частини може мати лише спеціальний характер у зв'язку із своєю залежністю від встановлених законом основних цілей її діяльності.

Крім того, спеціальний характер правоздатності військових частин зумовлюється їхнім бюджетним фінансуванням, як наслідок, у цивільному обороті військові частини мають право вчиняти не будь-які дії, не заборонені законом, а лише ті, які спрямовані на підтримання на належному рівні їхньої бойової та мобілізаційної готовності і на які передбачено відповідні кошти в їхніх кошторисах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Господарський кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
2. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 36. – Ст. 164).
3. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 року.
4. Про угоди про розподіл продукції: Закон України.
5. Про затвердження Правил нормативного забезпечення геологічного вивчення надр: Наказ від 13.12.2004 року № 244 Державного комітету природних ресурсів України.
6. Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 408.
7. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 975-IV.
8. Про затвердження Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 травня 2000 р., № 749.
9. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

Пасічник В.К. Суб'єкти господарювання у Збройних Силах України

У статті проаналізовано спеціальний характер правоздатності військових частин як суб'єктів господарської діяльності, а також суб'єктний склад структур, які можуть провадити господарську діяльність у Збройних Силах України.

Ключові слова: *військова частина, юридична особа, цивільно-правовий статус, цивільна правоздатність, суб'єкт господарювання.*

Пасечник В.К. Субъекты ведения хозяйства в Вооруженных Силах Украины

В статье проанализирован специальный характер правоспособности воинских частей как субъектов хозяйственной деятельности, а также субъектный состав структур, которые могут осуществлять хозяйственную деятельность в Вооруженных Силах Украины.

Ключевые слова: военная часть, юридическое лицо, гражданско-правовой статус, гражданская правоспособность, субъект ведения хозяйства.

Pasichnyk V.K. Entities operating in the Armed Forces of Ukraine

The paper explores the special nature of legal capacity of military units as business entities, as well as the contingent of the units eligible to perform business activity in the Armed Forces of Ukraine.

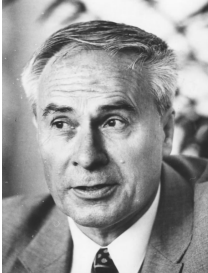
Keywords: military unit, legal entity, civil legal status, civil legal capacity, business entity.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2012.

ПРИВІТАННЯ З ЮВІЛЕЄМ ЗАСЛУЖЕНОГО ЮРИСТА УКРАЇНИ Г.І. ЗУБЦЯ

Вельмишановний Григорію Івановичу!

Колектив Вищого навчального закладу «Національна академія управління» щиро вітає Вас з 75-річним ювілеєм!

Ви – знаний в Україні правознавець, творчий та натхнений педагог. За вагомий внесок у розвиток сучасної юриспруденції, високий професіоналізм Вас неодноразово нагороджено високими державними нагородами та відзнаками, присвоєно перший кваліфікаційний клас судді, почесне звання «Заслужений юрист України».

Протягом усього нелегкого трудового шляху Ви завжди віддавали свої знання і здібності справі вірного і сумлінного служіння державі й обраній професії, проявляючи блискучий організаторський талент, витримку і толерантність.

Ваші знання, мудрість, багаторічний досвід роботи на відповідальних посадах Голови Київського міського суду, Голови Апеляційного суду міста Києва тощо допомагали завжди бути на висоті вимог нашої доби у дуже важливій для України місії служіння правосуддю.

І сьогодні Ваша плідна педагогічна діяльність позначені високим фаховим рівнем, виваженістю, вимогливістю та принциповістю. Ваша впевненість і твердість, обізнаність і порядність викликають захоплення і щире повагу, є ознакою високого авторитету людини, судді, юриста та непересічної особистості, в характері якої поєдналися непохитна воля, переконаність, мужність у відстоюванні власної позиції.

Ми глибоко шануємо Вашу високу професійну майстерність, висловлюємо вдячність за Ваш особистий вагомий внесок у становлення та розвиток юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління».

Нехай примножуються досягнуті Вами успіхи в роботі, гідною винагородою яких стануть повага і довіра громадян до судової влади.

Бажаємо Вам добра і щастя, міцного здоров'я та достатку, нехай тепло і затишок родинної оселі надійно захищає Вас від негараздів, а в майбутньому на Вас чекає ще багато наповнених корисними справами і земними радощами років.

Впевнені, що Ваша плідна діяльність і надалі сприятиме подальшому розвитку юридичної освіти та правової думки України, укріпленню статусу України як правової демократичної держави.

З глибокою повагою,
від імені колективу «Національної академії управління»
РЕКТОР

С.А. ЄРОХІН

Перший проректор, завідувач кафедри
цивільного та господарського права
Декан юридичного факультету

В.К. Матвійчук
Ю.В. Нікітін

Київ, 8 жовтня 2012 р.

ФІЛОСОФІЯ ТА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПРАВА В УНІВЕРСИТЕТІ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА¹

Назва наукового видання юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира» з серії «Пам'ятки правничої думки Київського університету» одразу налаштовує сприймати цей доробок як серйозну академічну працю на відміну від тих публікацій, які вдало імітують наукові дослідження в царині філософії і теорії права в Україні, виправдовуючи кон'юнктуру і низький рівень досліджень нагальністю потреб «відродження» вітчизняної правової культури.

Зміст двотомника «Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира» стає аргументом на користь тези про те, що вітчизняну філософію права потрібно не «відроджувати», а логічно продовжувати наукові традиції Київської філософсько-правової школи, репрезентованої працями К.О. Неволіна, М.І. Пілянкевича, М.К. Ренненкампа, Є.М. Трубецького, Є.В. Спекторського, які вийшли друком в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. і сьогодні потребують нового прочитання (нехай навіть і критичного). На нашу думку, власне таке стратегічне завдання поставили перед собою укладачі видання І.С. Гриценко та В.А. Короткий.

У вступі І.С. Гриценко та В.А. Короткий слушно наголошують на тому, що зазначене видання належить до кола текстів, які віддзеркалюють період становлення і розвитку філософсько-правової думки в стінах Київського університету. Відомо, що цей процес мав багаторічну історію, яка, зрештою, призвела до появи таких самостійних напрямів юридичної науки, як енциклопедія права, філософія права, теорія права, соціологія права та ін.

Укладачі підкреслюють, що загальний аналіз генези правничих наук є необхідною передумовою удосконалення їх теоретичних основ, а разом з тим адекватної юридичної практики. Прагнення створити правову науку, здатну дати цілісне уявлення про право, своїм початком сягає періоду Нового часу та доби Просвітництва. Пізніше «новостворена» наука отримала назву «енциклопедія права» (як систематичний огляд сукупності людських знань про право). Остання стала вивчатися на юридичних факультетах західноєвропейських університетів і лише згодом потрапила до вітчизняних навчальних закладів.

---

¹ Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. – К.: Либідь, 2011. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету). – Укр., рос. Кн. 1 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. – 560 с. Кн. 2 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. – 448 с.

«Енциклопедія права» (правознавча наука і навчальна дисципліна) являла собою стислий огляд усіх юридичних наук, які згодом трансформувалися в філософію та теорію права.

Відомо, що в першій половині ХХ ст. філософія права як галузь правничих знань перестала існувати. За часів радянської влади філософію права кваліфікували як прояв «буржуазної науки», водночас її викладання на юридичних факультетах вищих навчальних закладів заборонили, що суттєво обмежило методологічну підготовку майбутніх юристів. В кінці ХХ ст. в зв'язку з революційними трансформаціями суспільного життя на рівні новоствореної держави України зацікавленість у філософії права різко зросла. Розпочалась дискусія з уточнення об'єкта, предмета, структури і функцій філософії права, яка продовжується і в наш час.

На думку І.С. Гриценка та В.А. Короткого, перебіг дискусії свідчить про недостатню обізнаність опонентів із традицією викладання філософії права в вітчизняних університетах. Понад те, з'явилась хибна теза, згідно з якою філософія права стала утверджувати себе лише в першій половині ХХ ст., ігноруючи роль і місце в цьому процесі Київської правової школи і Університету Святого Володимира як головного осередку вивчення філософії та енциклопедії права. Ось чому упорядники «Філософії та енциклопедії права в Університеті Святого Володимира» цілком виправдано поставили перед собою завдання ознайомити студентів, аспірантів, викладачів — усіх зацікавлених осіб з історією і традицією викладання філософії та енциклопедії права в Університеті св. Володимира.

Перший том видання розпочинає праця «Энциклопедия законовѣдения» К.О. Неволіна (1806–1855 рр.), якого вважають чи не найвідомішим російським та українським вченим-правознавцем. К. О. Неволін отримав освіту в Німеччині (в Берліні прослухав лекції Савіньї). З 1836 р. працював професором кафедри енциклопедії законодавства університету Святого Володимира у Києві, а в 1837–1843 рр. був його ректором. За своїми науковими поглядами К.О. Неволін був послідовником гегелівської правової філософії та історії права. В своїй фундаментальній «Энциклопедии законовѣдения» (перший і другий томи були видані в Києві у 1839–1840 рр.) правознавець, поєднавши теоретичні підходи історичної школи права і школи природного права, висловив ідеї, які згодом склали основу вітчизняного порівняльного правознавства. Аналізуючи зміст пропонованої енциклопедії законознавства, К.О. Неволін висновує, що курс енциклопедії покликаний подолати вузько предметну орієнтацію правничих наук шляхом системного викладення всього складу законів, що дасть можливість показати законодавство у його цілісності і безперервності розвитку.

Перший том видання також містить «Историю философии права» М.І. Пілянкевича (1819–1856 рр.) – українського правознавця, випускника юридичного факультету Університету Святого Володимира, який після стажування в Берліні в 1846 р. очолив кафедру енциклопедії права в рідному університеті. М.І. Пілянкевич розробив свій власний курс філософії права, який згодом вийшов друком завдяки М.К. Ренненкампу (талановитому юристу і

майбутньому ректору Київського університету), який зазначав, що праця Пілянкевича відзначається повнотою матеріалу, простою викладення, легкістю стиля, виокремленням найбільш цінних філософсько-правових систем.

М.К. Ренненкампф (1832–1899 рр.) продовжив традицію викладання історії та енциклопедії права в університеті. Його праці «Программа по предмету юридической энциклопедии», власна «Юридическая энциклопедия» та «Рецензия на «Лекции по общей теории права» Н. Коркунова» завершують перший том рецензованого видання. М.К. Ренненкампф вважав, що головним завданням, яке постало перед його юридичною енциклопедією, є пояснення предмета правознавства: права (поняття про право, відношення права до моралі, особи, держави, форми права, поняття про права, правопорушення і система права), і власне вчення про правознавство (поняття науки загалом і поняття науки права зокрема, наукові методи, способи вивчення і викладання права, система правознавства).

Другий том наукового видання «Філософії та енциклопедії права в Університеті Святого Володимира» розпочинають праці Є.М. Трубецького «История философии права» та «Энциклопедия права». Відомо, що Є.М. Трубецькой у 1893–1906 рр. був професором юридичного факультету Київського університету. Праця «История философии права» віддзеркалила еволюцію Трубецького як вченого-правознавця від нігілізму і вульгарного матеріалізму до англо-французького позитивізму, німецького скептицизму і російського богошукання. В своїх працях правознавець зосереджував увагу на необхідності критики свавілля державної всевладної бюрократії, виступив як проти реакції, так і проти революції, пропагував правову державу як уособлення демократії, що фіксується конституцією, був прибічником «природного права». Визначаючи поняття «держави» Є.М. Трубецькой підкреслював, що держава це «союз людей, які володарюють самостійно і виключно в межах визначеної території». Правознавець обґрунтовував ідею правової держави, позаяк право, на його думку, обмежує застосування насильства з боку держави, визначає міру свободи і необхідності в суспільстві. Право, на думку вченого, виступає проявом «абсолютного на недосконалому рівні людського розвитку». У кожній державі право не є ідеальним і досконалим. Трубецькой був переконаний, що потрібно вміти цінувати те, що є реальним для конкретної ситуації, адже «всяка позитивна величина, навіть якщо вона дуже мала, повинна мати переваги щодо повної нікчемності».

Завершують другий том видання праці Є.В. Спекторського «Юриспруденция и философия», «К столетию исторической школы в правоведении», «Происхождение идеи общего, или универсального, права». Є.В. Спекторський (1875–1951 рр.) – український і російський філософ і правознавець, випускник юридичного факультету Варшавського університету. В 1913 р. обраний професором кафедри філософії права юридичного факультету Університету Святого Володимира. У 1914 р. Є.В. Спекторський очолював київське філософське товариство, а у 1918–1919 рр. став ректором Київського університету. В поясненні феноменів права Є.В. Спекторський еволюціонував від німецького ідеалізму до філософського релятивізму і християнського ідеалізму.

Можемо висновувати, що наукове видання «Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира», є не тільки збіркою унікальних першоджерел, які відображують становлення і розвиток вітчизняної філософії і теорії права, але водночас вони слугують теоретичним підґрунтям подальшого розвитку юридичної науки в Україні загалом. Запропоновані першоджерела покликані стати частиною ґрунтовних знань, необхідних для фахового становлення студентів та магістрантів юридичного профілю навчання.

Як викладач дисципліни «Філософії права» для магістерського рівня підготовки вважаю, що поява цього видання є добрим знаком подальшої актуалізації філософії права у вітчизняній правовій культурі, а традиції правознавчої науки, закладені представниками Київської філософсько-правової школи (Університету Святого Володимира), залишаються актуальними і затребуваними в процесі викладання правознавчих дисциплін на юридичних факультетах вищих навчальних закладів України.

Присухін Сергій Іванович,
доцент кафедри суспільних наук
ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ,
доцент кафедри філософії
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні містити такі елементи:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати наступні необхідні елементи:
  - постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;
- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
- формулювання цілей статті;
- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
- висновки з даного дослідження;
- внутрішню структурування — розділи з назвами або виділені частини.

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

- Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі Word;
- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;

- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;

- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;
- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).

- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05/1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:
  - постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими задачами;

- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

- формулирование целей статьи;

- изложение основных обоснованных результатов исследования;

- выводы из данного исследования;

- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20–30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;

- информационная справка об авторе на украинском и английском языках;

- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;

- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

The articles to be published in the «Juridical Science» journal, according to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring – titled sections or parts underlined.

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English);

- The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively;

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20–30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;
- information about the author in Ukrainian and English:
  - full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author (s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author (s) in the jpg or tif format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

Reproduction of materials published in the journal will require the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»

IV рівень акредитації

*м. Київ, 03151, вул. Вінницька, 10,
тел. (044) 246-24-34*

- Маркетинг
- Фінанси
- Міжнародна економіка
- Облік і аудит. Банківська справа
- Правознавство
- Комп'ютерні науки

Форми навчання:

денна; заочна; друга вища освіта.

Кваліфікаційні рівні:

бакалавр; спеціаліст; магістр

Аспірантура за спеціальностями:

- Гроші, фінанси і кредит
- Економіка та управління національним господарством
- Економіка та управління підприємствами
- Кримінальне право та кримінологія
- Кримінально-виконавче право